

VIGILIA

SZERKESZTI

JUHÁSZ VILMOS és SÍK SÁNDOR

RÓNAY GYÖRGY
HERMANN EGYED
THURZÓ GABOR
GÁL ISTVÁN
P. KOVÁCS SEPTIMUS O. F. M.
VIDOR MIKLÓS
JUHASZ VILMOS
SZARKA GÉZA
FÉDÉRICO GARCIA LORCA
DÁNOS ÉVA
SZENTKIRALYI JÓZSEF
BENEDEK MARCELL
HAYTS GÉZA
írásai

1948 MARCIUS

3

XIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	Oldal
<i>Rónay György: Örökség. (Vers)</i>	129
<i>Négy papi arckép 48-ból. Hermann Egyed: Lonovics József. — Thurzó Gábor: Czuczor Gergely. — Gál István: Erdősi Imre. — P. Kovács Septimus O. F. M.: Gasparich Kilit</i>	132
<i>Vidor Miklós: Születő halál, Fogoly. (Versek)</i>	155
<i>Juhász Vilmos: Gandhi és a kereszténység</i>	157
<i>Szarka Géza: A szent mētely. (Elbeszélés)</i>	167
<i>Fédérico García Lorca: Malaguena. (Vers. Jékely Zoltán fordítása)</i>	174

SZEMLE:

<i>Rónay György: Az Alexiustól a Tizenkétcsillagú koronáig</i>	175
<i>Dános Éva: Beszámoló a francia katolikus tanügyi kiállításról</i>	178
<i>Szentkirályi József: Katolikus állásfoglalás az amerikai olvasókörekről és a néger kérdésről</i>	182

SZINHÁZ:

<i>N. A.: Mélyek a gyökerek</i>	184
<i>Benedek Marcell: És átlépték a küszöböt</i>	186

KÉPZŐMŰVÉSZET:

<i>Hayts Géza: Onarckép kiállítás</i>	187
---	-----

KÖNYVEK: <i>Márai Sándor: A Garren trilógia (Passuth László); Németh László: Iszony (Soós László); Fekete István: Tíz szál gyertya (Vargha Kálmán)</i>	188
---	-----

Felelős szerkesztő: *Sík Sándor*. Felelős kiadó: *Juhász Vilmos*.

Szerkesztőbizottság:

Perneczky Béla, Rónay György, Thurzó Gábor, Wolsky Sándor.

Kiadja a Vigília munkaközösség. Kéziratokat *Doromby Károly* segédszerkesztőhöz, Budapest, II., Trombitás-út 37. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 1.

Megjelenik minden hónap elején.

Egyes szám ára: 4 forint: Előfizetés: negyedévre 11 forint, félévre 20 forint.

A lapengedély száma: 7163/1947. T. M.

Stephaneum nyomda Budapest. VIII., Szentkirályi-u. 28. Felelős: Ketskés János.

ÖRÖKSÉG

Számlálgatom: nyolc, kilenc éve már?
Nyíltak a hársak és tombolt a nyár;
mert korán jött a nyár abban az évben...
Ott álltam az alkonyi félsötétben.
Egy harang szólt: azt hallgattam, amíg
megpróbáltam gondolni valamit,
áltatásul, hogy legalább ne tessék
olyan sivárnak bennem az üresség:
egy könnyet, melytől, bár csak gondolat,
talán az igazi is felfakad;
de nem jutott eszembe semmi. Láttam
vértelen, csontos testedet az ágyban
és kiszáradt kezed, amint fakón
meg-megrándul néha a takarón;
s egy emléket kerestem, ami hozzád
kapcsolna, mint egy szilárd bizonyosság:
hogyan vagyok veled, a te fiad,
s átéljem én is a kínjaidat,
azt a tüzet, mely sisteregve, rőten
parázslék lassan szikkadó velődben;
de semmi nem fájt; inkább csak zavart
éreztem és a sűrű, fölhevített
éterszag émelyített. Este nyolckor
meghaltál. A nővér a homlokodról
letörülte a verejtéket. Egy
feszületet csúsztatott a kezed
közé. Aztán elmentem.

Mennyi mámor
hömpölygött a Gellért-hegy oldaláról
s mennyi zene szólt! Mint egy orgona,
zengett a város messzi moraja;
túl a töltésen álmodozva, halkán
rázendített a cigány az Avarban;
egy ablakból egy tangó fűszeres
hullámain lehelté épp a dzsessz;
a réten tücskök, távolabb a kertek
bokrai közt a rigók énekeltek,
s a Duna fölött búsan szállt tova
egy gyorsvonat klarinét-sikolya.

S ekkor, hirtelen, mint valami jelre,
föltámadt bennem, egy hajdani este.
Gyerek vagyok, tíz éves, tizenegy,
melledre hajtom álmos fejemet,
úntat a láрма, mennék haza máris,

de még javában áll a júniális.
Táncos szoknyák lobognak és vidám
zene harsog, fölváltva dzsessz, cigány;
az égre zöld szikrákat szórva szét a
parton eldördül olykor egy rakéta;
aztán szünet, s a lágymányosi rét
felénk ontja a tücskök énekét.

Én kértelek, vagy úgy kezdted magadtól?
Hogy fölfigyeltem a szavadra akkor!
Nagy boldogság áradt el szívemen,
és öntudat, hogy így beszélsz velem:
igazságról, mint férfivel a férfi,
mert akinek szól, tudja, hogy megérti.

Miről beszéltél? Börtönről, ahol
százhusz „barmot” szorít egy szűk akol
s hol puskatus mér napra nap kemény bért
annak, aki szót emelt a szegényért;
a bosszúról, melyet a hatalom
szeszélye állhat az ártatlanon,
kinek nincs bűne más, mint hogy a védett
kevesek jogát kívánta — a népnek;
a megtorlásról, amellyel a kaszt
bélyegzi kiveret vaddá az igazt,
akinek nem a címer és a festék:
a munka volt az igazi nemesség.
S a szabadságról, mely a zsarnokok
szuronyai alatt is ott lobog,
titokzatos tűz, szívből szívbe száll át,
fény, melynek el nem olthatják világát,
csillag ha kell, amely felé szabad
szemmel tekint bilincse közt a rab,
s vihar ha kell: ha fölvert dühe bolydul,
a világ rozsdás tengelye kifordul,
s Nap is: ha tiszta fénye fölragyog,
dúsabbá érleli a holnapot;
„világ reménye! — mondtad, — mert az élet
testében ő, a Szabadság a lélek!”

Erre gondoltam akkor, alig egy
órával azután, hogy a szíved,
szegény szíved megállt. Az égre néztem;
„hol jársz, — tűnődtem, — fönn a messzeségben,
s boldog vagy-e végre a sok sután
és mégis híven harcolt harc után;
s amiért itt lenn rúgtak és pofoztak;
amiért most, ilyen korán, halott vagy,

amiért túrnöd kellett a sötét
 zsarnokság két esztendőös börtönét,
 amiért a bordáidat beverték
 s velőd szétmarta végül a betegség;
 amiért még a puskaagy nyomát
 holtan is őrzi zúzott koponyád, —
 (hogy ha a föld majd kiveti magából,
 tanúság legyen és jel ami vádol,
 némithatatlan néma vallomás
 rajta az az arasznyi forradás); —
 amiért itt lenn, — ó, nem hős, csak ember! —
 annyit lázongtál, annyi gyötrelemmel,
 s amire, ha nem élhetted magad,
 nevelted legalább a fiadat:
 most, mikor végleg végetért a rabság,
 tiéd-e már az igazi szabadság?"

Az égre néztem, s mintha hallanám,
 akár azon a régi éjszakán,
 a hangodat, azt a kicsit jogászos
 lejtést, amelyben annyi volt a pátosz,
 s látnám hozzá az arcod is... A bál
 még egyre tart, de már éjfélre jár;
 fizetsz, fölállsz, indulunk haza ketten,
 gyerekkezem megbúvik a kezedben,
 halkul a zene, s köröttünk a fű
 csupa dal, csupa tücsökhegedű...

Számlálgatom: nyolc, kilenc éve? — Régen
 szétmarta a nyirkos lúg a föld ölében.
 Mi vagy ma már? — egy hajszolt lét után
 egy kő alatt maroknyi csont csupán.
 De minden kőnél, minden néma csontnál
 hívebben őrzi meg azt, aki voltál,
 e kettős emlék, melyben névtelen
 sorsodban fölragyog a végtelen.
 Mert ahol a szabadság tüze lobban,
 abban a tűzben a lelked is ott van;
 hol testvér népek szíve egyesül,
 ott is csak a te álmod teljesül;
 s ahol a szolga lázad és eget kér,
 megnyert jogával teljesebb te lettél!

„Szabadság” — mondom, s téged mondalak.
 Nevedre tanítom a fiamat.
 Ha szólok, érted szólok és helyetted.
 Míg sebeid bennem is behegednek.

Rónay György

NÉGY PAPI ARCKÉP 48-BÓL

LONOVICS JÓZSEF

„Nem volt ő azon mérhetlen nagyságú meteorok, sem azon excentrikus testek s alakzatok egyike, minők rendesen az emberi nagyságoknál a közönséges életfolyamot megzavarólag lépnek fel, amint egyszerre ismeretlen vagy kétes homályú előzményekből feltűnnek, és vihart keltve tisztítják ugyan a leget, de saját tűzőktől felemészítve, erőszakosan, amint jöttek, szikrázó vagy gyújtó fényes pályájokat lefutva, enyésznek el. Az ő pályája csendes és nyugodt, összhangzó egész volt, kezdve a bölcsőtől úgyszólván mind a sírig.” Így jellemezte Ipolyi Arnold Lonovics Józsefet abban a nemes pátoszú „Emlékezet”-ben, melyet alig egy évvel halála után, 1866 májusában fölötté, mint igazgató- és tiszteleti tag fölött a Tudományos Akadémiában elmondott. Hosszú beszédét azzal fejezte be, hogy „míg a nemzet nyelvén az ország törvényt hoz; míg az hangzani fog az ország házában szószerűről, és míg hangzani fog Isten szent egyházának magas ívei alatt; — és míg e nyelven a tudomány a házban beszél, — vagy a míg csak a nemzet irodalmának története szólani fog —, addig Lonovics neve is feledhetetlen lesz”.

Ez a jóslat nem teljesült, csak jámbor óhaj maradt. Ma sincs Ipolyi emlékbeszédénél kimerítőbb életrajzunk Lonovicsról, s a szakkörökön kívül még szűkebb működési területén is éppen csak a nevét ismerik. Főpásztori működése még a levéltárak mélyén lappang, csak egyházpolitikai tevékenysége áll többé-kevésbé tisztán előttünk. Hogy emlékét most, a szabadságharc centenáriumán idézzük, annak éppen az az oka, hogy élete csak belső egészében és fejlődésében volt olyan csendes, nyugodt és összhangzó a bölcsőtől a sírig, aminőnek Ipolyi festi. Külső alakulásába tragikusan szőtt bele negyvennyolcban vállalt szerepe, s éppen ez a sors érdemli meg, hogy a szabadságharc különleg fényesebb csillagai és meteorjai mellett feledésbe ne merüljön.

Szerepe a szabadságharcban nem volt előzmények nélkül, hirtelen kirobant epizód, hanem hosszú közéleti pályának logikus kényszerűségű, egyenes folytatása. Országgyűlési beszédei alapján Ipolyi mint szónokot Deákhoz és Kőlcseyhez hasonlítja. Beszédeinek alaposabb vizsgálata még megoldandó feladat lenne. Ezeket az országgyűlési napló megörökítette, egyházi beszédeit — sajnos — sem maga nem gyűjtötte össze, sem mások nem gondoskodtak feljegyzésükről és kiadásukról. Hiú kísérlet lenne persze Lonovicsot ma, száz év távlatából, ellenzéki politikusként bemutatni. Politikai elveiben Széchenyivel járt együtt, politikai módszere és taktikája azonban csakugyan Deákéhoz hasonlított.

Miskolci polgárcsaládból származott (1793), saját erejéből jutott, aránylag fiatalon, püspöki székbe. A tereziánus barokk idők arisztokrata főpapjainak sorába a 19. század elejétől egyre több köznemes, majd polgári származású püspök nyomul, a magyar hierarchia — kétségtelenül az Egyház igazi szándéka szerint — demokratizálódik. Az arisztokrácia — de nem Róma! — persze nem szívesen látta ezt a folyamatot, s ha pl. a primási szék betöltéséről volt szó, a kormánykörök a magas arisztokrácia érzékenységeire való tekintettel mindig gondosan megvizsgálták a jelöltek származását. Így, amikor 1819-ben Rudnay Sándor került a primási székbe, fitymálva emlegették, hogy csak köznemesi származású. A jelöltekről referáló Lorenz Márton, az államtanács egyetlen papi tagja, azonban találóan írta, nem követeli isteni rendelés, hogy a primás arisztokrata legyen, meg aztán voltak magyar primások, kik nem voltak arisztokraták, s mégis kiváló dolgokat alkottak: Pázmány, Széchenyi György. Majdnem két évtizeddel ezután, amikor 1837-ben a kormánykörök a hat évvel azelőtt elhunyt Rudnay utódát szemelték ki, az ultrakonzervatív Pálffy Fidélfé kancellár már Lonovicsot is jelölte. Igaz, csak harmadik helyen, s megemlíti,

hogy nem nemes származású, ami a kancellár szerint akadályozná működésében (az első helyekre arisztokratákat is jelölt), de a fő érv, hogy Lonovics, miért került csak harmadik helyre, már az, hogy alig két éve lett püspök, tehát még korai lenne őt a hierarchia élére helyezni. De majd eljön még ennek is az ideje.

Lonovics Egerben tanult, itt kitűnő tanárai voltak: az akadémián Tittel Pál, Gauss, Laplace és Herschel tanítványa, kiváló csillagász, tudománya nyelvénék magyarítója, a teológián Kovács Mátyás, az „Egyházi Folyóirat” megindítója és Imre János, sok reményeket nyújtó bölcselel. Mindhármán tagjai voltak a Tudományos Akadémiának, s tanárok lettek a pesti egyetemen. Lonovics annyit tanult tőlük, hogy az egyetem hittudományi karán a bekebelezett doktori fokozatot maga is el tudta érni. Emellett is állandóan képezte magát, a magyar és latin nyelveken kívül beszélte a németet, franciát, angolt, olaszt és a hazai szláv nyelveket. Érseke a fiatal papot udvarában tartotta. 1826-ban szülővármegyéje egyik plébániájára, Várkonyba ment ki, de már 1829-ben kanonokká nevezték ki, 1830-ban pedig — a Hitel megjelenésének évében! — társai alsótáblai káptalani kövétté választották.

Már plébános korában élénk részt vett a magyar életben. Amikor Borsod főispánja, Klobusitzky József meghalt, ő mondott felette gyászbeszédet. Ez a beszéd messze felülemelkedik a megszokott panegiriszokon, s méltán feltűnést kelthetett azal, hogy a szónok nemcsak az elhunyt főispán bölcs és alkotmányos kormányzását dicsérte, hanem nyomatékosan kiemelte, hogy mit alkotott az iskolák szaporítása, a magyar nyelv fejlesztése és „csinvasodása”, a jobbágy-ság terheinek könnyítése, a megyei levéltár rendezése, utak javítása és a kereskedelem előmozdítása terén. Joggal mutat rá Ipolyi, hogy ez a beszéd „tartatoit akkor, midőn az 1828-iki országgyűlés távol még a reform kezdeményezésétől, az alkotmány megvédéséért küzdött. Akkor, midőn az ország- és megyei kormányzat reális és gyakorlati politikájának ilyen programszerű kifejezése, s annak a közgyi teendők színvonalára helyezése, egészen elűtött a hasonló megyei ünnepélyes oratiók és ovatiók phrasaeológiájától, mely nagyobbára közhelyekkel fűzött szólamokban, csak a vérrel szerzett „honyi constitutio” és nemesi, kiváltságos „szabadság” emlegetésében áradozott.

A diétán is azonnal feltűnést keltett nemcsak beszédei szépségével, hanem rendíthetetlen nyugalomával, megértésével az ellenfél felfogásával szemben és érzékével a kor által sürgetett reformok iránt. Amikor az 1832-es országgyűlésen a vegyes házasságok kérdése miatt az ellenzék és a katolikus oldal között robbanásig feszült a helyzet, József nádor arra kérte a káptalani követeket, hogy ne szólaljanak fel tovább a vitában, hanem Lonovicsot bízzák meg az egyházi álláspont képviselésével. Öt hónapon át így egyedül állta a vitát, mindig rendíthetetlen nyugalommal, éles logikával, s ha kellett, elmés szólásokkal fűszerezve beszédeit. De nemcsak a vallásügy érdekelte. Ettől kezdve nem volt fontosabb politikai probléma, melyhez — mindig általános érdeklődést keltve — hozzá nem szolt volna. „És e közt — írja Ipolyi — a józan haladás és reform ügyét mindenben, kezdve a nép hűbéri állapotából való felszabadításától, egész a szó- és sajtószabadságig, amily bölcs mérséklettel, oly melegen pártolta.” Fontos szerep jutott neki a törvényjavaslatok magyar nyelvű megszerkesztésében, tehát magyar törvénykezési nyelvünk kiformálásában is.

1835-ben csanádi püspökké nevezték ki. Szorosan vett főpásztori tevékenysége mellett most alkalmá nyílt a reformok bizonyos megvalósítására is. Meg is tette. Az egri mintájára Temesvárt bölcseleti és jogi liceumot alapított, nemcsak templomokat, hanem tanyai iskolákat és kisdédóvokat emelt, s már az országos törvény előtt, ahol csak lehetett, behozta a hivatalos magyar nyelvet. Az országgyűlésen most már a felsőtábla tagja lett. Itt is hamarosan ő lett a püspöki kar vezérszónoka. A vegyes házasságok kérdése volt most is a legszenvédelyesebb viták tárgya, s Lonovicsnak bőven kijutott az alkalom, hogy biggadságát bebizonyítsa. Egy ízben a vita hevében valamelyik ifjú s a parlamentáris arénában még tapasztalatlan főrend azt találta mondani, hogy a fő-

papoknak tulajdonkép nincs is joga itt ülni a karok közt, s ő jobb szeretné őket az oltár zsámolyánál látni. Lonovics ezzel a „sekrestyébe”-utalással szemben is felvette a kesztyűt. Kifejtette, hogy az országgyűlés bizony sok idejét veszi el a főpapságnak, s ezt az időt, melyet sokszor haszontalanságokkal kell eltölteniök, főpásztori teendőkre fordíthatnák. Mindamellett ezt a jogukat és kötelességüket, „mely egyébiránt a méltóságos uréval akár datumára, akár súlyára, akár alapjára nézve felér”, nagyra tartják. És ha egyszer ez a jog megszűnik, alkalmasint „a méltóságos úr ezen jogát is ugyanazon fergeteg fogja érni. Ugyanazon zivatar, mely az egyházat törvényhozói állásából elfújja, alkalmasint mások mostani előjogait is el fogja seperni”. — „Sokan a főrendek közül a megdöbbenés érzetével hallgatták a cassandrai jós-szózatot” — írja Ipolyi, aki mint fiatal hallgató maga is résztvett ezen az ülésen.

Az országos zavarokkal fenyegető vegyesházassági kérdést végül is csak a Szentszékkal való megegyezéssel lehetett nyugvópontra juttatni. A kormány csak hosszú huza-vona után ment bele abba, hogy — amint azt Róma kívánta — a püspöki kar tárgyaljon valamelyik tagja útján erről a kérdésről. A püspöki kar választása Lonovicsra esett. 1840 november végétől hat hónapig időzött Rómában, s szívós, de tapintatos kitartásával, kitűnő diplomáciai érzékével nemcsak azt sikerült elérnie, amit a püspöki kar kívánt (reverzális nélküli házasságoknál a passiva assistentia engedélyezését), hanem a trienti forma nélkül kötött vegyesházasságok hallgatólagos elismerését is (Lambruschini-intsrukció). Fellépésének legszebb elismerése volt a pápa dicsérete: „Csodálatom buzgó-ságát, tehetségét, tudását”. A vallásügyi kérdés mellett természetesen a felsőtáblán is sürgette a reformokat akárhányszor a saját pártja és saját érdeke ellen is. Szorgalmazza a nem-nemesek birtok- és hivatalképeségét, a közteherviselést, melyet — úgymond — mint pap és főpásztor egyaránt a szabadság és civilizáció, a haladás és emberiség nevében követel. Küzd az örökváltságért, s elégtétellel mutat rá, hogy az Egyház a tized megváltás által máris jó példát adott az alsóbb osztályok felszabadítására. Most is harcol a magyar nyelvnek „a nemzet legfőbb és legdrágább kincsének” jogaiba helyezéseért. Sürgeti a szólás- és sajtószabadságot, nevezetesen a sajtónak azt a jogát, hogy az országgyűlési beszédeket nemcsak közölhesse, hanem azokat „az attikai sőtől a legcsípősebb lúgig és legkeserűbb iróniáig” bírálhassa, mert meggyőződése, hogy a sajtónyilvánosság a leghatásosabb fegyver ferde nézetek kiirtására.

Amikor azután negyvennyolc márciusa egyetlen törvénybe sűrítve meghozta mindazt, amiért Lonovics is évtizedeken át küzdött, természetes, hogy teljes meggyőződéssel állt ki mellette. Az alsótáblán Daróczy pécsi kanonok jelentette be a követek lelkes tapsai között, hogy a papság önként és kárpótlás nélkül lemond a tizedről. A felsőtáblán Lonovics ismételte meg ezt a bejelentést. Valóban senki sem volt erre hivatottabb, mint ő.

Mindent elkövetett, hogy az új törvény zavartalanul menjen át az életbe. Már március 19-én írja Pozsonyból papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek, a papság törekedjék tehát arra, hogy a nép nyugodtan és fegyelmezetten fogadja őket. Elrendeli, hogy papjai vegyenek részt a nemzetőrség megszervezésében. Eötvös kérésére — elismeréssel szólva papjai hazafias magtartásáról — felszólítja a papságot, hogy az antiszemita tüntetések elfojtásában segídkezzenek a hatóságoknak. A népképviselői törvény alapján összeült országgyűlés sikeréért nyilvános imákat rendel. Helynöke, Róka József és irodaigazgatója, Mihálovits József, a későbbi zágrábi bíboros-érsek, hűségesen támogatják a püspököt, s később mindketten börtönbe kerülnek.

A márciusi alkotmányt erőlyesen védte. Egyszer Haynau, mint temesvári hadtestparancsnok vendége volt a püspöknek, s ebed közben azt mondotta, hogy az új magyar alkotmány érvénytelen, mert a magyarok azt úgy csalták ki az uralkodótól. Lonovics kategorikusan visszautasította ezt a rágalmat, mire Haynau búcsúzás nélkül távozott. Halálos ellenségévé lett a püspöknek, s egy ízben dühösen vágta oda Ambrózy Lajosnak, amikor az Lonovics érdekében járt nála: „Nagy lelki gyönyörűséggel akasztattam volna fel egy katolikus

püspököt, a legszívesebben pedig azt az önhitt Lonovicsot". Amikor nyilvánvaló lett, hogy a délvidéki véres dúlásokban Bécs keze van, a pesti országgyűlésen jelenlévő főpapok tanácskozára gyűltek össze, s Horváth Mihály indítványára elhatározták, hogy memorandumban fordulnak az uralkodóhoz. A memorandumot — 1848 október 28-án — Horváth szerkesztette. A mértéktartó Lonovics csak azokat a kifejezéseket hagyta ki belőle, amelyek nézete szerint feleslegesen sértők voltak, s a megértést már eleve lehetetlenné tették volna. De még így is benne maradt a memorandumban a nyílt vád, hogy a kegyetlen dúlásokat és öldökléseket a király nevében követik el, s hirdetik, hogy a király el fogja törölni az új alkotmányt. Benne maradt a férfias követelés, hogy az uralkodó királyi esküjénél fogva vessen véget a garázdálkodásoknak és védje meg a magyar alkotmányt. A memorandum persze eredménytelen maradt. Fogarassy Mihály váci püspök eljutott ugyan vele Olmützbe, de a kamarilla nem engedte meg, hogy a gyenge elméjű uralkodó elé terjessze.

Ekkor azonban már megjelent az október 3-iki császári pátens is, mely az országgyűlést feloszlatta. Lonovics mégis résztvett az országgyűlésen, s amikor a kormány elhatározta, hogy a Pest felé közeledő Windischgraetz elől az országgyűléssel Debrecenbe költözik, Lonovics még egy nehéz feladatot vállalt. Az országgyűlés ugyanis Batthány Lajos indítványára elszánta magát, hogy utolsó békekísérletet tesz. Küldöttséget meneszt az osztrák fővezérhez azzal, hogy az ország függetlenségének, szabadságának és a nemzeti becsületnek a megóvása mellett az ellenségeskedések beszüntetéséről tárgyaljon. A küldöttség tagjai Batthyány, Majláth György országbíró, Deák Ferenc és Lonovics voltak. 1849 január 3-án találták meg Windisch-Graetzet bácskai főhadiszállásán. A tábornagy nem volt vérengző ember, de hadi sikerei elkápráztatták. Batthyányt egyáltalában nem engedte maga elé, a többieket is csak mint magánembereket fogadta, mert — úgymond — az uralkodó a magyar országgyűlést már rég feloszlatta. És amikor a küldöttség szónoka, Majláth a feltételekről akart beszélni, kimondta a végzetes szavakat: Nincsenek feltételek, csak feltétlen megadás (unbedingte Unterwerfung). Lonovics nem követhette a Debrecenbe távozott országgyűlést. Deáknak is csak azzal a feltétellel engedte volna ezt meg a tábornagy, ha Kossuthot teljes meghódolásra beszéli rá, amit persze Deák kezen elutasított.

Lonovics így kénytelen volt az országos politikától visszavonulni. Deák beszélt később, hogy a bácskai tárgyalások alatt Windisch-Graetz, valahányszor indulatba jött, mindig Lonovicsra tekintett. Tőle vette leginkább rossz néven, hogy a „törvénytelen” országgyűlésen addig is résztvett. A következőket Lonovics csakhamar tapasztalhatta. Még 1848 nyarán V. Ferdinánd Lám János szatmári püspököt primássá, Lonovicsot egri érsekké, Jekelfalussy Vincét kaposi, Horváth Mihályt pedig csanádi püspökké nevezte ki, a zavaros időkben azonban ezeknek a főpapoknak a prezentációs iratai nem jutottak el Rómába. Mind a négyen aláírták az uralkodóhoz intézett memorandumot, s a pátens után is Pesten maradtak. Megvolt tehát még a lehetősége annak, hogy a kinevezést Windisch-Graetz jelentése alapján Ferenc Józseffel visszavonassák. Ez 1849 júliusa elején meg is történt.

De ekkor már a „bresciai hiéna”, Haynau volt a magyarországi osztrák baderők főparancsnoka. Ő nem elégedett meg azzal, hogy Lonovics ne lehessen egri érsek. A püspök Marienbadban gyógyíttatta magát. Sántihó Károly, a „jó könyveket kiadó társulat” titkára, Horváth Mihály megbízásából, ki akkor már kultuszminiszter volt, még iratokat vitt neki ide. Amikor azután Lonovics hazaindult, Haynau július 21-én elfogatta, Pozsonyba, majd innét a pesti Újépületbe szállíttatta. December közepéig tartotta fogva, s bizonyára megszerezte volna magának a „lelki gyönyörűséget”, hogy Lonovicsot felakasztassa. De nem lehetett. A hadbírószági akták szerint Lonovics ellen mindössze három „vád” tudtak összeülni, hogy aláírta a memorandumot, résztvett a feloszlátott országgyűlésen és hozzájárult ahhoz, hogy a temesvári dómról a császári sást eltávolítsák. A börtöntől azonban így is csak Scitovszky primás és Viale Prela pápai

nuncius megfeszített akciója mentette meg. Annak ellenében, hogy lemond a csanádi püspökségről is, a bécsi kormány megengedte neki, hogy egy osztrák kolostorban vonhassa meg magát.

Lonovics a melki bencés apátságot választotta. A „bellebbeztetést” is önérzetesen és nyugodtan viselte. Az apátság gazdag könyvtárába temetkezett, s ekkor írta meg tudományos munkáit a „Josephinismus”, „Angol türelem” és „Népszerű Egyházi Archeológia”. Utóbbi 1857-ben jelent meg nyomtatásban, s csakhamar még két kiadást is ért. 1853-ban, amikor a magyarországi katonai diktatúra némileg enyhült, megengedték neki, hogy — rang és főpapi jelvények nélkül — Bécsben telepedhessék le. Széchenyi előhalottként akkor már Döblingben élt. Idegent nem fogadott, családját is alig engedte magához. Amint azonban meghallotta, hogy Lonovics Bécsben van, azonnal magához kérte. S Lonovics volt az, aki szelíd nyugalmával legalább egyidőre visszaadta Széchenyi lelki egyensúlyát, úgyhogy ezután a külvilággal normálisan kezdett érintkezni. Rechberg osztrák miniszterelnök is tanácskozott vele. A tanácskozásról csak annyi szivárgott ki, hogy Lonovics a felekezeti békéről vallott régi felfogása szelelmében a hazai protestánsok autonómiáját sértő császári pátenst és az üldözött Vay Miklós, egyházi főgondnok rehabilitációját sürgette, s a következmények mutatták, el is érte.

1860-ban hazaengedték, de püspökségét nem adták vissza neki. IX. Pius pápa azután némi elégtételt adott neki, amasiai címzetes érsekké tette. Ipolyi a Tudományos Akadémia megbízásából a Corvin-kódexek után nyomozva egyszer Konstantinápolyban és Kis-Ázsiában járt. Amikor beszámolt Lonovicsnak útjáról és elmondotta, hogy eljutott Amasia vidékére is, Lonovics „az irónia némi keserű érzetével” vágott közbe: „Igen, így e névvel csúfolnak érseknek”. Ipolyi tudomása szerint ez volt az egyetlen keserű célzás Lonovics ajkáról a mult meghurcoltatásaira. 1866-ban végre úgy látszott, hogy teljes elégtételt kap. Kalocsai érsekké nevezték ki. De akkor már elbetegesedett, s 1867 márciusában meghalt anélkül, hogy ezt az érseki székét is elfoglalhatta volna. Már csak mint halott vonulhatott be székesegyháza kriptájába. Az érseki pallium éppen temetése napján érkezett meg Rómából. Már csak koporsójára tehettek.

Hermann Egyed

CZUCZOR GERGELY

A pesti szeminárium egy fiatal pap-jelöltje, Czuczor Gergely, 1824 táján felolvassa társainak hexameterekben írt honfoglaláskori eposzát, az „Augsburgi ütközetet”. A készülő mű részletei nagy tetszést és elismerést aratnak, hírük kiszivárog a papnövelde falain, át a Pesten összpontosuló irodalmi életbe, felkeltik Kisfaludy Károly figyelmét, aki felkeresi a fiatal szerzetest, elkéri tőle a művet és az akkori „avangardista” folyóiratban, a magyar romantika legjavát közlő „Auróra”-ban 1824-ben közre is adja. Így indul el Czuczor Gergely pályája. Az eposz sikert arat, figyelmet ébreszt, rokonérzést és rokon-felbuzdulást kelt az olvasókban, hiszen a reformkor éveinek irodalmi szükséglete a nagy nemzeti eposz megalkotását kívánta, s Czuczor műve volt az első, teljesnek és sikerültnek mondható kísérlet, — Aranyrákosi Székely Sándor „Székelyek Erdélyben” című nagyhatású próbálkozása és Vörösmartynak a magyar eposzi modort véglegesítő „Zalán futása” között.

Czuczor Gergely jelentősége és művének igazi jelentése ez az átmenet. Ő a századforduló és a nagy század magyar költészetének mintegy összekötő láncszeme, — túl a kísérleteken, a próbálkozásokon mind erőben, mind stílusban és modorban, elsőnek üt meg egy-egy később telten kizengő hangot. Az első eposz előkészít a „Zalán futására”; a népdalok Petőfi népi költészetére; társadalombíráló és javító „paprikás versei” és balladás elbeszélő költeményei Arany János „Elveszett alkotmányára” és balladáira. Amikor az „Augsburgi

ütközet" megjelenik, egyedül ragyog a csillaga, amikor népdalait megírja úgy szólván csak Kisfaludyban talál versenytársat, — de ez a ragyogás nem tart sokáig: nemsokára feltűnik Vörösmarty, jelentkezik Petőfi, megszólal Arany, s Czuczor Gergely a második sorba szorul. Már életében csak irodalomtörténeti jelentősége van, de ez valóban értékes: sokak tisztelik és folytatják teljesebben. Derűs és tiszta lélek, aki bizonyos törvényszerűséget lát háttérbe-szorulásában, soha nem vesz részt az irodalmi harcokban, tudja hogy megtette kötelességét és megkezdte azt a művet, amely egyre jobban lefoglalja és amely igazi jelentőségét irodalmunkban végleg biztosítja: dolgozni kezd az Akadémia megbízásából a Nagy Szótáron, hogy aztán a munkát, feláldozva magában a költőt, élete végéig ne hagyja abba. Mindeddig azonban mindent megkap a hivatalos irodalomtól és a közönségtől, — egyiktől fiatalon, harmincegyéves korában, az akadémiai tagságot, majd a segédjegyzői és levéltárnoki állást, a közönségtől pedig a legnagyobb és legszebb népszerűséget: azt hogy népdalai átmennek a nép ajkára és maga is tanuja lehet annak, hogy a munkából hazatérő parasztok az ő népdalait énekelik.

1842-ben lát hozzá a Nagy Szótárhoz, addigra költői működését úgyszólván lezárta, átadta helyét az utánakövetkezőknek, akikkel megbirkózni úgysem tudott volna. A nyelvtudós áll a költő helyébe, — a 40-es években Czuczor büszkébb a szótárára, mint a költészetére, s alig-alig ír, akkor is javarészt társadalom-nevelő, népies verseket, inkább rigmusokat, falusi naptárakba. Élete is — emberi élete — mintha megnyugodott volna: megszűntek az intrikák, melyek gerinces, meg nem alkuvó magyar magatartása miatt érték, s melyek egészen a királyi kancelláriáig és a pannonhalmi apátig fordultak vádakkal ellene. Végetért tanári pályája a győri, komáromi gimnáziumokban, Pannonhalmán. Ellenségei beletörődtek „szabados” viselkedésébe, abba, hogy a reformkori felbuzdulás idején szerzetesi reverenda helyett szívesebben viselt zsinóros mentét, sőt bajszot is növesztett; elcsitultak a gyanúsítások, hogy Pesten, akadémiai levéltárossága idején, magánlakásban lakott, klubokba, szalonokba, sőt színházba járt. Amikor 1848 március 15-én kihirdetik a nemzet követeléseit, már a derűs öregek közé számít, afféle szép és nagy előidőkből ittmaradt emlékek — mint Virág Benedek Martinovicsék után — és a nagy eseményekre a maga módján reagál: lelkes rigmusokat ír, a márciusi napok szellemében, a király iránt még lojalitással, „Új világi szózat” címen az egyenlőségről, szabadságról, testvériségről a parasztság számára kiadott „Mezei Naptárba”. Mi várhat ezután még rá? Nyugalom, tudósi munka, — az „összekötő láncszem” szerepe végetért. Amit kezdeményezett, azt lángelmék folytatták a költészetben, amit társadalomjavítóként javasolt, azt a nemzeti kormány vette munkába. A negyvennyolcéves Czuczor Gergely dolgozik a Nagy Szótáron, a maga tudósi módján reagálva a nagy idők eseményeire. Mindaz amiért élt és dolgozott, teljesevéssé ment, az alkotó, hevítő költői munka immár a fiataloké.

* * *

1848 telén teljes erővel tart már a szabadságharc. Czuczor Pesten él, innen kíséri figyelemmel „lázás izgatottságban” az eseményeket. Egy téli estén, — ahogy Prónai Antal tanulmánya írja,* — „a Nemzeti Színház előadásán a szünet alatt élénken vitatják a harctér eseményeit az egyik páholyban. Az előadás nem tudja most lekötni a figyelmet, új hírekre szomjaz mindenki s a felizgatott képzelet színezve ad tovább minden részletet. Ekkor lép a páholyba ismerősei közé Czuczor Gergely. Az izgatott hangulatban a társaság egyik tagja feléje fordul és szemére lobbantja, hogy ezekben a viharos időkben, amikor szükség van a költők lelkesítésére, miért hallgat az ő lantja? Lehetséges volna-e, hogy a nemzet hősi küzdelme nem tudná ihletni?” A vádra, amely érzékenyen érintette, a költő egy verssel felelt: a „Riadó”-val. December 21-én — Czuczor többszöri, érélyes sürgetésére — megjelenik a vers a Bajza-szerkesztette

* Prónai Antal: Czuczor Gergely budai fogsága. (Élet és irodalom).

„Kossuth Hírlapja”-ban. Azonnal felfigyelnek rá, éppolyan rögtön hat, mint a márciusi, bizakodó napokban a Talpra Magyar. Külön lapokra nyomtatják, kézről-kézre adják, refrénje épúgy azonnal átmegy a köztudatba, mint a Talpra Magyaré, — az öregedő, az élet sodrából félreállt költő ismét közönsége szívében van, a szelíden dorgáló, emelkedett s kicsit papos pátoszu Czuczor megírta a szabadságharc második népszerű énekét. A Talpra Magyar a bilincseket rázta le a nemzetről és ébresztette forradalmi öntudatra, — a „Riadó” a függetlenségi harc közepén „szilaj gyűlölettel buzdítja a szabad magyart, keljen fegyverre s legyen kiméletlen”.

A történelmi pillanatnak — a téli hadjárat hónapjai ezek — ez a vers, ez a hang felelt meg legjobban. S ugyanakkor, szerencsés ihlettel, Czuczor legjobb, legteljesebb művét írta meg benne, — mintegy koronát és összefoglalást költői pályájára:

„Sikolt a harci síp: riadj magyar, riadj!
Csatára hi hazád, kifent acélt ragadj.
Villáma fesse a szabadság hajnalát,
S fürössze vérbe a zsarnokfaj bíborát.
Él még a magyarok nagy Istene,
Jaj annak, ki feltámad ellene.
Az Isten is segít, ki bír velünk?
Szabad népek valánk, s azok legyünk!

Nem kell zsarnok...! csatára magyarok,
Fejére vészhalál, ki reánk agyarog.
Ki rabbilincseket s igát kohol nekünk,
Mi undok és galád lelkébe tört vetünk.
Él még a magyarok nagy Istene,
Jaj annak, ki feltámad ellene.
Az Isten is segít, ki bír velünk?
Szabad népek valánk, s azok legyünk!

A föld talpunk alatt, s fejünk fölött az ég
Tanu legyen, hogy áll Árpád ős népe még,
S mely e szent földre hull, minden csepp honfi-vér,
Kialtson égbe a bitorra bosszúért.
Él még a magyarok nagy Istene,
Jaj annak, ki feltámad ellene.
Az Isten is segít, ki bír velünk?
Szabad népek valánk, s azok legyünk!

Tiporva szent jogunk, szent harccal ójuk azt,
Pusztítsa fegyverünk a szolgalelkű gazt,
A zsarnokok torán népek vigadjanak,
A nép csak úgy szabad, ha ők lebuktanak.
Él még a magyarok nagy Istene,
Jaj annak, ki feltámad ellene.
Az Isten is segít, ki bír velünk?
Szabad népek valánk, s azok legyünk!

Elé, elé, jertek, haramiahadak,
Kiket nemzetbakók reánk uszítanak,
Temetkezésetekül, ti bős szelindekek,
Helyet dögvész vadak gyomrában leljetek.
Él még a magyarok nagy Istene,
Jaj annak, ki feltámad ellene.
Az Isten is segít, ki bír velünk?
Szabad népek valánk, s azok legyünk!

Szívünk elszánt keserv, markunk vasat szorít,
 S csatára milliók imája bátorít,
 Ó, drága véreink, vagy élet vagy halál,
 De szolganépre itt a zsarnok nem talál.
 Él még a magyarok nagy Istene,
 Jaj annak, ki feltámad ellene.
 Az Isten is segít, ki bír velünk?
 Szabad népek valánk, s azok legyünk!

Vitézek, őrhadak, fogjunk búcsúkezet,
 Iszonytató legyen s döntő ez ütközet.
 Ős áldomás gyanánt eresszünk drága vért,
 Végső piros cseppig hadd follyon a honért.
 Él még a magyarok nagy Istene,
 Jaj annak, ki feltámad ellene.
 Az Isten is segít, ki bír velünk?
 Szabad népek valánk, s azok legyünk!

A szelid, legfeljebb „paprikás” versek után milyen döntő fordulat! Rendkívüli feszültség tör magának utat ezekben a strófákban, minden sor lázít, minden sor harcra buzdít. Hol van már ez a zsarnok-ellenes — s így köztársaság-párti — felfogás az „Új világi szózat” emelkedett lojalitásától, a társadalmi változásokon örvendő szelid örömtől, az új törvényeket és új rendet magyarázó lelkeségtől? Abban a versben a megszülető demokrácia főbb eszméit szedi rímekbe, annak az évnek vívmányairól ír, „melyben hazánk fölött nyílt egy nagy jövő”, a világ forgásának ama változásáról szól — a márciusi európai forradalmakat idézve — „millynek ezredik év alig látja mását”. Csupa lelkesedés, csupa bizalom: „szeretet a mennyekből a földre” leszállt! A jobbágyokról szól, kik most „szabad polgárok”, az úrbér, dézsma, robot eltörléséről, a törvény előtti egyenlőségről, a népbíráskodásról és népképviseletről, a születés előjogainak megszűnéséről.

„Nagy kincs a szabadság, mellyel őrzeni kell,
 Ha másként nem lehet, bár drága vérünkkel.

Gyáva az, nem magyar, s nem méltó e névre,
 Kinek most bátrabban nem buzog a vére,
 Guzsaly való annak, s fonóházba vele,
 Kinek a fegyvertől irtózik kebele”.

— ebben a hat sorban a demokrácia vívmányai, s különösen a megszerzett szabadság, fölötti örömben már félelem keveredik, s később egy strófában azt ajánlja, hogy a magyar „keményítse magát a kétéves jövőre”. De a lojalitás, az uralkodó-házba vetett bizalom még töretlen, akárcsak valamivel korábban írt „Nemzeti ének” című versében, amely a refrénben azt a felszólítást hangoztatja:

„Egy a hazánk, egy jogszerű királyunk,
 Mellettök a vész napjain kiálljunk”.

A demokrácia megvédése azonban mintegy programponként már ott is felmerül, csak akkor az ellenségről még úgy érzi nemcsak a haza, a megszerzett vívmányok, hanem a király ellen is törnek az illir-horvát felkelőkben. Most azonban, amikor a császáriak már Pest és Buda felé haladnak — amikor a császári önkény a cári önkénnyel készül szövetséget kötni —, akárcsak eszményképe: Kossuth, ő is idejét látja az uralkodó-házzal való szakításnak. A népszerű király — aki az „Új világi szózatban” kinevezett miniszterei által segíti a nemzetet — zsarnokfajjá, a szabadságharc pedig a független magyar nép forradalmi hadjáratává válik, az önkény és zsarnokság elleni egyetemes felkeléssé.

A „Riadó” leszámolt már mindennel, — Czuczor a fegyveres magyar népet küldi jogaink, szerzett és kivívott jogaink biztosítására a „nemzetbakók” által reánk uszított „haramiahadak” ellen.

Akik Czuczort mint népdalok, idilli zsánereképek — „A falusi kislány Pesten”, „Cifra Laci”, a „Magyar tánc” — költőjét ismerték, meg kellett, hogy lepje ez a hirtelen fordulat. Egyszerre egy másik arc villant a „Kossuth Hírlapja” és a sokszorosított róplapok olvasói elé, akik ilyen szélsőséges, engesztelhetetlen forradalmi hanggal még nem találkoztak, hiszen Petőfi legmerészebb, legkérlelhetetlenebb versei csak 1849 tavaszán-nyarán születnek meg. A hang mindenestre más volt, mint amit Czuczortól megszoktak és megszerettek, de csak szenvedélyében erősebb, keményebb, mint addig. Korai verseiben feltűnt már a forradalmi reform igénye, talán egyik első költőnk, aki az elnyomás ötszáz évének és az elmúlt „száz asszú év”-nek legnagyobb bűnét abban látja 1836-ban írt versében — a „Korunk olcsárlóihoz” címűben —, hogy a magyar uralkodó réteg későn ébredt rá arra, hogy a születési gögnek fejet kell hajtani, „jobbágyához az úrnak” emberileg kell simulni, és minden keserűség, megalázás, elnyomás az uralkodó osztálynak ama bűnéből fakad, hogy „nemzetem

...tenvéreidet, pórnemű népedet,
sebzéd orvosolatlanul”.

A híres népies hangú „Paprikás versek”-nek legfőbb célzata pedig az, hogy a jobbágyságot, — saját osztályát, hiszen 1800 december 17-én Andódon jobbágy apa és nemesi anya házasságából született, „az a két magyar társadalmi rend, mely 1848-ban a politikában és a nemzet harcában találkozott, együtt élt a Czuczor-családban”^{*} — a még jogaiba vissza nem helyezett „pór-nemű népet” felvilágosítsa, jogainak birtoklására megtanítsa. A „Sok a hiba” — izes rigmusokban — az útépitésre, egészséges házak emelésére, az okszerű mezei munkára figyelmezteti a parasztságot, s akárcsak ebben, a „Tanulj, hogy boldogulj” címűben is az Alföld fásítására, a fokozott kertgazdálkodásra figyelmeztet. A reformkor általános eszméin túl mintegy gyakorlatilag akarja előkészíteni a népet arra az időre, amikor „széles ez országban egyenlő törvény lesz”. Izgat az általános műveltség érdekében, tréfás képekkel küzd az analfabetizmus ellen, kiadja a jelszót: „tanulj”, mert csak a tanult paraszt tud kiemelkedni elnyomottságából s csak az lesz képes arra, hogy a véghezvitt reformokkal élni is tudjon. A „Tarkabarka fonák képek”-ben, a „Rossz gazdálkodók”-ban, „A pálinkaivás ellen” írt paprikás versben torzúkrőt tart a rabsorsával megelégedő, elmaradottságába belesenyvedő, jogaival nem törődő parasztság elé. Míg népies közvetlenségű, jellegzetesen naptári modorú verseiben a jobbágyságot neveli, felvilágosítja, demokráciára készíti elő, addig szatirikus verseiben a polgári osztály bűneire, hibáira hívja fel a figyelmet. Megteremti „maradi Marady úr”-at — Pató Pálnak e majdnem egykorú testvérét —, aki azon zsörtölődik, hogy „mit ér a szabadság, ha mindenki bírja”, kifigurázza az ál-intellektuel „Singi úr” magyarságát, karrikírozza „Zordi” főurat, a „jó angol, francia, német, s gyöngé magyar”-t, „Toplaki” című epigrammájában kicsúfolja a gyűlésekre járó és ott nagyokat alvó, semmirekellő köznemességet. Kikel egy-egy epigrammában a reformok sabotálása ellen, — a „Két vaspályá”-ban azt kérdezi: „két út közt szekered nem dül-e sárba, magyar?”; — a „Kis furcsaság”-ban a közvilágítást és kövezést kéri számon, amelyeket annak az osztálynak, amelyik fizet, „joga nincs, ha rosszak, panasznia rájuk”. Mindezekben, egész magatartásában, a néppel együtt érző, a jobbágyságból kiemelkedett, de elsősorban elnyomott fajtája gondját-baját, lázító jogtalanságát érző, hirtető reformer jelentkezik. Ezekből a felismerésektől, javító-szándékoktól, forró és soha osztály-árulásba nem tévedő együttérzésektől valóban nem hosszú az út a

^{*} Kerecsényi Dezső: Bevezetés Czuczor Gergely válogatott munkáihoz. (Magyar Népművelő Társaság kiadványa).

„Riadó” elszánt, semmivel nem törődő forradalmiságáig, — a vers így lesz, mint mondtuk, koronája és összefoglalása egy költői pályának. S motívumai ezekben a korai kezdeményezésekben gyökereznek, jóformán addig-észrevétlenül.

* * *

Közvetlenül 1848 karácsonya előtt jelent meg a „Riadó”, — Windischgrätz már útban volt Pest felé. A kormány és a nemzetgyűlés 1849 január 1-én Debrecenbe költözött, a márciusi forradalomban résztvevő írók javarésze is eltávozott Pestről. Czuczor Pesten maradt, — életrajzírója, Zoltvány Irén, szerint vagy a Nagy Szótár elkészült anyagát nem akarta elhagyni, vagy azért maradt itt, mert betegeskedett.* Január 5-én vonult be Budára Windischgrätz, január 7-én statáriumot hirdettek, január 14-én elrendelték Czuczor lefogatását. A „Riadó” tehát — és itt ismét a Talpra Magyarra kell egybevetni sorsát — rövid három hét alatt felkeltette az osztrákok figyelmét, az addig is kellenlően eltűrt Czuczor személyét előtérbe hozta, a „zsarnokfaj bíbora” ellen lázító költeményért lakolnia kellett a haditörvényszék előtt. Hogyne került volna törvényszék elé a „Riadó” költője, amikor Vadnay Károly közlése szerint, „még a szabadságharc leveretése után is, ha a hatalom emberei házkutatás közben Petőfi forradalmi költeményeire bukkantak valakinél, az bosszulatlan maradt, de akinél a Riadóra akadtak, az nem kerülte el a hosszabb börtönbüntetést”. A költő elfogatását január 18-án foganatosította a „Cs. és kir. hadipolitikai központi vizsgáló bizottmány”. Este hét órakor fogták el a mai Kossuth Lajos-utca 3. szám alatt bérelt lakásán és vitték vasraverve a budai várban lévő katonai fogházba, az úgynevezett Stockhausba, majd mingyárt másnap kihallgatásra a Generalkommandóra. Lakását lepecsételték, iratait átvizsgálták és azokat Neuhauser Antalnak, a hites fordítónak, adták át fordításra. A bizottság gyanúsaknak talált egy farkasról és a kutyáról írt ezópusi mesét, egy a galambról szóló verset — ennek nem találjuk nyomát Czuczor írói hagyatékában — s természetesen a „Riadó”-t és az „Új világi szöveget”-ot.

Ezzel a haditörvényszéki per előkészületei megtörténtek,** — a költőt január 19-én, majd 24-én hallgatták ki. Czuczornak a kihallgatásokon arra kellett felelnie, elismerie a „Riadó” szerzőségét és azt kívánták, magyarázza meg a költeményben gyakran előforduló „zsarnok” szó értelmét. A beteg költő a vizsgálati fogásban megtört, a betegséget különben is nehezen viselte, — válaszaiban mentegetőzött: azt állította, a magyarságra törő szerbek ellen írta a versét s mindazok ellen, akik a magyarságot kivívott jogaitól és szabadságától meg akarják fosztani. Hivatkozott lojális érzelmeire, elsősorban az „Új világi szöveget”-ra. A védekezést nem fogadták el, január 29-én megtartották a haditörvényszéki tárgyalást. A bíróság elnöke Richter Antal őrnagy, előadója Michel Károly százados-hadbíró volt. Czuczor fenntartotta a kihallgatáson adott vallomását, a bíró a védekezés ellenében ismételtlen leszögezte, hogy a „Riadó”, mint a cím is elárulja, lázadásra izgató költemény, s annak megírásával Czuczor a fegyveres lázadásban való segédkezés büntetettét követte el. Súlyosbító körülménynek vette a hadbíró, hogy a lázadók, akiknek céljait a vádlott elősegítette, hadsereget szerveztek a császári és királyi csapatok ellen és az ítélet idején is nyílt lázadásban állanak, valamint még azt is, hogy a vers gyalázkodásokat hangoztatott „a király őfelsége ellen”. Enyhítő körülménynek fogadta el az „Új világi szöveget” lojális hangját, valamint azt, hogy a „Riadó” csak elősegítette a már amúgy is megkezdődött lázadást, de nem volt közvetlen kiindulópontja, — s ezért a költőt „fegyveres lázadásra való írásbeli izgatás büntette miatt” hatévi vasban elöltendő várfogságra ítélte. Az ügy előadója, Michel Károly, határozott jóindulattal viseltetett Czuczor iránt, nem tekintette súlyosbító körülménynek papi állását, nagy tanultságát, „amit pedig az izgatással vádolt papok s tudósok pereiben a vádlott terhére szoktak írni... A törvényszék az iratokat gróf Wrba László kerületi parancsnok elé terjesztette,

* Czuczor Gergely összes költői művel. (Bevezette és kiadta: Zoltvány Irén. Budapest, 1899).

** Friedreich Endre: Czuczor Gergely haditörvényszéki pere.

aki 1849 január 31-én az ítéletet megerősítette és elrendelte annak kihirdetését", ami másnap, február 1-én történt meg. A kihirdetés után Czuczort visszavezették a tömlőcbe.

A budai tömlőc csak átmeneti állomása lett volna a költő fogságának, a büntetést valamelyik osztrák várbörtönben kellett volna eltöltenie. Toldi Ferenc sietett elsőnek segítségére, az Akadémia elnökével, gróf Teleky Józseffel Czuczor érdekében kérvényt íratott alá Windischgrätzhez, a kérvény az Akadémia és a megkezdett Nagy Szótár érdekében kért enyhítést a büntetésre, elsősorban azt, hogy a beteg költő gyógykezeltesse magát, másodsorban pedig, hogy ne kelljen megszakítania a Nagy Szótár munkáját. Windischgrätz felelt a kérvényre és megütközött azon, hogy Teleky csak egy „tüzes, hazaszerető lélek eltévelyedésének tulajdonítja (a „Riadó“-t), jöllehet a „Riadó“-ban kétségtelenül megnyilatkozik a szerző bűnös érzülete, hiszen a leggyalázatosabb kifejezéssel izgatja polgártársait lázadásra a törvényes kormány ellen". Hangsúlyozta, hogy a mostani kornak legnagyobb baja, hogy annyira visszaélnek az értelmiség hatalmával, s ezért a bajt csak a törvények legszigorúbb érvényesítésével lehet elkerülni. Toldy nem adta fel a reményt, hogy a költőt megmentheti: újabb kérvényt intézett, most már Czuczor nevében Windischgrätzhez, melyben a költő azt kéri, hogy „büntetése keserű kelyhét hazájában üríttesse ki", s hivatkozott betegségére, valamint a megkezdett Nagy Szótárra. A bizottmány elnöke a kérést pártolólág terjesztette fel Windischgrätzhez, aki megengedte, hogy Czuczor büntetését egyelőre Budán kezdje meg.

Ezzel megkezdődött Czuczor budai fogsága a vár katonai fogházában: bilincsen. Csaplár Benedek, a budai piarista rendház tagja, engedélyt kapott, hogy felkereshesse és a társház konyhájáról élelmezhesse Czuczort, annál is inkább, mert a börtönnek ugyanakkor két piarista foglya is volt, Petlanovics Alajos és Suhajda Sándor, akik ugyancsak a budai társházból étkeztek. Az első találkozáson — Csaplár Benedek szerint — a költő „bágyadt, lankadó állapotban vala, kézsorításában érzem testi ernyedségét, panaszlá, hogy szorítja a vas s emiatt álmatlan éjjelei vannak, mert akkor sem véték le róla". Ettől kezdve Czuczor állandó érintkezésben marad a budai piaristákkal és Toldyék-
kal, — az ételes csészékben csempészték ki leveleit. A fogoly olvasmányokat kért: Hanák piarista „bővebb természetrajzát", Jósika regényét, a „Jósika István"-t, Eötvös „Magyarország 1514-ben" című művét és Kemény Zsigmond „Gyulai Pál"-ját. Nemsokára alkalma volt a piaristák szívességét személyesen is megköszönni, amikor megengedték, hogy a prófóz gyónásra kísérhesse a budai társházba. Dolgozni nem nagyon tud, pedig szeretne. Győtri a gondolat, hogy a Nagy Szótár munkálatai abbamaradtak, megpróbálkozik a munkával, de sehogy sem megy. Egyetlen verset ír börtönében, bilincsbevert kézzel, egy gyalult fenyőfaszékre. A versben forradalmi érzülete, elszántsága — a haditörvényszék előtt tanúsított rabulisztikus védekezése és megtántorodása után — újra magas lángot vet. Címe: „Az ítélőszék előtt", s közvetlenül elítélése előtt született:

„Hogy hazámat ne szeressem,
a bitortlót meg ne vessem:
hatalom nem teheti.

Hogy hazámat megtagadjam,
megvetés jelét hogy adjam:
azt se követelheti.

Főbe lőhet, nyakasztathat, —
bitófára fölakaszthat,
ő erősebb, tegye meg!

De az érzelem honában,
keblem titkos templomában,
én urat nem ismerek".

Ez az élesen, keményen pattogó vers már Petőfi forradalmi verseinek hangját idézi; Czuczor költészetében váratlanul új és soha meg nem ismételt kísérlet, — egy megalázott lélek keserű-kegyetlen, őszinte fellobbanása. És közben a megalázás napjai tovább tartanak: az a veszély fenyegeti, hogy nem érintkezhet a gyámolító piaristákkal, mert Csaplárék akcióját szemmel kezdi tartani, amióta a szabadságharcnak új piarista vértanúja akadt, Perlaky László, aki az ellene emelt vád értelmében forradalmi, hazafias szellemben izgatta az ifjúságot. A keserű napokra újabb árnyékot vet az is, hogy tavasz táján híre jár, hogy Görgey Buda ostromára indul és ezért az államfogyokat továbbviszik Ausztriába. Czuczor segítségért könyörög Toldynak, mindenáron Budán akar maradni, de Windischgrätz hajthatatlan, felír a hadügyminisztériumba, hogy Czuczort szállítsák oda ahová kezdetben szánták, Kufsteinbe. A magyar seregek közelednek, a foglyokat két transzportban, április 22-én és 23-án Eszék és Laibach felé indítják, Windischgrätz főerege is elvonul, — Czuczor, ma már kideríthetetlen okból, Budán marad és Buda elfoglalásakor, május 21-én az ő börtönének kapui is megnyílnak: két kormánybiztos kiszabadítja a József-kaszárnya börtönéből.

* * *

A szabadság rövid ideig tartott: az iker-város újra a császári hadak megszállása alá került. Czuczor nem hagyta el Pestet, — megint elfogják s ezúttal a pesti ferencrendi kolostorban internálják. Itt töltött most el néhány hónapot, teljes magányban. Egy este azonban kisetált a kolostorból egy kis friss levegőt szívni vagy baráti látogatásra készülöben. Valamelyik rendőrkiem meglátta, besügte. Haynau erre a Neugebäudeba, majd Budára csukatta s onnan vasra-verte vitték Kufsteinbe. A bilincsek többé nem kerültek le róla, de megengedték, hogy dolgozzék: folytatta a Nagy Szótár munkálatait. 1851-ig tartott a rabsága, ekkor az Akadémia elnökének közbenjárására kegyelmet kapott és újra Pestre került. „Magával hozta rabbilicseit, melyeket emlékül Toldy Ferenc nejének ajándékozott, aki budai fogságában meglátogatta és szeretettel igyekezett enyhíteni sorsán”.* Ami ideje még hátravolt — 1866 szeptember 9-én halt meg —, azt a tudósi munka foglalta le, majdnem kizárólag a szótárral foglalatосkodott. Költői pályája szépen, nemcsen zárult le a „Riadó”-val és „Az ítélszék előtt”-el, — ezután már éphogy megszólal néha.

De végeredményben nincs is miért szólnia. Körültette a Bach-, majd a Schmerling-korszak éjszakája, a megálmodott és valórahívott demokrácia eltiprása, romok és üszök, — kortársai halottak vagy száműzöttek, Vörösmarty megőrült, Tompa és Arany allegóriákban beszél, s az éjszakában egyetlen fény világít, biztatásul és a messihi jövőt tükrözve, a Petőfié. Czuczor nem érti az allegória nyelvét, nem tud bujtogatva vigasztalni, mint Arany a „Walesi bárdok”-ban vagy Tompa „A gölyához” írt versében, — egész költői pályája az volt, hogy nyíltan, parasztos egyszerűséggel nevén nevezte azt, amit mondani akart. Hogyan szóljon most, amikor az egyenes szó pusztulást jelent, amikor a „Riadó” a forradalom egyik legveszedelmesebb, üldözött verseként él a hatalom előtt? Irja a szótárt, betegeskedik, — egy szépen kezdődött élet, amely a szabadságharc hónapjaiban tragikus és nagyszerű delelőjére jutott, végetért. Maradt a tudós és a pap élete, népek az Akadémia könyvtárában, a dolgozószoba munkás melegében. Aki találkozik vele az utcán, valahogyan úgy üdvözlí mint a századforduló közönsége a „szent öreg”, Virág Benedeket és az ő sírjára is felkerülhet a képzelt építárium, amelyet ő írt Virágról:

„Nem hiú csillám volt vágyad, te igénytelen Elhúnyt.

Muzsák papja valál, s századeinkat írad.

Két korszorúd zöldelleni fog nem-büszke sírodról:

Dalnok Apoll egyiket, másikat adta Klió”.

Thurzó Gábor

* „Czuczor Gergely munkái”. (Dr. Lányi József bevezetője. Franklin Társulat).

ERDÖSI IMRE

Erdösi (Poleszni) Imre 1814 november 4-én született Nyitrán, polgári családból. Az elemi iskolát és a középiskola alsó öt osztályát szülővárosában végezte. A magyar nyelv elsajátítása végett szülei a hatodik osztályba Lévára küldték. Nyitrán is, Léván is piaristák tanították. Léván érlelődött meg benne az elhatározás, hogy tagjává legyen annak a rendnek, mely nevelte, oktatta s melynek tüzes magyarságát, hazaszeretét annyszor megcsodálta. Középiskolái elvégzése után 1832 szeptember 25-én a piarista rendbe lépett s annak privigyei noviciátusába került. A kétesztendő próbaidő leteltével, az 1834–35. tanévben, mint a második nyelvészeti osztály próbaéves tanára működött. A következő két esztendőben Vácott filozófiai, majd három évig Nyitrán és Szentgyörgyön teológiai tanulmányokat folytatott. 1840 július 26-án szentelték áldozópappá.

Ez a nyolc esztendő nemcsak a komoly önművelődés és elmélyedés ideje volt Erdösi Imre számára, hanem új légkört is jelentett számára. Közelebről is megismerkedett a piarista renddel, mely már a XVIII. század második felében a felvilágosodás hatására megreformálta iskoláit, korszerűvé tette tanrendszerét és az elsők között járt annak a nemzeti öntudatraébredésnek a megindításában, amely hosszú küzdelem után 1848-hoz vezetett. Dugonics András, Révai Miklós, Benyák Bernát, Horányi Elek, Szablik István, Simai Kristóf hagyományai éltek benne. Ezért károlta fel már az állami tanrendszerek előtt a reális tárgyak mellett a hazai tárgyakat, a történelmet s a nemzetállam megvalósulásának egyik alapfeltételét, a magyar nyelvet. Ez a törekvés a durva elnémetesítés korában nem volt veszély nélküli.

A magyar nyelv tanítását, mint rendes tárgyét, csak a második Ratio Educationis engedélyezte, de a tanítás nyelve továbbra is a latin maradt s 1844-ig nem is volt szabad magyarul tanítani a magyar iskolákban. A piaristák azonban nem sokat törődtek a tiltó rendelkezésekkel és folytonos zaklatásokkal. A magyar nyelv és szellem jogaiért I. Ferenc és V. Ferdinánd abszolutizmusával szemben éppen olyan elszántan szállottak harcba, mint II. József, illetve a szabadságharc leverése után Ferenc József abszolutizmusával. Minden alkalmat megragadtak, hogy nemzeti nyelven oltás a rájuk bízottak lelkébe szabadságszerető hazafias meggyőződésüket. E kuruc-szellem miatt indított vizsgálatot I. Ferenc 1813-ban a pesti piarista gimnázium ellen és feleletet kér a magyar udvari kancelláriától, ilyen állapotok uralkodnak-e más piarista iskolában is. Az eset megismétlődött 1833-ban a szegedi piarista gimnáziummal kapcsolatban is. 1837-ben V. Ferdinánd sajátkező aláírásával ellátott levélben érdeklődik Pálffy kancellárnál ugyancsak a pesti piarista gimnáziumban a magyar nyelv körül előforduló „visszaélésekről”. Ebben az esztendőben még két újabb vádat emelnek a pesti gimnázium ellen. Az egyik Godinger Jusztint vádolja, amiért a magyar nyelv ápolására, öntudatos magyarságra s az ország jogainak és kiváltságainak állandó szem előtt tartására buzdította az ifjúságot. A másik vád az alsóbb osztályok tanárai ellen szólt s azt rőtta fel nekik, hogy a fogságba vetett Kossuth Lajos családja számára adományokat gyűjtöttek a diákok körében s előadásaikban úgy tüntették fel Kossuthot, mint a zsarnokság áldozatát, aki hazaszeretetéért szenved.

Ez a piarista szellem nevelte a XIX. századi magyarság vátészeit: Vörösmarty Mihályt, Bajza Józsefet, Czuczor Gergelyt, Katona Józsefet, Madách Imrét, Virág Benedeket s részben Petőfi Sándort is. Az ilyen szellemmel telt piarista iskolákból kerültek ki Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Horváth Mihály, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár, Csányi László, Földvéri Károly, Klapka György, Mednyánszky László, Nagy-Sándor József, Perczel Mór, Török Ignác, Vasvári Pál, az 1848-as kormány miniszterei, a reformkor vezető politikusai, a szabadságharc hős katonái, a nemzet vértanúi. Ezek a nagy tanítványok a piarista iskola örökségeként vitték magukkal az életbe, ami a

48-as idők vezéralakjaivá tette őket. Kossuth 1848 október 23-i magyaróvári látogatása alkalmával nyíltan is megvallotta ezt, amikor a piaristákat így üdvözölte: „Talán nem is tudják az urak, hogy én is növendékük voltam s hogy tudományomat s hazafiúi érzésemet önök... csepegtették belém. Ezért is e hasznos szerzet iránt hálás érzéssel lenni meg nem szűnök”.

A reformkor izzó hangulatában eltöltött növendékevei alatt ebben a hagyományos piarista szellemben nevelkedett Erdősi Imre is. Az 1840—41. iskolai évben kezdte meg tanári pályáját Selmecebányán. 1846-ban családi okokra való hivatkozással Nyitrára pályázott, de rendi érdekek miatt kérését nem teljesíthették. Ezért Selmecen maradt mindaddig, míg 1849 januárjában a nemzet függetlenségéért vívott harcok zaja másfelé nem szökött. Függetlenségi harcunk változó hullámai ugyanis ekkor a Felvidékre sodorták Görgey visszavonulóban lévő felsődunai hadtestét. A nyolcadik dandár, élén az angol származású Guyon Richárd ezredessel, Selmecekre került. Guyon és tisztársai itt a piaristák mindig szívesen látott vendégei voltak. Itt ismerte meg a kiváló katona Erdősit s itt kezdődik közöttük az a mély és őszinte barátság, mely csak a facseti búcsúzkodással szakadt meg, néhány nappal a világosi fegyverletétel után.

Erdősi 1849 szeptemberében a pozsonyi hadbíróshoz küldött védőiratában elmondja, hogy mindig ellenállhatatlan vágy vonzotta a katona-lelkészi pályára. Szíve vágyát követheti tehát 1849 január 12-én, amikor Guyon vegyesajkú legénységének lelki gondozására papot kért a selmeci piaristáktól. A művelt, nyelveket ismerő Erdősi önként jelentkezett, de a ház rektora, mivel a rendi központtal nem tud érintkezésbe lépni, a szükséges elbocsátást csak akkor adta meg, mikor Guyon a felelősséget magára vállalta. „Míg a Főtisztelendő Rendkormányzó úr utólagos jóváhagyása reményében a t. cz. tanár urat elbocsátom — írja a rektor —, azon esetre, ha a háborúsági viszonyok megszűnván, a hadseregnél személyére szükség többé nem volna, annak a kegyesrendbe való visszavételét biztosítom”. Mihelyt pedig lehetőség kínálkozik rá, mint a rendfőnöki levelezések mutatják, Tóth Lajos rektor már 1849 február 9-én jelenti a rendfőnökségnek „Poleszni tanár tábori lelkészül elmenetelét, ami iránt Guyon ezredes az elbocsátási felelősséget magára vállalta”. 1849 június 5-én maga Erdősi is kéri a rendfőnökségtől a selmeci házfőnöktől kapott ideiglenes elbocsátásának megerősítését. A rendkormányzat természetesen megadta az engedélyt arra, hogy Erdősi „a seregnél, mint tábori pap törvényes előjáróinak felügyelete alatt a hazának törvényszerűleg hiv szolgálatot tehessen”.

Erdősi ekkor már messze járt a selmeci rendháztól. Miután Tóth Lajos rektor biztosította őt arról, hogy hadi szolgálatai befejeztével visszatérhet a rendbe, Guyon seregével elhagyta Selmecebányát. Január 16-án kapja meg tábori lelkészi kinevezését. Igen hamar és gyakran nyílt alkalma arra, hogy hazafiúi és papi buzgóságában önfeláldozó készségéről és személyes bátorságáról tanúságot tegyen. Alig lépett a honvédség kötelékébe, már a következő napokban átesett a tűzkeresztségen. Résztvett a január 18—20-án vívott szomorú kimenetelű szélaknai csatákban, melyekből szép emléke marad, hogy a derék Stréter Gyula huszárezredet, akit váll-lövessel ugyan, de mégis ki tudtak szabadítani az ellenség kezéből, ő ápolhatta.

A szélaknai csata után Guyon dandára Besztercebányára, majd a Garam-völgyén, Breznóbányán, Pohorellán, a telgráti hágón és Stracenán át a Hernád völgyébe vonult. Február 2-án érték Iglóra. Kiesewetter őrnagy még 2-án éjjel megkísérelte Igló rajtaütésszerű elfoglalását, de a meglepett magyar csapatok hamarosan felocsudtak és Szepesváralja felé üzték az osztrákokat. Guyon Szepesváraljára, Kiesewetter pedig a branyiszkói szorosba húzódott. Idevonult Deym osztrák tábornok is. A magyar csapatok további előnyomulását az ellenség kezén lévő branyiszkói szoros lehetetlenné tette. Branyiszkó bevételének éppen ezért fontos szerepe volt Görgey haditervében. Ezen a szoroson erőszakodhattak le a Hernád, majd a Tisza völgyébe, hogy azután Klapka felsőtiszai hadtestével egyesülve felülről zúdulhassanak a még mindig Pest környékén

álló osztrák főerőre. A fontos szoros bevételét Görgey Guyon hadosztályára bízta. Ez a hadosztály — írja a Márczius Tizenötödike — „az volt az összes táborra, ami a huszár kardja a huszárra nézve; ő fogta fel az ellenségnek minden csapását, mely az egésznek volt szánva”. A magyar sereg, mely február 4-én éjjel érkezett Korotnokra a branyiszközi hegy lábához, a 13. és a 33. honvédszászlóaljból, egy zászlóalj nógrádi önkéntesből, a bányavárosokban felállított két zászlóaljból, egy század Újházy-vadászból, két század utászból és 24 lövegből állott. Összesen 3760 fő, 160 loállománnyal. Branyiszko védelmére Schlick Deym tábornokot rendelte ki két gyalogos zászlóaljjal és egy lovas századdal, összesen 1800 főnyi legénységgel és hat löveggel.

A szoros elfoglalása emberfeletti feladatnak látszott. Az osztrákok a magaslatokon, kedvező állásokban várták a magyarok támadását. Az időjárás sem kedvezett a támadóknak. „Borzasztó idő vala. A jég fölé friss hó esett és így járhatatlan lett a hegyi út. Kavargós, csípős szél fűjt...” A csata február 5-én délelőtti tíz órakor kezdődött. Guyon háromoldalról támadta meg az osztrákokat. Egyik oszlopa szemközt nyomult, a másik kettő a környező hegyek szakadékein át tört a császáriak oldalába. A támadást a csongrádi honvédekből álló 33. zászlóalj kezdte, de kellő tűzérési támogatás híján lendületük hamar megtorpant, az alig kéthetes zólyomi ujoncok pedig mindjárt az első ágyútűzre megfutamodtak. Guyon közéjük lövetett. Ez sem segítette. A csata kimenetele válságosra fordult. A középhad álló tűzharc kifejtésére szorítkozott, míg a szoros környező hegytetőkön meg nem jelentek az ellenség jobb- és balszárnya ellen kirendelt oszlopok. Ekkor, délután három óra tájban a 33. honvédszászlóalj is megújította rohamát. A támadás a magaslati állásokban lévő ellenség pergőtűzében ismét megakadt. Ebben a válságos pillanatban ugrott a honvédek élére a közkedvelt Erdősi Imre és magasra emelt kereszttel messze a csatárlánc előtt rohant a meredek hegynek. A csata zaját túlharsogta buzdító szava: „Utánam, fiúk! Velünk az Isten!” Példája hatott a honvédeink térdig érő hóban, dermesztő hidegben, minden erejüket megfeszítve követték papjukat. Erdősi, kezében a kereszttel, időnként visszatekintett a fáradt honvédekre s tovább buzdította a csüggedőket. „Utánam! Miénk lesz a győzelem!” Majd az ellenség sűrűjébe vág és dörgő hangon szól fiaihoz: „És ti ott hagynátok az ellenség kezében Isteneteket s tűrnétek mocskot a zászlóitokon?” Nem hagyták magára. Kitértettek mellette. Mint maga Erdősi írja: „a hegyre vezető kanyargós utakat egészen a hegy tetejéhez közel álló Mária-képig állandó ágyú- és puskatűzben, szuronysegezve kellett bevennünk”. Honvédeink fergeteges támadása végül is megtörte a császáriak erejét. Deym hadserege lépésről-lépésre hátrált s miután Guyon parancsára Sottfried ezredes megszállta azt a mellékutat, mely a Branyiszko-Szepesvárálja s a Siroka-Branyiszko között lévő főutakat összekapcsolja: hogy a bekerítést elkerülje, fejvesztett futással menekült Eperjes felé.

A honvédek megnyerték ezt a reménytelennek látszó csatát. Győzelmük egyike volt a szabadságharc legfényesebb haditetteinek. Erdősi szerényen a 33. zászlóaljra hárította a dicsőséget s tisztikarából főként Földváry Béla, Gosztonyi József és Jelinek nevét emelte ki haláltmegvető bátorságukért. Bajtársai azonban benne látták a csata győztesét. Guyon is nyíltan hirdette, hogy a branyiszközi győzelmet Erdősinek köszönheti.

A magyar sereg ebben az ütközetben mintegy 150 embert veszített. A veszteség kétharmadrésze a 33. zászlóaljra esett. Övék volt a csata oroszlánrésze. Görgey jutalmul egyhavi dupla zsoldot fizettetett ki a hős zászlóalj legénységének, s zászlójukra aranyhímzésű felírású új szalagot tűzetett: „Branyiszko, február 5-e 1849”. Guyon pedig a katonai érdemrend második osztályát kapta „a nemzet hálás jutalmául”. Az osztrákok vesztesége halottakban és sebesültekben mintegy 300 főre rúgott, a foglyok száma pedig csaknem elérte a 100 főt.

Branyiszko elfoglalása megdöbbenetelte az osztrák hadvezetőséget. A Götz tábornok és Schlick altábornagy seregei közé ékelődött magyar hadsereg felmorzsolása nem sikerült, sőt Görgey serege épségben szabadult ki a császáriak

kelepcéjéből s lehetővé vált számára, hogy Kassán át előnyomulhasson a Tisza felé, egyesülhessen Klapkával és közös erővel megindíthassák a győzelmes tavaszi hadjáratot. De nagy jelentősége volt ennek a győzelemnek azért is, mert visszaadta a magyarságnak a visszavonulások miatt már-már fogytán lévő önbizalmát.

Guyon dandára február 5-én Sirokáig üldözte a császáriakat. Erdősi a sirokai templomban Te Deumot tartott s otthagyta emlékül azt a vörös fenyőből készült feszületet, mellyel a branyiszkói győzelmet kívívta. Február 6-án már Eperjesen, 9-én Kassán, 12-én Tornán van a nyolcadik dandár. Schlick hadát üldözi, majd Szepsin és Edelényen át Mezőkövesdre ér. Innen indulnak a szerencsétlen kimenetelű kápolnai csatába. Február 27-én kissé megkésve érkeznek, de még így is derekasan kiveszik részüket a harcokból. Erdősi ebben a csatában is mindenütt ott jár, ahol a harcolóknak buzdításra és segítségre, a sebesülteknek vigaszra és ápolásra van szükségük.

A tavaszi hadjárat során még a nagysarlói (ápr. 19.), majd az első komáromi csatában (ápr. 23.) találkozunk Erdősivel. Ekkor már Guyon a komáromi várparancsnok: többszöri kísérletezés után ugyanis április 21-én az ellenség éberségét kijátszva végre sikerült 60 huszárral bejutnia az ostromlott várba. Eppen a legjobbkor érkezett és átvette a vár parancsnokságát, mert a komáromi védők már a megadásra gondoltak. Megérkezése s a fényes tavaszi győzelmek ismét felvillanyozták a vár védőit. A katonai szellem ébrentartásához, a csüggedés eloszlatásához hozzájárult Guyon tábori papja, Branyiszkó hőse is. Az első komáromi csata után ugyanis Erdősinek is sikerült élete kockáztatásával az ellenség gyűrűjén áttörve bejutnia a komáromi várba. Ismét összetalálkozott tehát a parancsnok és tábori papja, aki vigasztal, bátorít, sebesülteket ápol és maga is beáll a vár védői közé.

Görgey hadügyminiszter június 2-án Klapkát nevezte ki a komáromi sereg parancsnokává, Guyon tábornok pedig az egyik tartalékhadtest parancsnoka lett. A komáromi várból is együtt távozik a két jóbarát. Július 11-én már Jellasich ellen harcolnak s Erdősi is résztvesz Guyon utolsó, győzelmes csatájában. Hegyesnél. Ezután még a mossorini (júl. 23.), majd a szőregi (aug. 5.), a temesvári (aug. 9.) és a lugosi (aug. 15.) csatában látjuk őket.

A magyarság katasztrófáját azonban néhány nappal a lugosi csata előtt már a világosí fegyverletétél befejezte. Paskievits már elküldte büszke jelentését a cárnak: „Magyarország felséged lábai előtt fekszik”. A hősi vállalkozás, a sikerek és kudarcok közepett elszenvedett vér- és anyagi veszteség, a nagy erőfeszítések most egyszerre hiábavalóknak bizonyultak. A következő évtized előre sejtett bosszúja döbbenetes csendet parancsolt a magyarságra s a jövő idők kérdéseinek özőne zúdult a nemzetre. Jólehet Világos után is voltak még helyi jellegű csatározások, de ezek már nem változtathattak a helyzeten. Ennek a felismerése készítette Erdősi Imrét arra az elhatározásra, hogy Facseten elbúcsúzzék hős tábornokától, visszatérjen régi állomáshelyére és beálljon az építő munkába.

Nehéz szívvel váltak meg egymástól. A hadvezér s az egyszerű tábori lelkész között lévő válaszfalat már régen ledöntötték a közös célért végigharcolt csaták szenvedései. Különösen a branyiszkói győzelem avatta őket elválaszthatatlan jóbarátokká. Guyon ekkor ajándékozta meg Erdősit teljes bizalmával. Ettől kezdve mindig együtt találkoznak Guyonnal és hős tábori papjával. A csaták tüzeiben rendszerint egymás mellett harcolnak s ha Guyon más beosztást kap, viszi magával Branyiszkó hősét is. Közös a céljuk, örömük, szenvedésük. A két különböző természet szerencsésen egészíti ki egymást s így érthető, ha ők ketten együtt érzik magukat egésznek. Mindkettő férfijellem, bátor katona volt. Guyon rámenős, nem ismer lehetetlent. Erdősi nem keresi a veszedelemet, de ha kötelessége a veszély közepébe szólítja, bátran teszi kockára életét. Az izig-vérig katona Guyon alárendeltjeivel szemben sokszor nyers, kíméletlen. Erdősi szerénységével, kiegyensúlyozottságával mindig vállalja a villámhárító szerepét. Férfias kiállásáért nemcsak parancsnoka becsülte, hanem

szívébe zárta és a hősi idők után is mindig szeretettel gondolt Branyiszko hősére tiszt és közlegény egyaránt. Mindenkinek jóbarátja, segítőtársa, szerető atyja volt, mert tábori lelkészi beosztását, „a hadfiak gyámolítását” — mint két évtized múlva írja — hivatása „legmagasztosabb feladatának” tartotta.

A facseti búcsúzkodás után Guyon és Erdősi útjai kettéváltak. Guyon maradék csapataival Dobrára vonult, hogy egyesüljön Stein Piskinnél álló seregével. Erre azonban már nem került sor, mert Stein közben elvesztette a piski csatát s Guyon csapataiban is fegyelmetlenség és csüggedés kapott lábra. Ilyen körülmények között, mivel az ellenség jóindulatára nem számíthatott, Guyonnak sem maradt más választása, mint követni a szabadságharc legendás vezérért, Bemet. Elmenekült Törökországba. Itt Kursid pasa néven török szolgálatba lépett s a keleti háborúban Anatóliában harcolt Oroszország ellen. 1856-ban halt meg Konstantinápolyban.

Erdősi pedig Facsetről Debrecenen át Selmecre ment, hogy régi működési helyén ismét megkezdje nevelői munkáját. A rendbe való visszatérésének természetesen nem volt akadálya, mert — mint láttuk — eltávozásakor szabályszerűen járt el. A tanítást mégsem kezdhette meg. Rendfőnöke, hogy az előre látható zaklatásoktól megkímélje, a szepesbélai plébániára helyezte. Mielőtt azonban elfoglalhatta volna új állomáshelyét, megidézték a pesti katonai törvényszékre. 1849 november elején tehát Pestre ment, hogy a hadbíróság előtt feleljen a szabadságharcban való részvételéért. Az Újépületből elég könnyen megszabadult. A pozsonyi hadbíróság is zaklatta. Mialatt december végéig a pesti piarista rendházban volt internálva, megindultak érdekében a mentési törekvések. Különösen a debreceni, a selmeci házfőnök, két selmeci rendtársa, a selmeci magisztrátus, Glodbrunner Sándor selmeci polgármester s Guyon családi kapcsolatai szorgoskodtak megmentésén. A jóbarátok eredményes közbelépésének köszönhető, hogy Erdősinek sikerült elkerülnie a börtönt, ellentétben sok rendtársával.

A meghurcoltatások közepett legjobban az fájt neki, hogy eltiltották az Erdősi név használatától. Ezt a nevet, a régi Poleszni név helyett, Szemere Bertalan buzdítására a kápolnai csata után vette fel. Névmagyarosítása a Közlöny 1849 március 22-i számában jelent meg. A Bach-korszakban azonban a régebbi magyarosításokat semmisnek nyilvánították. De a szabadságharc lelkes katonapapja nem akart megválni attól a névtől, amelynek a harcok alatt annyi becsületet szerzett. Nem is nyugodott mindaddig, míg vissza nem kapta. 1867 március 23-án újra kéri a belügyminisztériumtól a névváltoztatási engedélyt. „Későbbi szomorú idők — írja kérvényében — megfosztottak e név használatától és születési nevemre utasítottak vissza. A kedvezően alakult viszonyok közt tartózkodás nélkül bevallhatom, hogy mint „Erdősi” élveztem hivatásom legmagasztosabb feladatának hivséges teljesítéséből — a hadfiak sikeres gyámolításából — származott jutalmat: „a közelismerést” — s annál fogva édes kötelemem az a multnak, mellyel ezen névhez jelenleg is csatolva vagyok...” Kérvényére 1867 október 13-án kapta meg az engedélyt.

1849 december végén rendi előjárói Nagykárolyba helyezték tanári működése folytatására. Itt kapja meg a hadbíróság felmentő ítéletét 1850 június 15-én. Az 1850—51. tanévben a temesvári, a következő két esztendőben a kolozsvári, majd a nyitrai piarista gimnáziumban tanít. A magyar, latin, német és görög nyelv voltak kedvelt tantárgyai a szigorú, de jószívű tanárnak, aki még a matematikai órákon is talált alkalmat arra, hogy a hazaszeretetről és a haza iránt való kötelességekről beszéljen tanítványainak. Iskolai munkáját is éppen olyan odaadással látta el, mint tábori lelkészi teendőit s a rábízott ifjúsággal mindig olyan szeretettel bánt, mint egykor honvédekével. Tanári működése nemcsak a felsőbb tanügyi hatóság elismerését vívta ki számára, hanem mindenekelőtt az ifjúság ragaszkodó szeretetét s a szülők tiszteletét.

1857-ben a váci noviciátusba helyezik promagiszternek, 1861-ben pedig Kecskemétre nevezik ki házfőnöknek. E két utóbbi állomáshelyén elsősorban a rendi növendékeknek volt szerető atyja.

Kecskeméti házfőnök korában a rendház anyagi ügyeinek vezetése s a külső gazdaság kezelésének gondja is Erdősi vállára nehezedett. Erejét és munkakedvét a fáradalmak csak fokozták. Kora reggeltől késő estig dolgozott, mégis mindenre volt ideje. Szerénysége, barátságos, nyílt föllépése miatt rövid idő alatt Kecskemét egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja lett. Becsülték benne a mintaszerűen élő szerzetest, szerették benne a lelkiatyát, tisztelték benne a keresetlen beszédű, szókimondó, egyszerű megjelenésű, érző szívű embert, csodálták benne Branyiszko hőseit. Később, asszisztens korában panaszkodott is a nagy népszerűség miatt: „Ha déli napi sétámat teszem a Váci utcán, mindenki rám mutat: ez a híres branyiszközi pap! És oda köszöngetnek... ki is üznek ezzel régi, kedves sétahelyemről”. 1849 február 5-i hőstettét kívánta megjutalmazni Kecskemét polgársága akkor, amikor Fektor József prépost halála után a városi plébániát Erdősinek ajánlották fel. Ő azonban nem akart sem rangot, sem vagyon. Piarista akart maradni. A kecskemétiek megtisztelő ajánlatát éppen úgy köszönettel utasította vissza, mint Peitler Antal váci püspökét, aki egyházmegyéje kötelékébe szeretne volna átvenni. A kecskeméti küldöttségnek szeretettel magyarázgatta, hogy ő tanári pályára szentelte életét és „úgy járnék lelkészi téren — mondotta, mint hal a szárazon. Csak kínlódnék, mert nem elementumom az, aztán még amit a hazámért tettem, azzal tartoztam és soha nem várok, de nem is fogadok el érte jutalmat, mert akkor elveszne öntudatom érdeme, hogy azt tettem”.

Tizenhét esztendeig vezette a kecskeméti rendházat. 1878-ban, miután asszisztenssé választották, Budapestre költözött. Rendtársai és a város polgársága fájó szívvel búcsúztak tőle. Mint a rendi kormánytanács tagja, különösen a rendi levéltár és a piarista növendékek katonaugyének gondozása körül fáradozott. 1888-ban betegségére való hivatkozással lemondott tisztségéről és szülővárosába, Nyitrára kérte áthelyezését. Itt élt nyugalomban, rendtársai és barátai szeretetétől körülvéve 1890 február 9-én bekövetkezett haláláig. Nyitra városa 1894 március 15-én emléktáblával jelölte meg a hős szülőházát.

Erdősivel a XIX. század nagy, hazafias érzéstől fűtött piaristáinak egyike szállt sírba. 1848 tavaszának forradalmi láza ugyanis megérintette az egész piarista rendet, melynek tagjai a márciusi győzelemben eszméik diadalát látták. Ezeket az eszméket nemcsak a tantermek falain belül védték, hanem Erdősihez hasonlóan közülük sokakat a csataterekre szólított hazafias fellángolásuk. Így Erdősön kívül tábori lelkészi szolgálatot teljesítettek még: Joachimstadt Konstantin, a Nádor-huszárok lelkésze, Markovich Antal, Kulhanek (Rejtényi) Antal nagybecskereki, Kovács Rézmán debreceni, Horváth Pius és Csákós Elek veszprémi tanárok stb. Ez utóbbi a minisztériumtól dicséretben is részesült a toborzásban kifejtett fáradozásáért. Mások, mint Suhajda Sándor pesti tanár, aki a Felvidéken Erdősivel együtt harcolt és Selmecbánya mellett, mint egyszerű tűzér különösen kitüntette magát, a honvédek, vagy a nemzetőrök közé álltak és vették ki részüket a függetlenségi harcokból. Arról is tudunk, hogy a kolozsvári rendtagok a szabadságharc idején rendszeres katonai gyakorlatot végeztek s közülük többen: Bartos Ignác, Czech József, Korecz Lőrinc, Lechner Imre, Matusik János, Tege Alajos, Thüringer Ambrus és Vég József mint nemzetőrök a honvédekhez s nemzetőrökhöz csatlakozva fegyveresen vonultak velük Szamosújvár felé az osztrákok ellen. Nagy Miklós lévai, Váradi Móric és Ziskai Pál szegedi tanárok hasonlóképpen nemzetőrnek csaptak fel. Azt is bizonyosra vehetjük, hogy az 1848-ban elbocsátott százhusz növendék közül is sokan léptek katonai szolgálatba, mert 1896-ban, amikor találkozót rendeztek, még tizenketten voltak életben az egykori honvédbajtársak közül. A katonai szolgálatot teljesítő volt piarista növendékek közül Lonkai Antal újságíró, a Magyar Állam szerkesztője, Poór Imre orvostanár, Kemenes Ferenc és Palotai Ferenc veszprémi nagyprépostok voltak a nevezetesebbek.

A forradalomban résztvevő magyarok üldözése mindjárt megkezdődött Windischgrätznek a fővárosba való bevonulása után (1849 jan. 5.). Ha a piaristáknak 1848 szellemi-lelki előkészítésében s a függetlenségi harc alatt vállalt sze-

repét vizsgáljuk, természetesnek tartjuk, hogy a bosszút ők sem kerülhették el. A vizsgálatot Szögyény László, volt alkancellár meghagyására valóban kiterjesztették egyelőre a „legbűnösebbek”, a budai és a pesti piaristák ellen is. Eredményeként a budai tanárok közül Perlaky Lászlót és a tudós Hanák Jánost, a pestiek közül pedig Bammer Károlyt egyszersmindenkorra el kellett távolítani a tanári pályáról. Lutter Ferdinándot, Ribliánszky Adolfot, Vas Józsefet, Cserkúti Józsefet, Sárréti Odónt, Sárváry Bélát és Kemény Jánost ideiglenesen fel kellett függeszteni. Vashegyi Alajost, Nachtigal Jakabot és Csaplár Benedeket pedig más intézetekbe kellett áthelyezni. Petlanovics Alajos és Suhajda Sándor, mivel forradalmi szellemben tanítottak, börtönbüntetést szenvedtek.

Buda visszafoglalása után a felszabadult pesti és budai piaristák ismét folytatták a nemzetmentő munkát. Palotai József rendfőnök már május 24-én lelkendező üdvözléssel küldött Kossuthnak és Horváth Mihály közoktatásügyi miniszternek a függetlenségi nyilatkozat örömeire. Július 1-én a régi szellemben a tanítást is megkezdték, de nem sokáig folytathatták. A császáriak ugyanis július 11-én ismét elfoglalták a fővárost.

Az új politikai kormányzat, élén Geringer Károllyal, már szigorúbban járt el a renddel szemben, mint Szögyényék. A pesti katonai kerület királyi főbiztosa, Szentiványi Vince érvénytelenítette Palotai (Purgstaller) József rendfőnökségét és önhatalmulag Tamásy Józsefet nevezte ki rendfőnökhelyettesnek. Ismét megkezdődött a forradalomban résztvevő rendtagok ügyének kivizsgálása. Az újabb vizsgálatok során Palotai József rendfőnököt a forradalom iránt tanúsított rokonszenve miatt 1849 szeptember 6-án letartóztatták s a pesti Újépületben működő haditörvényszék elé állították. Az Oszwald-házban, majd a József-kaszárnyában és az Újépületben hetekig fogságban tartották. A forradalomban való részvétel vádjá miatt kerültek Schmidling József nagykanizsai tanár 1849 október 5-én a pécsi, Franich Antal és Wohlfart József nagykarólyi tanárok pedig 1850 február 6-án a nagyváradi haditörvényszék elé. Iskolai működésük miatt szenvedtek meghurcoltatást Kemény (Hartmann) János magyaróvári és Perlaky László budai tanárok. Keményt 1849 december 18-án Pozsonyban vonták felelősségre, mert Buda ostromáról és a nagysarlói csatáról magyar szellemben beszélt az ifjúságnak. Perlakyt még 1849 tavaszán elfogták, mert tanítványait forradalmi szellemben nevelte és a forradalmi vezérférfiakat, elsősorban Kossuthot dicsőítő s az osztrák uralmat becsmérlő iskolai dolgozatokat íratott velük. 1849 szeptember 15-én a hadbíróság nyolcévi várfogságra ítélte.

A megrajzolt képet, amely korántsem teljes, még azzal egészítjük ki, hogy a bosszú nemcsak az egyéneket sújtotta, hanem az egész rendnek lakolnia kellett hazafias magatartásáért: Geringer el akarta törölni, de a minisztertanács a lassú kihalás mellett döntött. Megtiltotta új noviciusok föl vételét. Ez a tilalom a teljes megsemmisüléssel fenyegette a piarista rendet. A szabadságharc nagy vérvesztése, a bebörtönzések és a tanítástól való eltiltások miatt ugyanis megoldhatatlannak látszott az iskolák tanárral való ellátása. A rendtagok száma 1848-ban 425, 1852-ben már csak 271. A Thun-féle iskolareform pedig, amely kötelezővé tette a nyolcosztályú gimnáziumot szigorú szakrendszerrel s a végén kötelező érettségi vizsgálattal, egy-egy iskolába az eddigiek-nél jóval több tanárt kívánt. A piarista rend a szomorú helyzetben sem vesztette el a reményét s a magyarság jövőjébe vetett hitét. Tovább küzdött a tanárhíánnyal s a magyarság érdekében megvívta a harcot az abszolutizmus németesítő törekvései ellen. Ennek a harcnak a pesti piarista gimnázium igazgatója, Horváth Cirill volt a hőse s különösen a pesti piarista iskola tanárai voltak a közkatonái. Méltán sorakoznak ők Erdősiivel együtt a Dugonicsok és Révaiak mellé. Ez utóbbiak előkészítették, Erdősiék pedig védték azt, amit 1848 március 15-e a magyarságnak jelent.

Gál István

GASPARICH KILIT

Az 1848–49-es szabadságharcban résztvevő papok közül a legtragikusabb sors kétségtelenül Gasparich Kilit ferences szerzetes-papnak jutott. Életében csupa lobogás, izzás, harálában maga a rettenhetetlenség. Mikor 1853 szeptember 2-án a bitófa alá lépett, hogy sorsa beteljesedjék, az elhivatottság önműködésével kiáltotta oda hóhérainak: „Szívesen halok meg szeretett hazámért, bár én lennék az utolsó áldozat...”

Pedig ez a magyarságért hevülő, hazáját szenvedélyesen szerető ferences barát vérében nem volt magyar.

Muraköz magyarhú horvát népének volt a fia. 1810 április 7-én született Drávaegyházon (Zala vm.). Édesapja Gasparich Sebestyén, egyszerű földműves, édesanyja Szerpák Ilona.

Az elemi osztályok elvégzése után szülei a nyilteszű, jötehetségű gyermeket Nagykanizsára adták, a piaristák gimnáziumába, ahol az alsóbb osztályokat kielégítő eredménnyel végezte el. Itt, a hazafias szellemű piaristák iskolájában tanult meg tökéletesen magyarul és lett lelkében is magyarrá. De itt ismerte meg közelről a ferencesek életét és működését is. Szívében már ekkor felébredt a vágy, hogy közéjük lépjen.

A negyedik osztály elvégzése után félbeszakította tanulmányait. Otthon maradt szüleinél, segített nekik a gazdaságban; úgy látszott, végleg búcsút mond a tudománynak.

Tizenhét éves korában azonban tudatára eszmélt annak, hogy törekvéseit nem elégíti ki a földművelő, lelkét pedig a világi élet: papi hivatása, amely ellen lelkében sokáig tusakodik, most már parancsolóan ébredt föl benne.

1827 őszén elbúcsúzott szüleitől, testvéreitől, falujától, egész addigi életétől, Nagykanizsán át Veszprémbe ment s ott október 27-én Cletus, magyarul Kilit néven a Szűz Máriáról nevezett ferences rendtartomány tagjai közé lépett.

Szerzetesjelölti és teológus éveiről s lelkületéről alig van adatunk. Szellemiek terén pár év alatt mindenesetre hatalmas haladást tett. Éjt nappallá téve, minden idejét tanulmányaira fordította. Különös szeretettel és lelkesedéssel olvasta kora újjászülető magyar irodalmának termékeit.

Még mint teológus, egy 1833-ban megjelent „Sollen wir Magyaren werden?” című magyarellenes röpiratra oly meggyőző cáfolatot írt, hogy Széchenyi István is elismerően nyilatkozott róla. 1833 április 13-án Pozsonyban Szepessy Ignác pécsi püspök áldozópappá szentelte. Tanulmányainak befejezése után, 1834-ben Türrjére küldték káplánnak. 1835-ben a pesti kolostorba került.

A harmnias évek Pestje a politikai, társadalmi és kulturális progresszió áramában él. A reformkor szelleme behatolt a kolostorok csendes világába és a szerzetesek lelkét, elsősorban a jozefinizmus és a racionalista teológia légkörében nevelkedett fiatalabb korosztályokét is magával ragadta.

Ebben az időben Pest szellemi és lelki irányítója a németül prédikáló ferences, P. Albach Szaniszló és a „magyar Albach”: P. Gegő Nicefor. Minden prédikációjuk, különösen Albaché, esemény volt, mely egyaránt mozgósította az arisztokrácia világát, a városi polgárt és a pórnépet. A két jeles szónok mellé harmadikul a tehetséges ifjú Gasparich csatlakozott. Szónoki triászuk különösen az 1838. évi árvíz alkalmával írta be nevét maradandóan a város történetébe. A vész és pusztulás közepette a rombadőlt város megrendült lakói vallás- és osztálykülönbség nélkül naponként összesereglettek, hogy vigasztalásait, buzdításait hallgassák. Nagy hírük, sok rajongójuk, leplezetlen igazmondásuk, nem egyszer virtuskodó túlzásuk azonban szemet szúrt a Helytartótanácsnak. Hivatalos leiratban utasította a tartományfőnököt, hogy Gasparichot, Gegőt és Albachot helyezze át a provincia más kolostorába.

Gasparich ellen a fő vád az volt, hogy inkább hirdeti a nacionalizmust, mint a megfeszített Krisztust. Vádolták azzal is, hogy a városban világi öltözet-

ben járkál, a magyar színházat szerzetesi ruhában látogatja és az előírt imákat és elmélkedéseket elhanyagolja.

Ez utóbbi vádak nagyrészt igaznak bizonyultak és ezért a rendi előljáróság Gasparichot „mint egyáltalán nem buzgó szerzetest” a pozsonymegyei Szent Antal-kolostorba helyezte át.

Pesti zajos élete után a csöndes falusi kolostor magányában szentbeszédeit rendezte sajtó alá. Az első kötet 1839-ben látott napvilágot Pesten, Beimel József kiadásában; a nagy gonddal elkészített mű további kötetei azonban már nem jelentek meg: Gasparich meghasonlott lélekkel, a mellőzésektől elkedvetlenedve lemondott munkája folytatásáról. Apróbb szépirodalmi dolgozatait azonban gyakran közölték Orosz József „Hírnök”-ében. 1841-ben „Szózat a káromkodásról” című munkáját adta ki, melyet szigorú erkölcsi irányzata mellett a „magyar nemzete és hazája” iránti szeretet és rajongás hevít.

Szent Antalból Meskó Jánoshoz került Szarvasgedére nevelőnek. Majdnem egy teljes esztendő telt itt. 1841-ben Székesfehérvárott szónok és hitoktató. Három évi buzgó működés után 1844-ben előjárói Szombathelyre küldik Gegő Elek helyébe.

Szombathelyi életéről barátja és rendtársa Hermán Jeremiás, aki maga is részt vett a szabadságharcban, visszaemlékezéseiben ezt írja: „Szerette az egész város népe, de különösen a szegényeknek volt nagy jótevőjük. Itt három szegény ifjút iskoláztatott. Sok más szegény tanulónak pedig házról-házra járva keresett élelmezést, sőt lakást is. A betegeknek szorgalmas látogatójuk volt; ha látta azok szegénységét, megajándékozta őket, hogy egy kis jó leveshez juthassanak... Szeplőtelen életével általános kedveltségnek örvendett és sokan keseregtek utána, mikor kegyes, jó lelkiatyjuk eltávozott. Szíve angyali jó szív volt.

Am emberi erényei, szívbéli jósága s jellemtisztasága mellett sem tudta csalódottságát és meghasonlottságát magába rejteni. Édesanyja halálos beteg lett. Engedélyt kért és kapott meglátogatására s 1847 decemberében hazatért a szülői házba. Anyja időközben meghalt, ő azonban az előjárók többszöri sürgetése ellenére vonakodott kolostorába visszatérni, amiért a szokásos egyházi jogi büntetésekkel sújtották.

Az 1848 március 15-e és az azt követő országos mozgalom szülőfalujában találta Gasparichot. A nemzetiségi vidékeken s így Muraközben, Zala vármegyének ezen a horvát nemzetiségű vidékén is, kőszá hírek keltek szárnyra, s Varasdrol gyakran megjelent egy-egy bujtogató, azt hirdetve, hogy a bécsi császár nem sokára Jellasicht küldi a „lázadó” magyarok megbüntetésére.

Gasparich hazafias lelkesedésének egész tűzével szállt síkra a magyar nemzeti eszméért és függetlenségért. Közben teljes eréllyel indult meg az önvédelmi mozgalom: a nemzetőrség megszervezése. A Zalaegerszegen tartott megyegyűlésen Gasparich Kilit is megjelent és felszólalt a nemzeti és függetlenségi eszmék védelmében.

Rendeztetvén ügyét az egyházi és rendi hatóságokkal, pár nap múlva a vármegyei honvédelmi bizottsággal Perlakra utazott, s maga köré gyűjtve a népet, szerzetesi ruhában, karddal az oldalán, kereszttel a kezében gyűjtő szavakkal tárta fel a baza állapotát, s a kamarilla áruló cselszövényeit. Buzdító beszédét e szavakkal fejezte be: „Ki a hazát szereti, Istent is szereti; aki a hazát elárulja, az Isten is megveri”. Bejárta egész Muraközt és hogy a zalai horvátok magyarnak vallották magukat, harcoltak a nemzeti ügyért, s az abszolutizmus alatt is hívek maradtak és együtt szenvedtek a magyarsággal, az jó részben Gasparich érdeme.

A horvát hadak Jellasicb bán vezérlete alatt szeptember 11-én három helyen áttörtek a Dráván. A rosszul felszerelt és fegyelmezetlen nemzetőrségnek meg kellett hátrálnia a túlerő előtt. Gasparich is majdnem egy hónapig bújdosott Letenye környéki szőlőkben.

Jellasicb látszólagos diadalútjának a honvédsereg pákozdi és velencei diadala vetett véget. Maga a bán Bécs felé szökött, két tábornokát, Róthot és

Filipovichot Ozoránál Perczel Mór honvédtábornok fegyverezte le, majd dél-nyugatra vonulva. október 17-én és 18-á a Muraközben újabb fényes győzelmet aratott az osztrák-horvát seregeken. Gasparich Kilit Letenyén találkozott Perczellel, aki szeretettel fogadta, maga mellé vette és a horvát és magyar honvédekből toborzott „Zrínyi-csapat” tábori lelkészévé nevezte ki.

Perczel oldalán vett részt november 8-án a stájerországi betörésben, majd 29-én a légrádi csatában. Nemcsak lelkesített és buzdított, hanem fegyverrel is harcolt. Mint katona kitűnt társai között, rangban egyre emelkedett; 1849 április 3-án a szenttamási sáncok bevételénél karddal és kereszttel vezette rohamra a honvédeket. Hősiességéért őrnagyi rangot kapott.

A szabadságharc bukása után álnév alatt bolyongott. Hazament a Muraközbe, de egy Starkmann nevű kapitány felismerte. Egyideig ismét Letenye környékén bújkált, de itt is gyanúba vették és csak paraszti ruhában tudott elmenekülni. Megfordult Esztergomban, ahol a városházán több hétig „Vörös” álnéven irnokoskodott; megfordult Pozsonyban, sőt Bécsben is: külföldre akart szökni, de terve nem sikerült. Pár hétig a gyöngyösi ferences kolostorban rejtőzött, majd mikor jelenléte gyanússá vált, egy derék magyar hazafinak, Pancker érseki tiszttartónak gyöngyöspüspöki házában lelt menedéket. A titkos rendőrség azonban elfogta egy Londonba, Mazzinihez küldött levelét és ebből megtudta búvóhelyét. 1852 február 9-én este elfogták s másnap reggel Pestre szállították a hírhedt Újépületbe.

Nehéz fogságát türelemmel viselte; forradalmi tevékenységét nem tagadta meg a haditörvényszék előtt, de társaira semmiféle terhelő vallomást nem tett. Állandó hallgatása kínosan érintette és ingerelte bírait. Tébolymodottnak akarták nyilvánítani, ez ellen azonban erélyesen tiltakozott. Időközben elfogták két tarsát s mindhármat Bécsbe szállították. Itt a vallatásnál társai megfejtek egy titkos írással írt levelét s vallomást is adtak róla. Gasparich természetesen mit sem tudott erről, s mikor a tárgyaláson kezébe adták a levelet, más értelem szerint olvasta fel azt, hogy mentesítse barátait a vád alól. Szembesítették társaival és ezzel sorsa megpecsételődött.

Bűnül rótták fel neki, hogy az 1848—49-i revolúcióban pap létére ténylegesen résztvett és hogy a muraközi horvátokat Jellasich ellen fegyverbe szólította. Súlyosbító körülménynek számított, hogy állandó kapcsolatot tartott fenn az emigránsokkal és egy újrászervezendő forradalom esetében a bécsi kormánnyal immár elégedetlen horvátok felkelését akarta megszervezni.

Az ítélet szigorú volt: papi tisztségéről való lefokozás és kötél általi halál. Gasparich csupán azt a kegyet kérte, hogy ne Bécsben, hanem magyar földön végezzék ki. Kérését, mivel Bécsben már nem volt, Magyarországon pedig még tartott az ostromállapot, könnyen teljesítették. 1853 nyarán erős fedezettel Pozsonyba szállították.

Pozsonyban a „Wasser”-kaszárnyát jelölték ki börtönéül, s őrizetét a szigorúságáról híres Ruckstuhl őrnagyra bízta. Augusztus 30-án kemény őrizet alatt a kápolnába vitték, hogy Scherier kanonok és káplánja, Kleinhaus végrehajtsák rajta a degradáció szomorú tényét. Felöltöztették misemondó ruhába, azután imádságok kíséretében mindenegyes egyházi ruháját megfosztották, s kezéről a szent olajat ledörzsölték. Sorsa általános részvétet keltett. Weidhofer Alajos tartományfőnökkel élükön sorra jelentek meg nála rendtársai és úgy búcsúztak tőle, mint a rendjük és a haza mártírjától. Gasparich megismételte előttük: amit tett, Isten nevében hazájáért tette s nem bánta meg és nem is fogja megbánni halálában sem.

A hadbíróság Schimáciusz Adolf káplán személyében lelkiatyát rendelt ki számára; a városban mégis az a hír kelt szárnyra, hogy nem akar elkészülni a halálra. Weidhofer tartományfőnök akkor újra felkereste, hogy lelkére beszéljen. Gasparich könnyezve válaszolta neki: „Én, aki ezeket készítettem el a boldog halálra, magam nem gondoskodnék utolsó órámról? Én mint katolikus és ferences szerzetes akarok meghalni, — s rámutatott a meghatott fiatal káplánra:

-- a tisztelendő úr lesz vezetőm a halál percéig". Könnyezve kérte előljárója áldását, rendi testvérei buzgó imáját és búcsút vett tőle.

Mindennek hamarosan híre ment, s a papság is, a világiak is tüntetően adtak kifejezést a mártír iránti rokonszenvüknek. Heiller és Scherier kanonokok, szerzetesek és világiak népes küldöttségével vonultak Ruckstuhl őrnagyhoz, hogy kegyelmet kérjenek számára; az őrnagy azonban azzal utasította el őket, hogy az ítéletet Bécsben hozták, s ő semmit sem tehet annak megváltoztatására.

Szeptember 1-én Gasparich buzgón meggyónt és megáldozott. Szeptember 2-án kora hajnalban kelt, tiszta ruhát öltött; a káplán előkészítette őt a nagy útra.

Félhétkor csukott kocsi állt meg a börtön előtt. Gasparich, a lelkész és két katona kíséretében elindult a vesztőhely felé. Mikor a Grassalkovich-palota elé értek, megcsendült a lélekharang.

A városi disznólegelőn ekkor már felsorakozott egy század gyalogság és egy üteg tüzérség, hogy távol tartsa a népet a bitófától. A hadbíróság tagjai is készen várakoztak. Mikor a vádlott odaért, előlépett az auditor és fennhangon felolvasta az ítéletet: „Gasparich Márk Clitus 43 éves csáktornyai (?), magyarországi születésű, a bécsi cs. és kir. Haditörvényszék által hozott ítélet erejénél fogva felségárulás és Mazzini felségárulóval való bűnrészesség miatt kötél általi halálra ítéltetett, mely ítélet ezennel végre fog hajtatni”.

— Megértette? — kérdezte Gasparich felé fordulva.

— Megértettem!

— Megerősíti, amiket vallott?

— Megerősítem!

— Van még valami mondanivalója?

— Nincs semmi mondanivalóm!

Válasza a megindulás minden árnyalata nélkül, keményen és határozottan hangzott. Az auditor kettétörte és Gasparich lába elé dobta a kezében tartott fekete pálcát. Egy tizedes lépett a kivégzést vezénylő Ruskstuhl őrnagy elé, hogy végigjátszák a szokásos komédiát.

— Őrnagy úr, kegyelem!

— Nincs kegyelem!

— Őrnagy úr, kegyelem!

— Nincs kegyelem!

— Őrnagy úr, az Isten szerelmére kérem, kegyelem!

— Istennél a kegyelem! — fejezte be az őrnagy.

A hóhér az elítélthez lépett, de a káplán elébe állt. Elmondta az abszolúció szavait, majd rövid imát mondtak.

Gasparich megcsókolta a keresztet, megszorította Schimáciusz káplán kezét, megköszönte jóságát, azután biztos léptekkel, nyílt és bátor tekintettel ment a bitófa alá. Még bírái is „rettenthetetlennek” mondták.

Midőn fellépett a zsámolyra, fényes arccal tekintett szét a mezőn, és fölkiáltott: „Szívesen halok meg szeretett hazámért; bárcsak én lennék az utolsó áldozat... Éljen és élni fog a hazal”

A hóhér néhány perc múlva jelentette, hogy kötelességét elvégezte. Mikor a katonaság elvonult, a nép félresodorta a kisszámú őrséget, a bitófán függő szerzetes kezét csókolgatta, sírt és imádkozott, míg a megerősített őrség puskatussal és szuronnal szét nem verte.

A vesztőhelyen temették el. Sírját egybetaposták a disznólegelő földjével, hogy a hős barátnak emléke se maradjon.

P. Kovács Septimus O. F. M.

SZÜLETŐ HALÁL

A lég üres kolompja
mély döndülésű, tompa
hangon kiáltja szét
az ólomsúlyú csöndet —
hullámaiba görget
a létentúli lét.

Tengerfenéki mélyben
siklom: üvegvizében
sodor a nagy folyó.
Meghaltam? nem születtem?
búcsú zeng sejtjeimben,
vagy nagy találkozó?

A rémület se roppant —
fölöttem, vén toronyban
a csönd mindegyre bűg
— a hangot százszorosra
megöblösítve hozza
az ár, győztes hahót!

Multam, jövőm nem érzem,
időben, szörnyű térben
az ősi pont megállt.
Villamos ráják lelke
járja körül figyelve
a születő halált.

Elnyúlok a fövényben,
fény s árny cikázva rebben
és egymásból kilép.
Az örök pillanatban
fölér a szintre lassan
számból a buborék.

Vidor Miklós

FOGOLY

Fogoly voltam. Szökésre kész.
Őrség várt mindenütt.
Mint ki revolvercsőbe néz
s a tűz szemébesüt,
pedig fémkakasát a kéz
még nem rántotta meg...
Nem féltem. Indultam, de rég
tudtam, úgysem lehet.

Azért csak mentem. Végtelen
folyosók nyíltak és
lépcső kanyargott el velem.
Szimat? mersz? pusztá ész?
Mi vitt s hová? — ahogy fogyott
mögöttem a veszély,
úgy gyűlt nyakamra a konok
féltes: az életé.

Most már rohantam. Vitt a két
lábam: a test futott,
hang csattant. Fönn, lenn vaksötét...
éreztem, mint zuhog,
vág dobhártyám mögött a vér —
s megálltam. — Mint a nap,
kőpék felém a lángfehér
fényt a reflektorsugarak...

Némán meredő fegyverek
közt elmosolyodón
indultam a mélység felett
vissza. Kiállt mohó
izgalmam. — Szuronyok vigyázzák
— itt s a világban — a rabot
s mindegy, ha rácsapják a zárkát,
vagy futtatják egy darabot —

s az is mindegy — nem tudni véltem,
de átélte bőröm, s szemem —
golyó fütyen-e át a fényen,
vagy csak a fény talál szemem.
— En nem hittem — de volt egy percem,
talán akkor voltam szabad.
Szabadabb, mintha átverekszem
magam s megmászom a falat,

ha kijutok! — a többi: játék,
unalmas és veszélytelen —
csak az a perc, amíg a számig
habzott a drága félelem:
Igen, tán az volt a szabadság! —
gondoltam s nagy távolon át
láttam, hogy rázárják a cellát
a rabra — rám — a katonák.

Vidor Miklós

GANDHI ÉS A KERESZTÉNYSÉG

Közkeletű szólam, hogy India voltaképen nem ország, nem birodalom, hanem külön kontinens, világrész, a népek, fajok, kultúrák gazdag sokaságával, amelyeket sajátos, a szomszédos ázsiai területektől elütő természeti adottságok foglalnak egységes keretbe.

1947-ig a természeti keret mellett ott volt a többi kevésbé összetartó és egységesítő politikai keret is. India angol uralom alatt állott, a Brit Birodalom része volt. Gazdaságilag az Empire egyetlen területe sem volt megközelítőleg olyan értékes, mint India. Éppen ezért a gazdasági kizsákmányolás sehol sem volt olyan intenzív, mint Indiában. Közel két évszázadon keresztül India a katexohén brit kolónia, abban az értelemben, hogy a teljes gazdasági kizsákmányolás mellett a fehérek lakta brit koloniális területekkel ellentétben politikailag is kézben lehetett tartani. Az egyéb ázsiai vagy az afrikai színes gyarmatoktól abban különbözött kivételes gazdasági értékességén kívül, hogy részben magas műveltségű népek lakták.

Nagyon egyoldalú szemlélet lenne azonban, ha India eddigi angol urai-
ban kizárólag zsarnokokat és kizsákmányolókat látnánk. Vitathatatlan, hogy a brit uralom az indiai világot nagymértékben humanizálta. India bennszülött népeinek közös jellemvonása, a hatalmi államalkotás képességének hiánya. Indiában a brit uralom előtt is mindig csak idegen hódítók tudtak nagy területet átfogó, tartós uralmakat létesíteni. Az idegen hódítók, köztük az utolsók, a mongol eredetű nagy mogulok, sokkal keményebben és kegyetlenebbül bántak alattvalóikkal, mint az angolok. De a bennszülött fejedelmek sem uralkodtak szelídebben és mértékletesebben. Vallásilag megalapozott korlátlan zsarnoki hatalmukat éppen csak a vallási kötöttségek és az ezekkel összefüggő szokásjog mérsékelte. A fejedelmi hatalom ma is lényegében zsarnoki, az alkotmányos európai eszmék hatása a fejedelmi kormányzatokra igen csekély.

Fejedelmi kormányzatokról beszélünk, mert Indiának csak mintegy két-harmadrésze — lakosságának azonban közel háromnegyede — állott közvetlen brit kormányzat alatt. India kisebb része felett az angol hódítók meghagyták a bennszülött fejedelmeket és megelégedtek egy hatásos fennhatósággal. Ezek a bennszülött fejedelmek nagy többségükben még ma is gazdaságilag és politikailag jobban elnyomják alattvalóikat, mint az angolok korlátlan hatalmuk idején. A maharadzsa alattvalóik szabadságtörékvéseivel szemben az angolokra támaszkodtak, és a brit hatalomnak éppen ezért volt szüksége a maharadzsaakra. Nagy részük még most sem hajlandó a két indiai szabad állam valamelyikéhez csatlakozni, a végsőig őrzi a zsarnoki abszolutizmust, — helyzetük a felszabadult India egyik legsúlyosabb problémája.

Az angolok még mindig emberségeesebbek voltak, mint India meghódítói és bennszülött urai. Az indiai nép életét a vallásos kultúra és a civilizáció közti, még az általános keleti viszonyokhoz képest is különösen széles szakadék jellemezte. Az angolok Indiát nemcsak az európai civilizáció külső vívmányaival ajándékozták meg, a higiénével, a járványok leküzdésével, a mérgekgyógyok és vadállatok irtásával, a vasúttal, a postával, a gőzhajóval, hanem annak mélyebb tartalmával, keresztény erkölcsi alapjaival is. A keresztény erkölcs és életforma igen nagy hatással volt India népeinek gondolkodására és életére, jóllehet, maguk a terjesztők is csak tökéletlenül követték, és éppen színes alattvalóikkal szemben kevésbé érvényesítették. Angol befolyásra szüntek meg Indiában a különböző kegyetlen emberáldozatok, köztük az özvegy-égetés. Nem egyedül a külső kényszer csiszolta le ezt a barbár felületet, amely annyira elütött a lelki tartalomtól, hanem az indiai szellemi vezetőréteg belső

beleegyezése, ami a keresztény tanítás hatásának közvetlen következménye. Az sem tagadható, hogy a brit uralom az egységet, ezzel együtt az egymás ellen törő különböző népek együttélését és a békét biztosította; hiszen most látjuk, hogy az angol uralom megszűnte az egymást pusztító szenvedélyeknek micsoda boszorkányszombatját szabadította fel, mennyire megszüntetett minden biztonságot, amely biztonság minden igazi civilizáció pillére. A brit kormányzás csökkentette a kasztrendszer által vallásilag alátámasztott osztályellentéteket és megjavította a kitaszított, társadalmon kívüli kasztokhoz tartozó milliók helyzetét.

A széles bennszülött néprétegek gazdasági helyzete azonban nem javult, hanem rosszabbodott az angol uralom alatt. India népességének háromnegyede földműves. Az ötmillió nagybirtokossal szemben áll háromszázmillió törpebirtokos és földnélküli. Ezeknek a gazdasági rabszolgaságát némileg enyhítették az ősi hagyományos, vallásos kötöttségek. Ahogyan az a korai koloniális kapitalizmus korában történni szokott: a jobbágy rétegek szociális nyomorúságát enyhítő kötöttségek feloldódtak, a gazdasági rabszolgaság pedig megmaradt. Az angol kormányzat és az új civilizáció súlyos adóterhei is főként ezeknek a kis embereknek, elsősorban a földműveseknek a vállára neheztedek. További súlyos leromlást okozott a világpiac számára való termelés: a földmunkások jelentős része a világtermelés rabszolgájaként áttért egyetlen terménynek, így a jutának, a gyapotnak, a rizsnek, a búzának, a teának a termelésére, ami azzal járt, hogy a régi sokoldalú házi termelés kiesése folytán a létszükségleti cikkek egy részét drágán kellett megvásárolnia. A monopolisztikus koloniális gazdasági rendszer a gyakorlatban azt jelentette, hogy például a jutát termelő bengáliai kis paraszt a nyersjuta világpiaci árának mintegy ötszázalékát kapta, a többi a különböző közvetítőknek jutott. A nagyszerű ősrégi háziipar az angol gyári importáru versenyében mindinkább elsorvadt, a brit ipar versenyenkívüliségét biztosító monopolisztikus vámrendszer az iparcikkek árát a kereslet és kínálat árszintjénél magasabban tartotta.

Az első világháború óta a háziipar elsorvadásával párhuzamosan, jelentős gyáripar fejlődött ki Indiában, amely rohamosan fellendült a második világháború alatt. A gyáripar, bányászat és közlekedés közel húszmillió embernek ad kenyeret. Az ipari munkásság még mindig aránylag kis része az indiai társadalomnak, de mint erjesztőnek, máris igen nagy hatása van. A gyárakban, bányákban, közművekben, mezőgazdasági nagyüzemekben együtt dolgoznak a különböző kasztokhoz tartozók, akik eddig elkülönült életet éltek, és gyakran egymáshoz közeledniök sem volt szabad. Az iparosodás nagymértékben járul így hozzá a kasztrendszer és általában a régi kötöttségek bomlásához. A munkabérek rendkívül alacsonyak. Nyomorgó egynemű és kötetlen proletár réteg alakul ki, amelyet a nélkülöző paraszttársadalommal ellentétben, ősi hagyományok nem tartanak, korlátoznak, és köteleznek. Az egész indiai kérdésben megnyilatkozó történelmi ironia egyik jelensége, hogy ennek az átalakulásnak nem az angolok, hanem az indiai vezetőréteg az igazi haszonélvezői: bennszülött gyárosok, kereskedők, bankárok, ügyvédek, a magasabb kasztok tagjai, akikből egy mind homogénebb új középosztály alakul ki. A britektől megvalósított civilizációs vívmányok természetesen nagyon megkönnyítették ennek az új középosztálynak kibontakozását és gazdagodását, ami nem akadályozza meg ezt a réteget abban, hogy ez legyen az igazi talaja az angolellenes nacionalista mozgalomnak. Ez a réteg küzdött ki India önállóságát, ez eszközli a forradalmi átalakulást, tehát az az osztály, vagy azok az osztályok, amelyek haszonélvezői, nem pedig áldozatai a nagy civilizációs változásnak.

Mindaz, amit eddig felvázoltunk, szinte másodrendű jelentőségű a vallási kérdés mellett, amely az indiai világ igazi atmoszféráját adja meg. Az indiai világ belső válsága nem annyira a faji, népi és osztályellentéteknek, mint inkább a vallási konfliktusoknak a következménye. Igaz, hogy ezek a vallási konfliktusok szorosan összefüggenek népi és társadalmi ellentétekkel. India népességének majdnem kétharmada, közel kétszázhatvan millió lélek a hinduista

vallási közösségbe tartozik. A hinduizmus nem nemzeti vallás, mint ahogy hindú nemzet sem volt eddig. Nem zárt, körülhatárolt vallás a keresztény egyházakkal azonos értelemben, nincs tehát egységes dogmatikája, liturgiája és egyházi szervezete, sőt voltaképpen nincs is dogmatikája és egyházi szervezete. A hinduizmus ősi vallási kultúra, amely nagyon sok idegen hatást olvasztott és olvaszt most is magába; ősi vallásos műveltség és egyúttal szigorúan kötött életforma, amely a gyakorlatban elsősorban a kasztrendszeren alapszik. A kasztrendszer, amelynek másszerűségét csak a bűnhöz és érdemhez mért új földi életet ígérő lélekvándorlás hite enyhíti, alapvető vallási parancsként megszabja a hinduista vallási közösséghez tartozó, minden ember hivatáshoz, osztályhoz, életmódhoz való kötöttségét. A hinduista egy kaszt tagja; egész élete, a vallási közösséghez való tartozása, ebben a tényben gyökerezik. Nagyfotosságú rituális kapocs az állatok, elsősorban a tehén tisztelete.

Ahogy a vertikálisan a hinduista társadalmi közösségen belül számtalan kaszt van, úgy a hinduista vallási közösségen belül számtalan szekta van. A szekták egymás iránt, sőt ami a tanítást illeti, más vallásokkal szemben is nagyon toleránsak. Ez a sok szekta, két főcsoportra oszlik, visnuita, és sivaíta szektákra, aszerint, hogy a hívő Brámán-on, a teremtőn kívül, elsősorban a fenntartó, mintegy sztatikusan irgalmat és jószágot árasztó Visnut, illetve ennek megjelenéseit, az emberi Ramát, a szeretetteljes Krisnát, vagy pedig a pusztítva megújító orgiasztikus Sivat tiszteli.

Közel kilencvenmillió mohamedán él Indiában. Az iszlám a különböző hódító leszármazottainak a vallása. A mohamedán hódítók nemcsak keményen elnyomták hinduista alattvalóikat, hanem mélységesen megvetették és megálázták őket. Tölán az egyetlen tömegszenvedély Indiában a hinduisták és mohamedánok, nem nagyon sok kivétellel az egyes embert és az egész indiai világot átható engesztelhetetlen gyűlölete. Mintha minden tömegindulatnak ez lenne a gyújtópontja. A hindúk alkotják a nagy többséget, azonfelül a szenvedésekkel szemben közömbös, passzív ellenálló erejük még a keleti világban is páratlan. A mohamedánok viszont, mint a régi uralkodórétég leszármazottai, általában gazdagabbak, katonásabbak, gyakorlatiasabbak, nem utolsósorban pedig az angolok őket, a kisebbségben lévő vezetőréteget támogatták a hinduista többséggel szemben, ugyanazon megfontolásokról fogva, amiért a maharadszákat támogatták alattvalóikkal szemben. Az angol urak elleni gyűlölet sohasem volt igazi tömegszenvedély Indiában, mindenesetre mindig messze elmaradt a hinduisták és mohamedánok egymás elleni gyűlöletének intenzitása mögött. Ez a tény egyik fontos támasztó pillére volt háromszázezer angol uralkodó négy százmillió bennszülött felett. A gyűlölet társadalmi oka természetesen egyfelől a múltért elégtételt kereső, szenvedések által megpecsételt, igazától áthatott, a jövőjét kibontakozni látó elnyomottak és a kiváltságos helyzetét, sőt egzisztenciáját, életét féltő elnyomónak a pszichózisa. A társadalmi okok összefüggenek olyan világnézeti okokkal, amelyek a tökéletesen különböző külső magatartásban, életstílusban fejeződnek ki. A hinduista, aki a természethez alkalmazkodik, szinte vegetatíven, azonosul a környező természettel, igen gyér öltözkéket visel. A mohamedán a pusztai nomádok módjára, akik egyébként sem a környező világgal, hanem egy égi hatalommal tartják a kapcsolatot, tetőtől talpig felöltözött.* A mohamedán, mint szigorú egyistenhívő, nemcsak a természetfeletti lények, hanem az emberek képes ábrázolását is ördögi bálványimádásnak minősíti. A hinduizmusban viszont csodálatos gazdagságban burjánzik a primitívek dramatikus bálvány-kultusza. A hinduizmusban középponti szerepet játszik az állatok tisztelete, ami a mohamedán számára az Isten, valamint az ember és Isten közti viszony sááni meggyalázása. Hogyan ítélje meg akkor az emberáldozatos szokásokat, amelyek még ma sem szűntek meg teljesen az indiai világban? A mohamedán a hinduban egészen alacsonyrendű, az állatnál rosszabb, mert a szellemet elállatiasító természet-

* A hindu szexuális téren is vegetatívan nyílt, gátlástalan, a mohamedán minden pásztornomádhoz hasonlóan a leggondosabban rejtgette ezt a szférát.

lényt lát, a hindú a mohamedánban „evilági embert”, aki egész lelkével vakon és bután belebonyolódott a jelenségek világába; nem úgy él és cselekszik, mintha ez a jelenségvilág vékonyka fátyol lenne, hanem ebből meríti erejét, tehát démoni. A mohamedán számára a hindú eltaposni való rovar, a hindúnak a mohamedán mérges vipera. Így látják és érzik át a nagy tömegek. Magának a vallásos tanításnak ehhez az alapérzéshez alig van köze. A hinduista és az iszlám tanok kölcsönösen igen erősen hatottak egymásra — és mindkettőre mélyen hatott a kereszténység. A hinduistákat megragadta az iszlám szigorú monoteizmusa és az ezzel együtt járó erkölcsi következetesség. A mohamedánok erős impulzusokat merítettek a hinduizmus transzcendenciájából, a „mindenben az egy” hitének sajátos kettős szellem- és természetközelségéből. Ez a kölcsönös közeledés és megértés azonban csak egy szellemi vezetőrétegre szorítkozott, hiszen a tömegek amúgysem a tanítások szellemében éltek, hanem az egymástól annyira elütő életformák törvényei szerint.

Mintegy huszonötmillió az ősi törzsi vallásokat követők száma. Közel hétmillió a szikh — harcias és erősen gyakorlatias vallási közösség, amely iszlám alapon hinduista keresztény és iráni motívumokat egyesít és immanenciájában talán leginkább egyes protestáns szektákra emlékeztet. Nem egészen ötmillió a keresztények száma — nagyjában felerészben katolikusok és protestánsok, javarészt az alsó kasztokból származók. A keresztények számottevő részét a különböző fehér-, színes keverékek alkotják, — távolról sem egy szellemi elit. A missziók csodálatos áldozatos munkája egyik összetevője a kaszt-rendszer feloldó szociális forradalomnak. Keresztények továbbá az ősrégi, elsőszázadokbeli, ú. n. Tamás-keresztények leszármazottjai. Látni fogjuk, hogy a kereszténység vallási hatása az indiai világra, a legtávolabbról sem merül ki a megkeresztelkedettekkel. A buddhizmus Indiából indult ugyan ki, de ma a Kínát, Japánt, Délkelet-Ázsiát, Mongóliát, Tibetet meghódító, nagy távolkeleti világvallásnak Indiában csekélyszámú híve van. Ma az indiai világban csak Ceylon-szigetén uralkodik. Az India szellemi képére gyakorolt hatása miatt meg kell említenünk a mintegy egymillió főnyi dsaina vallást, amely valamilyen képen a középúton áll a hinduizmus és a buddhizmus között.

1869-ben, amikor Gandhi, egy előkelő és gazdag kereskedőcsalád sarjaként megszületett, az indiai brit uralom virágkorába lépett. 1877-ben lett India császárság, tehát eszméileg megszűnt közönséges gyarmat lenni és bizonyos fokig kivételes helyet foglalt el az Empire színes birtokai között. A vezetőrétegekhez tartozó jómódú családok fiai számára a brit civilizáció megnyitotta a gazdagodás és az európai értelemben vett civilizálódás további lehetőségét. Befogadták őket angol egyetemekre, hogy jó angol állampolgárokat neveljenek belőlük, de nem fogadták be őket természetesen az angol életbe, a hódítók és urak társaságába — sem Indiában, sem a brit anyaországban. Gandhi ügyvédnek készült, először indiai, majd a londoni egyetemen, közvetlen ismeretseget kötött tehát a hódítók világával, az európai világgal.

Kettős ismeretség volt ez. Gandhi az idegenek, a neofiták finom érzékével felismerte azt, amit mi, európaiak szakadatlanul elfelejtünk, hogy az európai kultúrának, sőt civilizációnknak is alapja a kereszténység, pontosabban Krisztus élete és tanítása, elsősorban az Evangélium. A hindu diák, akit azért küldtek Európába, hogy mintegy elsajátítsa a fehér emberek nagy titkát, az érvényesülésnek, a létért való küzdelem győztes megvívásának a tudományát, felismeri, hogy mindez nem fontos, hogy az egész európai fejlődésben valami egészen más a fontos, s hogy ez az egyedüli fontos éppen az ő keleti hitének és világ-szemléletének beteljesülése. A Nyugat megajándékozta Gandhit a Nyugat által éppen ezekben az időkben annyira megtagadott kereszténységgel, Krisztus isteni és emberi személyiségének átélésével s ezzel együtt az új és teljes erkölcsi törvény, a szeretet törvénye feltétlen érvényére eszméléssel. Krisztus követésének és az új teljes erkölcsi törvénynek az élménye azonban Gandhit nem valamelyik keresztény egyház kötelékébe vezeti, hanem visszavezeti a saját keleti hitéhez.

Ennek a magyarázatát részben az a világ adja meg, ahová Gandhi idegenként került, részben pedig az a világ, ahonnan jött és ahová tartozott. Az európai világgal való megismerkedésnek volt egy másik vonatkozása is: Gandhi felismerte, hogy az európai kultúra alapja az Evangélium, azonban azt tapasztalta, hogy az európaiak ma már nem ezen az evangéliumi úton járnak, hanem valami más úton, amely mindinkább elvezet Krisztustól, az erkölcsi törvénytől és ennek teljességétől, a szeretettől. Arra a megállapításra jutott tehát, hogy a keletiek közelebb vannak a forráshoz és ő maga s honfitársai ehhez a forráshoz nem juthatnak el azon az úton, amelyet az európai ember választott, hanem csupán az ő keleti útjukon, az ő közössége hitének új, tisztult, az erkölcsi törvényt szem előtt tartó átélésével.

Ezekben az években történt, hogy egy mohamedán arab ezt mondotta egy fiatal francia utazónak, aki épúgy elvesztette katolikus hitét, mint ahogy az ifjú Gandhi elvesztette a maga ősi hitét: „Tiétek a föld, de miénk az ég”. Ez az európai fiatalember Charles de Foucauld volt, korunk missziós gondolatának egyik nagy szentéletű útmutatója és vértanúja. Charles de Foucauldot az arabok mély vallási buzgóságának és ugyanakkor erkölcsi életük meg nem felelésének kettős élménye vezette vissza saját katolikus hitéhez. Gandhit Krisztus példájának isteni és emberi tökéletessége és a fehér ember erkölcsi meg nem felelése vezette vissza saját közösségének hitéhez.

Gandhi, mint „felvilágosodott” átlaghívő, racionalista és anglofil került Angliába és mint vallási újító és hindu nacionalista hagyta el a szigetországot. Isten nemcsak a saját ügyét valósítja meg gyakran görbe utakon, hanem a hozzátérő emberek ügyét is. Ez az út tehát egyelőre Keletre vezetett, nemcsak az ősi hit, hanem a hindu nemzeti tudat irányába. Gandhi úgy érezte, hogy éppen a krisztusi példa és a szeretet törvénye állítja elnyomott, szenvedő, meg-alázott honfitársai mellé. A keresztény feladat számára: felfedezni honfitársainak önmagukat, ősi, elvesztett és megromlott vallásos műveltségük tisztult, eredeti gyökereit s ezzel együtt életre hívni nemzeti tudatukat. Így fonódott egybe Gandhiban az európai keresztény hatás, az ősi vallásos műveltség új, tisztult értékelésével és a hindu nacionalizmussal. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Európában akkor a nagy tömegek számára a kereszténységből éppen csak majdnem a nacionalizmus maradt. De Gandhi nacionalizmusa abban különbözött a korabeli európai nacionalizmustól, hogy a nemzeti tudatát egy elnyomott és még erre a tudatra sem eszmélt népcsoport, vagy inkább kultúrközösség nevében visszavezette a keresztény gyökerekig. Azt a missziót, amelyet felismert és vállalt, Jeanne d'Arcéval lehetne összehasonlítani. Mindkettőjük nagy belső fordulatával valami kezdődött, ami tiszta és zavartalan forrásból eredt, de a folyó, amely egykor a maga útján továbbhőmpölyög, veszedelmes árvizeket is zúdit majd a partokra.

A kereszténységgel való szellemi kapcsolat, a krisztusi tanítás megértése távolról sem volt idegen az indiai világtól. Újabb kutatások kétségtelenné teszik, hogy Szent Tamás apostol valóban járt Indiában és ott már az első századokban erős keresztény közösséget létesített. A kereszténység igazi hatása azonban már akkor is nem a megkeresztelkedettek körében nyilvánult meg. Acvagosha, a mahajana buddhizmus nagy kiépítője, kétségtelenül alapvetően sokat tanult ezekről az első indiai keresztényekről. Ő a megindítója annak az átalakulásnak, amely az eredeti buddhizmust a természetfölötti kegyelemre épült pozitív megváltáshitté formálja át. A buddhizmus ebben a megváltozott alakjában — tehát mint megváltáshit — válik a keleti százmilliók nagy világ-vallásává. Ha általában a közvetett hatás szempontjából vizsgáljuk a kereszténység világtörténelmi szerepét, akkor csodálatos és kellőképpen nem értékelt eredményre jutunk. Zsidóság és kereszténység összefüggéséről nem kell szót ejteni, ez az összefüggés állandó, és addig tart majd, amíg a zsidóság egyetemes megtérése el nem következik. Mohamedre, az Iszlám vallásalapítójára a legnagyobb hatást tette a pusztában élő keresztény remetékkel való megismerkedés. A buddhizmus, mint világvallás, keresztény hatás alatt bontakozik ki.

A hinduizmus már a középkor óta, iszlám hatással együtt, szakadatlanul felvett keresztény elemeket. A világvallások mintha egyetlen csodálatos organizmust alkotnának, amelynek szíve a kereszténység — a megújító vér keringését láthatatlanul a kereszténység eszközlí.

A keresztény krisztusélménnyel és a szeretet tanításával a hinduista vallás keretén belül különösen a bhakti jámborság mutat rokonságot. A bhakti vallásosság gyökerei már a Krisztus előtti harmadik, vagy negyedik századdal keletkezett, Bhagavad Gítában felismerhetők. Kiépítője azonban a tizenegyedik században élt Ramanuja. Ez időtől fogva a bhakti jámborság a visnuita szekták szentéletű embereinek hite és gyakorlata. A bhakti szó szeretetet, egyúttal Istennek való teljes odaadást jelent. Ez a hit különösen bensőséges kapcsolatot hozott létre Isten és az őt teljes odaadással imádó, vele szeretetben egyesülő emberi lélek között. Ez a személyes vallásosság, amely egynek érezte az istenit és az emberit, anélkül, hogy ezt az egységet realizálta volna, a visnuita szektában különösen az emberekkel szemben annyira irtalmas istenség egy megtestesülése, Rama, a könyörületes és mindig az igazat szolgáló hős alakja köré fonódott. Gandhi a bhakti vallásosságtól mély impulzusokat kapott.

De a Kelethez megtérő Gandhira nagy hatással volt a dsainák vallása is. Ez a vallás nagyjából egykorú a buddhizmussal, de még sokkal régebb szent hagyományokra nyúlik vissza. Főként Gandhi társadalmi rétegének, a jómódú, előkelő kereskedőknek a vallása, akik nagy többségükben természetesen felszínesen követték. A dsainák vezették Gandhit az egyetemleges, mintegy az egész közösségért, az egész emberi nemért való bűnbánat és vezeklés centrális szerepének felismeréséhez. A dsainák tanítása szerint a bűn és az erény konkrét anyagok, fluidumok, szubsztanciák, amelyek beömlenek az emberi lélekbe és kiáradnak onnan. A dsaináknál is, akárcsak Gandhinál, elsősorban a bőjt ennek az egyetemleges vezeklésnek az eszköze. A dsainák vallásos magatartásában is középponti szerepe van az ahisma, a ne ölj parancsának, amely szerint minden bűn főforrása az ölés, illetve az ölésre való hajlam. Csodálatos, ahogyan Gandhi ezt a vallási parancsot egy szabadságharc jelszavává fogja megtenni.

Már utaltunk arra, hogy India világa a fehér emberiségtől nemcsak civilizációs impulzusokat kapott, hanem a kereszténység igazi tartalmával is kapcsolatba került. Ezen a téren Gandhi nem járt új utakon, az új és sorsdöntő az volt, ahogyan Gandhi ezt a megismerést az indiai szabadságharc éltető elemévé tette. Három olyan vallási iskola is működött már a XIX. század kezdeté óta, amely éppen erős keresztény és részben iszlám hatás alatt a hinduizmusnak erkölcsi megújulását, a zavaros, démonikus elemektől való megtisztítását tűzte ki célul. A Brahma szamaj a XIX. század első évtizedeiben működött Ram Mohan Raira nyúlik vissza. Működésének nagy kezdeti élménye az volt, hogy fivérének özvegyét, ősi hinduista szokás szerint máglyán égették el. A régi szokás borzalommal töltötte el. A keresztény etika fénye mellett akarta megtisztítani ezektől az erkölcsellenes csökevényektől és a velük kapcsolatos szociális ferdeségektől a hinduizmust. Könyvet írt Jézusról. Az iskola két nagy alakja, Debendranath Tagore és Keshab Candra Sen, a múlt század derekán működött. Mindkettő a hinduizmus erősen protestáns szellemű leegyszerűsítésére és az erkölcsi törvények kihangsúlyozására törekedett. Keshabra nagy hatást tett a Szent Háromság tana, amelyben a hinduizmusban is ott lappangó lelket és történelmet alakító drámai magvat ismert fel. Az iskola mindmáig a szellemi emberek kis csoportjára szorítkozott. Ennek a néhány ezer embernek azonban döntő szerepe volt a mai India szellemi életének kialakításában. Ehhez a csoporthoz tartozott a nyugaton is nagyon elismert Rabindranath Tagore, egy pánharmónia hitvallója, aki a kereszténységet elsősorban az európai művészetén, zenén, irodalmon keresztül fogadta magába.

A másik modern hinduista iskola az Árya Szamaj a vezetőréteg egy szélesebb körére terjed ki; híveinek száma meghaladja a félmilliót és ugyancsak erősen kihat a mai India szellemi, politikai és társadalmi életére. Ezt az iskolát erős nemzeti tudat jellemzi; a vallás megtisztításának az útja azonos számára

a hindu közösség nemzeti tudatosodásának útjával. Legnagyobb alakja a mult század végén működött Dayanand, az óindiai vallás szent könyveiben, a Védákban látta minden vallás és tudás végső forrását és ezzel a hindu nacionalizmusnak erős vallásos és univerzális alapot adott. Az Árya Szamajra is a protestantizmus gyakorlatias és racionalista szelleme hatott a legerősebben. Az iskola nagy jelentősége, hogy erős szociális szellem hatja át, megtagadja a kasztrendszert és magáévá teszi a szegények és elnyomottak ügyét.

Mindezeknél mélyebb a mult század derekán élt Ramakrisnának és követőinek hatása. Az Istennek való teljes odaadásnak, az alázatosságnak s az Istennel való szenvedélyes és minden egyebet feladó együttélésnek ez a nagy megszállottja, mintegy az Isten szeretetében oldotta fel mindazt, ami a hinduista világban embertelen, tehát lélekellenes csökevény: a nők megaláztatását, a gyermekekkel szembeni közömbösséget, az alacsony kasztokhoz tartozók megvetését és kizsákmányoltságát, és az egész kasztrendszer. Azt tanította, hogy a magas kaszthoz való tartozás csak hátrányos az emberre, mert megerősíti öntudatát, és gondolatait elvonja az Istentől, az egyetlentől, ami valóságos az emberben. Ő maga a legmegvetettebb kasztok munkáját végezte. Gyakran öltött női ruhát csak azért, hogy ne érezze magát a felsőbbrendű férfinak, hanem egyetemlegesen embernek.

Nemcsak a hinduisták, hanem az indiai mohamedánok is erős impulzusokat merítettek a kereszténységgel való megismerkedésből. Már a XVI. században élt Akbár császár, a legemberségesebb és legnagyobb a mogulok dinasztiájának uralkodói közül, közös monoteista nevezőre akarta hozni a hinduizmust, buddhizmust, kereszténységet és iszlámot. Egyúttal pedig az elnyomók és elnyomottak, mohamedánok és hinduk közti emberi egyenlőség útját igyekezett egyengetni. Az Ahmediják mohamedán szektája, amelynek Nyugaton is vannak hívei, azt hirdeti, hogy Krisztus Indiában született és halt meg, igazi életét Keleten élte, és a Kelet ősi hitét és várakozásait teljesítette be életével.

Ennek a nagy vallási átalakulásnak, amely ma is még tart, s amelyet Gandhi az indiai szabadságmozgalom alapjává tett, néhány közös vonását ki kell emelni:

A hinduizmus istenei mind csak megjelenési formái az egy Istennek, akihez valamiképpen a kereszténység mutatja az utat. Mintha csak az az Ismeretlen Isten állna előttünk, akit a görögök is tiszteltek, s akinek alakját idézhette Szent Pál Korinthus főterén, rámutatva arra, hogy az Ismeretlen Isten immár ismertté lett, megmutatkozott: az Istenember, aki megváltott bennünket.

Az erkölcsi törvények határozottak és világosak, követésük nélkül nem lehet Istenhez eljutni.

A kereszténység azonban csak útmutatás az igazán tisztult hinduizmus felé, a lényeg és a forrás ez az utóbbi. Ez a tisztult hinduizmus egy elkövetkezendő nemzeti újjászületés záloga. Nemzeti felszabadulás és vallásos megújulás azonosak.

Vallásos megújulás és nemzeti felszabadulás; a két egymással a legszorosabban összetartozó cél a fiatal Gandhi életprogramjává válik. Bizonyára több véletlennél, hogy először nem Indiában, hanem a nyugati és a keleti világ egyik határterületén, a Délafrikai Únióban igyekszik megvalósítani, ahol a bevándorolt hinduk politikailag és szociálisan elnyomott, megvetett, megalázott kisebbséget alkotnak. Alapvető programja már itt kialakult: az ember és a nemzet szabadsága csak akkor ér valamit, ha út a természetfeletti végső cél az Istenivel való egyesülés felé. Azonban ez az út szükségszerű, elkerülhetetlen. A szabadság útját, mint az Istenhez vezető út, ellentétes az erőszak és a hatalmaskodás, tehát a szolgaság útjával. Az ellenséget tehát nem szabad megölni, sőt nem szabad vele szemben rosszat elkövetni, mert akkor az elnyomónál is gonoszabb elnyomónak, magának a gonosznak a szolgái, az ő akaratának végrehajtói vagyunk. Az ellenséget, az elnyomót szeretni kell, mert az isteni cél általa és benne is megnyilatkozik. A „Ne ölj”, az „ahimsa” elve kiszéles-

dik a szatyagraha, a nem erőszak elvévé. A nem erőszak a legnagyobb pozitív erő, mert erkölcsileg teljesen szabaddá tesz bennünket.

Ez a politikai szempontból valószínűtlennek és irreálisnak ható program teljes győzelmet arat. Az előjáték után következik az igazi dráma. Gandhi az indiai szabadságmozgalom irányító szervezetének, a kongresszuspártnak az élére áll s ugyanezeknek az elveknek az alapján megindítja a küzdelmet India felszabadításáért és vallásos megújításáért.

Ennek a küzdelemnek az állomásaival itt nem foglalkozunk. A világ legfurcsább szabadságharca volt ez, a megváltatlan világ egy részének keretei között való tudatos követése a krisztusi forradalomnak, minden idők legnagyobb hatású forradalmának, egy forradalomnak, amely ma is tart és tartani fog az idők teljességéig. Gandhi azonban az egyetlen, aki ezt a forradalmat nemzeti, nacionalista programmá merte tenni. A nem erőszak elvének gyakorlati derivátuma e forradalomban a nem együttműködés elve, tehát a teljes passzív rezisztencia a hatalom uraival szemben. Ez a passzív rezisztencia Gandhinál nem valami negatívum, hanem pozitív erő. A nem együttműködésnek ezt a pozitív harci és ugyanakkor erkölcsi értékelését Gandhi Tolsztojtól tanulta, akivel életének nagy fordulata idején levelezett. De azt kell mondanunk, hogy az elvnek a keresztény Tolsztojnál van valami anarhisztikus, majdnem amorális színezete. Mintha Gandhi inkább megtalálta volna benne a pozitív evangéliumi magot. A nem együttműködés pozitívum abban az értelemben is, hogy az ellenelet, akivel szemben alkalmazzuk, szeretni kell és sohasem szabad vele szemben tisztátalan, erkölcsstelen fegyvereket alkalmazni. Gandhi valóban őszintén szeretete az angolokat; számos angolhoz, köztük nem egy olyanhoz, akinek tisztességénél fogva része volt az üldöztetésben, meleg barátság fűzte. Sok egyben kívül az angoloknak ez a pozitív értékelése is megkülönböztette és elválasztotta hívei jelentős részétől.

Gandhi a nem együttműködés elvét nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is alkalmazta. Ez a nagy idealista, aki szinte minden nagy vallásos újtóval együtt nagy realista is volt, tudta, hogy a brit gazdasági hatalom talán még súlyosabb jelentőségű, mint a politikai hatalom. Éppen ez a felismerés mutatja, hogy mennyire megértette a keresztény civilizáció lényegét, amely az Isten képére teremtett emberi lelkekhez méltó életfeltételeket akar kialakítani. A módszere ezen a téren is látszólag teljesen korszerűtlen és irreális: a házi szövöszék felállítása, hogy megtörje a brit textil monopóliumot; a sópárló munka-zarándoklások, az angol sóegyedárusítás letörésére. Am, ha megkíséreljük, hogy Gandhinak ezt a tevékenységét nagyobb történeti távlatba helyezzük, akkor távolról sem tudjuk annyira irreálisnak és eredménytelennek ítélni. Talán Aldous Huxley értette meg leginkább Gandhi intencióit, amikor azt javasolta a mai emberiségnek, hogy az egész életet rabul ejtő kapitalisztikus hatalom ellen úgy küzdjön, hogy igényeit a minimumra szállítsa le. Utaltunk már arra, hogy mennyire hozzájárult az indiai tömegek gazdasági leromlásához a brit ipari monopólium, és nem kétséges, hogy alapjában ugyanez vonatkozik a bennszülött monopolizáció uralmára is. Gandhi ezekkel a gazdasági módszerekkel nemcsak egy merőben sajátos, a nem erőszakon alapuló politikai küzdelemnek, hanem egy hasonló elvekre épülő szociális küzdelemnek is utat mutatott. Kétségtelen, hogy ez az igénytelenségi elv önmagában még nem megoldás, legfeljebb kiinduláspont. A megoldást úgy hisszük, csak pozitív krisztusi szociális alkotás hozhatja meg.

Gandhi fegyvere ebben a vértelen szabadságharcban elsősorban a böjt volt. A böjtben ismerte fel az egyetemleges vezeklés eszközt, valóssággal fizikai értelemben. Gandhi szerint a személyes vezeklés egyúttal egyetemleges vezeklés, azért a bűnért, amit a hozzánk közel álló emberi közösség elkövet, vagy el akar követni. Csak önmagamon keresztül és csak éppen ennek az önmagamnak a teljes fizikai odaadásával állhatok helyt a többiekért. Bennem fizikailag megtisztul a hozzám tartozó közösség a bűn anyagától, amely különösképpen a tömegszennvedélyekben és általában az úgynevezett csorda-

szellemben nyilatkozik meg. Gandhi, amikor böjtölt, különösképen ez ellen a tömegszenvedély, a csordaszellem ellen küzdött, amely Barabbást kiáltatja azokkal is, akik önmagukban Krisztust kívánják. Húsznapos, negyvennapos és még hosszabb böjtöket vállalt. Böjtölt azért, hogy az angolok jobb belátásra jussanak, böjtölt a páriákért, a megvetett, kitagadott kasztokhoz tartozókért, böjtölt elsősorban a hinduk és mohamedánok közti megbékülésért, amiben jogosan India egységének, az igazi szabadságnak, a káosztól való megmenekülésnek legfőbb zálogát látta. Utolsó százhusznapi böjtjét is ezért az utóbbi célért vállalta. Közvetlenül e böjt befejezése után ölte meg a merénylő.

Ez a merénylet is azt mutatta, amit egyébként mindenki tudott, aki az indiai kérdéssel foglalkozott, hogy India népessége a legtávolabbról sem áll egyöntetűen legnagyobb fia mögött, nem vállalja őt úgy, ahogy Gandhi vállalta élete valóban teljes és mindennapos áldozatával India minden szülöttjét, faji, vallási, társadalmi megkülönböztetés nélkül. Még az India szabadságáért Gandhi irányítása mellett küzdő hindu kongresszus párt sem vállalta teljesen Gandhit, sőt mind kevésbé vállalta, Gandhi számára India felszabadításának programja így hangzott: önállóság és vallásos megújulás; a kettő együtt az igazi autonómia, az igazi szabadság, a „szvaraj”. A kongresszus párt nagy tömege lemondott a kettős cél egyik összetevőjéről, a vallási megújulásról. A kongresszus párt nem annyira a szociális radikalizmus irányában tolódott el, mint inkább egyfajta európaias technikai hitvallás irányában, ami alapjában az indiai kapitalistáknak jobban kedvez, mint a gazdaságilag elnyomott tömegeknek. Gandhi bizonyos értelemben középutas maradt, de ez nem azonosítható azzal, amit Európában értünk rajta. A „középutat” a legnagyobb és legveszélyesebb radikalizmusnak érezte, s éppen vértanuhalála mutatja meg, hogy szubjektíven minden esetre igaza volt. Azonban még ez a Gandhitól mindjobban eltávolodott kongresszus párt sem jelentette a teljes Indiát. Ott vannak a maharadszák és híveik, akik irtóznak attól, hogy hatalmuk feloldódjon az új szabad Indiában.* Ott van a mahasabha párt, az ortodox, a meg nem újított minden régi csökevényhez, mint a lényeghez tartozóhoz, ragaszkodó hinduisták pártja, amely semmit nem akar enyhíteni a kasztrendszeren és amely az összeomlott japáni feudális kapitalizmushoz hasonlóan a kasztrendszer a kapitalista érdekek fellegvárának akarja kiépíteni. Szárnyrakeltek olyan hírek, amelyek szerint a mohamedánok ellen totális irtóhadjáratot hirdető mahasabha vezetése volna a gyilkos karját. Ott van a felszabadításuk érdekében erősen együttműködött. Ott van a gyár- és a pauperizálódás növekedésével együtt rohamosan terjeszkedő indiai kommunista párt, amely még fontos világpolitikai tényező lehet.

Végül pedig ott vannak a mohamedánok. Miután megíiusult a hinduk és a mohamedánok közti megegyezés, amelyért Gandhi annyi áldozatot hozott, a felszabadult India máris két országra, Hindosztánra, a hindu államra és Pakisztánra, a mohamedán államra szakadt. Indiában egyelőre ebből a szakadékból az infernó tört fel, nem pedig az igazi szabadság. A mohamedánok mindig ismerték a nacionalista fanatizmus vallását, a hinduisták most kezdik a leckét megtanulni, még pedig alaposan. Az európai náci uralom halálvonatainak méltó párjai azok a vonatok, amelyek mohamedán vagy hindu menekülteket szállítanak új otthonukba. A Pakisztánhoz tartozó Ámrítszárban a napokban hindu területről kétezerhatszáz menekültet szállító vonat érkezett; a vonat minden utasa halott volt, a hinduk utolsó csecsemőig lemészárolták őket, csak a mozdonny személyzetét hagyták életben. Gandhi úgy akarta még utólag egybeforrasztani a két öngyilkos államot, és megakadályozni a további mészárlásokat, hogy utolsó legnagyobb böjtjét vállalta a hindu-mohamedán megbékülésért. Ezt a megbékülést mindig feltétlenül megvalósíthatónak hitte. Egy időben mohamedán faluban telepedett le, hogy megmutassa, a hindu élhet mohamedánok között és fordítva, anélkül, hogy testileg, vagy lelkileg bántódása esne.

* Ott van a liberális párt, amely az Európában hanyatló polgárvilág rendszerét kívánja elkesztesen átültetni az indiai talajba.

Kétségtelen, hogy mély büntudatot is érzett: a nemzeti tudat tüzeit ő gerjesztette és most a szent lángból mindent elemészto tüztenger lett. Látott-e megoldást? A megoldás csak egy lehetett: a további áldozat, a teljes áldozat, a vértanuhalál. Láttuk, hogy a modern India nagy szellemei mind valamiképen a vágykereszténység állapotában éltek. Túlnyomórészt nem lettek keresztényekké, mert az állapotbeli adottságok: az örökölt hagyományok, a faji jellemvonások, a környezet és nem kis mértékben a hatalom birtokosainak magatartása, megakadályozták őket ebben. Az Isten előtt az állapotbeli adottságok nem terhelik a lélek mérlegét. Úgy érezték ezek a szellemek, hogy hűtlenek lennének népükhöz és önmagukhoz, ha külsőleg, felszínesen csatlakoznának valamely keresztény felekezethez. Éppen a vágykereszténység erős lobogása vitte őket nehezebb, részben talán célhoz nem vezető utakra. Gandhi abban is a legkülönb köztük, hogy életében és halálában a vágykereszténység egyesült a jóért való életáldozattal, a vérkeresztiséggel.

Bármennyire megértjük Gandhinak és India többi szellemi vezetőjének magános útját, mégis fájdalommal kell tudomásul vennünk, hogy nem találtak utat az Anyaszentegyházhoz, Krisztus e földön tevékeny misztikus testéhez. A vágykereszténység vállalása ellenére is valami fogyatékossgot kell éreznünk. Gandhi mindig mély tiszteletet tanusított a katolikus Egyház iránt s működésének és magatartásának valami sajátos katolikus vonása különbözteti meg éppen szellemi társaitól, akikben inkább a protestáns jelleg dominált. Azonban a probléma megoldását melyekben kell keresnünk: a legtöbb lélek, aki közeledik az Egyházhoz, vagy éppen bizonyos fokig eltávolodik tőle, a saját egyéni kívánságainak és hajlamainak képeére külön saját egyházat épít ki magának, külön saját Istennel, külön saját Krisztus-képpel. Miután Hozzá, a tökéleteshez, a teljeshez mindannyian hozzáértők és egyúttal tőle eltávolodók, őt megtagadók vagyunk, mi is többé-kevésbé valami saját képmásunkra alkotott Egyházat és Krisztus-képet teremtünk magunknak. Az emberi természet lázadása éppen ez: Istent, aki a saját képmására teremtette a lelket, az ember a maga gyarlóságának mintájára akarja átalakítani. Az Anyaszentegyháznak éppen az a hivatása, hogy az emberi léleknek ezt a gyarlóságát megakadályozza. Miután azonban Krisztus úgy vállalt bennünket, embereket, ahogyan vagyunk, teljesen és fenntartások, feltételek és megkülönböztetések nélkül, nekünk is vállalnunk kell Anyaszentegyházát, ahogyan van, teljesen, a maga egész valóságában, feltételek, fenntartások és megkülönböztetések nélkül. Idáig azonban a keleti világ, az indiai világ sem emelkedhetett. S hogy idáig emelkedjen, ahhoz sok mindent maga mögött kell majd hagynia, elszenvednie és legyőznie, — éppen a most felszabadult erőket. Akkor el fog következni a nagy megtérés, amelyet a Fatimai Szűz jósol. A jobbra törekvő világ azonban mindig az egyik nagy előhírnököt fogja látni Gandhiban, aki ezzel a két szóval ajkán halt meg: „Istenem, Istenem” és akiről XII. Pius pápa mondotta, hogy az emberiség erkölcsi tökéletesedésének egyik nagy csúcsa volt. Az Istenhez térő embert fogja látni benne, aki kivételes fokban valósította meg életével és halálával a vágykereszténységet és vérkereszténységet.

A SZENT MÉTELY

A biztos úr jól kiválasztotta a napot: augusztus első piaci napján fogatta el a káptalan öt tagját, meg a belváros pásztorát. Megkopasztott parasztok, megsarcolt mesteremberek sokasodtak a heti vásáron inkább csak szokásból, mert a portékát elvitte a hadinép.

Döbbenet szálta meg a sokadalmat. Sok mindent megszoktak a fehérváriak ez alatt a három hét alatt, mióta megint a császáriak uralkodnak, de hogy — teszem — az öreg Krizsány nagyságos urat is elvigyék a kék-kabátosok, meg az „emeletes” Mihálik plébános urat, az több volt a soknál. Isten szolgájához nyúlni csak azért, mert magyarul dobog a szíve, mégis csak pogány dolog!

Hanem mikor Remigius fráter amúgy kékkötényesen kirohant a tejespiacra, és elkialtotta magát a bádogfejkötős felsővárosi asszonyoknál, hogy „lölkeim, elvitték páter Brúnót is, a mi Kapisztránunkat!”, — akkor a pusmogó döbbenetet hangos jajveszékelés váltotta föl. Fehérvácott majd mindenki adósa volt Bruno atyának egy tüzes, szép magyar prédikációért. Forróbb volt a szava, mint a Sárrét felől hömpölygő kánikulai tűz. Magával ragadta a nehezen mozduló fehérvári lelkeket, megforgatta őket a szabadság mennyei fürdőjében, kirázta belőlük a földi salakot. és ez szép volt, szebb minden valóságnál.

Mert a valóság kegyetlen volt. Kelet felől már a cár serege közeledett a forró magyar róna felé, északról és nyugatról pedig a császáriak szorították az abróncsot.

Az asszony nép szabadon jajgathatott, de a férfinép bilincsekbe vert lélekkel hallgatott. Egy szív szerint való fohászkodás börtönt jelentett volna neki.

Csak ezt akarta Gaál Eduárd császári biztos. A városháza erkélyéről magával az élehangú Kostyelik Mihállyal hirdettette ki:

— Így jár, aki a Kossuth-kutyákat segíti! A nagyságos kanonok urak pénzt adtak a felségsértő rebellis kormánynak! Mihálik plébános úr, a hirhedt fölkelő vezér, nem átallotta a szószekről hirdetni Kossuth trónfosztó nyilatkozatát, Bruno páter pedig egekig magasztalta az átkos pártütést! Adatik tudtára, akiket illet, hogy kettő közt választhat mindenki: hűség, rend, nyugalom — vagy jogfosztás, zűrzavar, börtön között!

A fehérváriak nem válaszoltak.

— Tanácsnok úr, hogy vélekedik városáról? — kérdezte a vérbunkó Gaál biztos a mélatekinetű Ybl Miklóstól.

Ybl építész úr gondterhelten simogatta meg szakállát:

— Hm... hm... nagyságos biztos úr, erre nehéz felelni!... Császári biztos úr... hogy úgy mondjam, nem fehérvári!...

— Tehát jobban ismerem kegyelmeteket, mint saját maguk. Az ember sosem ismeri önmagát.

— Úgy, úgy, nagyságos biztos úr! Akkor tehát kegyelmed tudja legjobban megrajzolni városunk lelkületét.

A vérbunkó lilás arcán torz mosoly villant át:

— Tojás!

— Nem értem!

— Tojás! Már mint a város. A vékony héj, ezek a rebellisek. A tojás tartalma, ezek a gutgesinntek. Össze kell törni a héjat, akkor a legjobb matéria... de a legjobb matéria lesz belőle!

* * *

A timárok utcáiba maga Fákózdy atyamester vitte meg a legújabb híreket. Gaál Eduárd rendelte magához, és kettőt követelt tőle: Balogh Ignác tobaklegényt és a timárokra kivetett hadimunka dupláját. Balogh Ignácnak nagy volt

a bűne: szabadcsapatot szervezett a rebellis Batthyány István uralma alatt a császári kormány ellen. Szinte fuldoklott szoros nankingjában a biztos, mikor a többi hibapontokat is elsorolta: ... „ez a kutya höf... höf... volt egyik fő-macher a méltóságos bán katonái ellen való zendülésben... höf... höf... saját-kezűleg lökött be egy szerezsán őrmestert a forró mustárgázzal telt borospin-cébe... höf... ezt keritse elő, kegyelmed, de tüstént!”

Pákozdy János atyamester azonban nem tudta előadni a tobaklegényt. Eltűnt az még Hamvassy Imre nemzetőrkapitánnyal, a város fenegyerekével együtt, mikor Batthyányk elpárologtak...

Hanem a dupla ingyen-munkát nem tudta kivédeni. Föl is horkantak a ti-márok, de kiváltkép a birkabőr-cserző tobakok. Osszefutottak azonmód Pákozdy uram udvarában.

— Alig van birka a hadjárat miatt, és csak felbőrből heti öt mázsát cserez-zünk? — háborgott Egyed István.

— És topán-bőrt most, a cezony kezdetén?

— És ötszáz kvadrát kordovánt?

— Még hozzá tunikás bőrből, a nemjóját?

— Ingyen! Nyugtatóra, mi? Hogy majd Windischgrätz megfizetendi?!

Persze sohanapján!

Ezt az utóbbi mondatot Havelka Ferenc dörögte, az öles, szép atléta. Cserzőtimár volt, és a felbőr az ő vállát is nehezítette.

— Nem dolgozunk! — tüzesedett Nyitray Vendel, aki éppen tavaly égett le szüret előtt.

— Akkor vásra veret bennünket a Gaáll — jelentette ki az atyamester. Alig győzte a csitítgatást. Öreg volt, már megviselte a sok cég-gond. Istenem, csak már itt volna a Háromkirályok napja, a „lakkoltatás”, amikor az új cég-mesternek adhatná át a temérdek gondot!

Most a sok, gubacsleves, vöröskötényes timár közül kiemelkedett egy szakállas, javakorbeli férfiú. Hübner András az, a nagy tobak. Hadjárat előtt hat legény főzte neki a szömörce-lében a finom sziciliát meg a családi birkabőrt. Őt szemelte ki a haladó-párt cégmesternek. Lassan, fontolva szólt:

— Én azt mondom: dolgozzunk! Ki segíthet már rajtunk? Senki! Vége mindennek!

Komorán hajtotta le szép, férfias fejét. Valami halk szégyen égett a hangjában. Hat gyermeke van, hát megfutott. Így gondolták a tüzesek. Keserű íz állt a szájukba. Tavaly a dicsőséges nemzetőrvilágban még kapitány volt, most már óvatossá gútsinint?

Hübner András a szemükben olvasott:

— Nézzék, kegyelmetek! A vásárra való bőrt gyorsabban cserezzük, mert olcsón cserél gazdát. De a szép kordovánt, akit a lányunk csizmájának szánunk, hosszan dolgozzuk. Berakjuk sziciliába is, nemcsak gubacslebe, meg szömörcebe, azután soká szikkasztjuk, gonddal lakkozzuk. Értik már? Így tegyük el most a magyar szabadság kordovánját is! A gyermekeinknek...

— Rabok lesznek — dörögte Egyed István.

— Hát akkor az unokáknak.

— Pecsovics!

Ziháló mell gyűlölte ki ezt magából. Nyitrai Vendel. Elkecseregett, tönkre-ment ember, olyan, mint a veszett farkas.

Hübner András arcán fekete villám cikázott át. Hatalmas keze ökölbe szo-rult, a kötényét majd szétdobta a melle kazánja. Megmarkolta a dühödte embert, de aztán hirtelen elengedte.

— Igazad van, Nyitray!

Csak ennyit mondott, a hang szinte a mellébe száradt. Aztán lassan, el-tántorgott, mint az alvajáró, a döbbszent timárok közül.

A többi is szétrebbent szó nélkül. A vén Pákozdy a verejtéket törölgette ráncos, cserzett homlokáról. Nagy az Isten! Hübner Andrást megverték, de mégis győzött. Mert most már a timárok dolgoznak majd!

Hübner tobak maga sem tudta, hogyan ért haza. A felesége összeecsapta a kezét:

— Hát, kegyelmedet mi lűtte?

Az ember szót sem szolt. Csak fogta a húsoló kést, és nekiesett a bőröknek. Két maradék legénye, akiket a hádi vihar még nem ragadott el, rosszat sejtve dögönyözte a présből kivett bőröket a töltővályún.

— Késő estig dolgozunk máma! — mondta tompán a mester. — A császáriak dupla kvótát követelnek.

Nagyobb fia is ott tüsténkedett körülötte. Nem merte megkérdezni, mi a baja. Sejtette, hogy nemcsak a timár fáj benne. Hanem Anikó, barackvirág-arcú, eladó-leánya, bátrabb volt. Mikor egy hajtás borra betérült apja a konyhába, átölelte csapzott nyakát, és hízelegve duruzsolta fülébe:

— A hasogatás, apja, a derekában?

A tobak komoran tekerte a fejét.

— Hát a szíve, apja, úgy-e?

Hübner tobak nem felelt. Anikó sem firtatta tovább. Az ő szíve is sokszor sajog. Valahol nádakon-ereken búdosik az, aki a fájást beopta a szívébe...

— Nyomorultak vagyunk, kisleányom — sóhajtott a apa keserűen. — Rabok a saját hazánkban.

Anikó a fiatalság győztes, suta mosolyával húzott elő valamit pruszlikja rejtekéből. Vörös toll volt az, Kossuth honvédeknek díszolla.

— Látja, apám, a szabadság most ide költözött. De nem halt meg!

A szívére szoritotta a nyűtt tollat. A mester gyengéden magához vonta a leányát, és megcsókolta. Melegség futotta át a testét. Mintha az Isten, az élet forrását zuhogtatta volna át csüggedt testén-lelkén: az asszonyi hit, a gyermeki tisztaság megváltotta a lét nyomasztó fájalmától. Hát ezekért érdemes túrni a megaláztatást is! Ezek szabadságáért.

A kert felől heves kutyaugatás hallatszott. Basa vonított ijedten, szokatlanul. A tobak meg a leánya fölfigyeltek. A Sárrét felől már becsorgott az esti homály, a vacsoracsillag is szikrázott már, mint egy repeső, tüzes pacsirta. Basa most örömnýűsítésbe csapott át.

A tobak az udvaron termelt a leányával. Bicegő drótostót óvakodott előre a kazlak felől. A kutya boldogan törleszkedett a lábához.

— Anikóból szakadt ki először az értelem:

— Náci az! Balogh Ignác!

A „drótostót” némán tekintgetett szerteszéjjel, de Anikó félretett minden óvatosságot. Röpiült feléje, mint a madár. Hanem, mikor odaért hozzá, szemérmesen hátrakapta magát a legény ölelése elől.

— Náci!

— Anikó!

Percek alatt ott volt a háznép a börtűszűs, bicegő tót körül. Hübner mester sürgűst bementette a belű szobába, mert Gaál Eduárd besűgűi ott settenkednek minden utcasarkon.

* * *

Egűsz éjjel nem aludtak Hübner András házában. A veszedelem bekűtűzűtűt a tobak-sorra. De a tobakmester házánűpe vállalta a veszedelmet. Balogh Ignác élete kockáztatásával lopakodott be a városba, hogy hitet öntsűn a csűgűgedt fehérváriak lelkűbe, az ő lelkűt pedig megfűrdesse Anikű égsűnkűk szeműben.

A Bakonyban rejtűznek még mint az ordas farkasok. Legűneyei kűtűt fehérvári szűkűtűt nemzetűrűk, komáromi gatyások, zűldatillás zrűnyiek vannak, csupa elszánt fickű, aki nem spekulál, nem mérleget, de ől, és ha kell, meghal az édes magyar szabadságetűt. Gyűr felűl majd Klapka jűn, Veszprűmbűl Noszlópy, Fűld-vár felűl pediglen Mednyánszky és Hamvassy Imre, a tanácsos fia nagy nemzetűrsereggel.

Az asszony nép meg a gyerekhad gyűrűzű szemmel hallgatta a gyűnyűrű szavakat. Csak Hübner András maradt elgondolkozűan komoly.

— Téged halálra keres a Gaál hóhér — mondta Balognak egyenesen.
— A halált a szabadság Istene tartja a kezében, nem a csesznye svarcgelb!
— Kossuth már Debrecenből is elmenekült, úgy hírlik — folytatta kono-
kul a tobak. — Pákozdy uram hozta a hírt délelőtt.

A tobaklegény fölkapta csapzott, barna fejét.

— Kossuth nem menekül soha! Svarcgelb mérgezés ez a hír is!

— Az orosz betört már az Alföldre!

Balogh Ignác vad nevetésbe tört ki:

— Hát hitelt ad kegyelmed a rémisztő híreknek? Mindahány a Windisch-
grätz műhelyében készült, ott kalapálták!

— Gondolod, öcsém? Hát ahhoz mit szólsz, hogy Pestbuda már a csá-
száriak kezében van!

— De mi kiűzzük őket! Hát nem érti, mester uram?! Van Isten? Van,
úgy-e! Szabadnak teremtette az embert s a magyart is! Szabadnak. Noshát, Tán-
csis Mihály azt mondja...

— Eh! Táncsis! Lázító szegénylegény!

— Tavaly még esküdött rá, mester uram!

— Az tavaly volt! A levegőben lógnak ezek, Náci, a levegőben! Szavak,
szavak, szavak!

— Hallgasson meg tovább, mester uram! Táncsis Mihály itt írja a lapjá-
ban, hogy a munkásnak, de a munkának is szabadnak és emberinek kell lenni.
Igaz ez?

— Ez igaz! Hiszen mi haladók is ezt valljuk...

— Ha tehát van Isten, és szabadnak teremtette a magyart, akkor el-
hagyja most a szabadság harcosait? Hát lehetséges ez? Vagy olyan gonoszok
volnánk, hogy elejtett volna bennünket?! Mennyivel jobb a zsarnok? Isten itt
bennünk is van! — A mellét dőngette. — S a zsarnok varázsa csak addig tart,
amíg félelem él a szívünkben! De ha oroszláni lélek lakozik bennünk, akkor
győzünk, győzünk, mester uram!

— Győzünk!

Ezt Anikó sóhajtott. Álom nem volt a szemében, csak szent szerelem,
vagy ennél is több: a szent métely, amely onnan lobogott ki az űzött, ordas
szabadharcos szeméből.

Hübner András csendesén szorította meg a tobaklegény kezét. Ha úgy
lenne, ahogy a fiú mondja, akkor az a piros toll, melyet leánya rejteget prusz-
likja alatt, áthajolna a legény erős mellére is. Már-már kibuggyant a száján:
„fiam!”, — de valami rejtett ököl visszaütötte a vállomást. Visszhangosan
kongott a mellében az ütés nyomán:

— Pecsovics!

Úgy érezte magát Hübner András a lázas fiatalok között, mint a gyáva
orvos, aki fölismerte a bajt, de nincs lelke ráébreszteni a beteget a halálos bajra.

* * *

Jó hajnalban a réti párába enyészett bele Balogh Ignác. Azzal búcsúzott,
hogy „holdtöltével jövünk!”

Anikó mosolygott, Hübner mester csak komoran bólintott. Megint azt a
szent bizsergést érezte, mint tegnap, mikor leánya átölelte. Valóban itt nyilat-
kozik meg az Isten szűz gondolata az emberben? Hátha ezek a fiatalok job-
ban értik a nagy Isten üzenetét, mint ő a megkopott, sokat csalódott, bizalmat-
lan szívével?!

Nem, mégsem tudott teljesen hinni a hitükben.

Hanem a Palotavároson végigremegett Balogh Ignác árama titokzatos uta-
kon és hajszálereken. A besúgások, árulások, elfogatások pestise még tombolt,
de a hajszolt emberek már ragyogóbb homlokkal jártak, mint két napnak előtte.
A tobaklegények befűjták a szélbe Balogh Ignác üzenetét, és a szívek virág-
kelyhei fölfogták azt. Műhelyekben, verejtékszagú zúgok robotpadjai mellett,

kifosztott tűzhelyek kopár padkáin tovább fonták a szegény, esett magyarok a fölörpített szivárványt.

A Három Szerecsenyben, a Pokolban, a Vörös Ökörben, meg a többi korcs-mában össze-összehajoltak a mészöly öreghegyi mellett a vásárosok, zsellérek, meg a pelyhes állú diákleányok. De csak esti kilenc óráig, mert kilenckor fel-dübörögtek a császári kék-kabátosok, és megvasalva vitték a tömlőcbe, akit ott találtak.

Hübner Andrásnál is összegyülekeztek pipaszó mellett a környék mes-terei. Odajárt Havelka, a daliás cserzőtimár, Hegyi Pál, az erős, tömöcskös ács a Csapó-utcából, Varga Mihály meg Gáncs Pali a szűcsök céhéből és Kuczka Mihály a kecskeméti gyökerű csupaizom kovács, akiről azt hirdették a szigeti gyerekek, hogy egy hajtással áthajítja a háztetőn az öregkalapácsot...

Mindent tudtak. Mikor külön-külön voltak, a magány kegyetlen percei-ben világosan látták a véget. Nincs menekvés már: az emberi értelem szerint győz az önkény, a zsarnoki erőszak.

De mikor így együvé verődtek, összeizzott szegény, megkínzott szívük, és Balogh Ignác szép délibábjának hittek.

Délibáb! Ezt Hübner András mondta, a bölcs szabadságimádó pecsovis. Szép, gyönyörködtető, — de hazug és mindent fordítva mutat.

Hanem — csodák csodája — a majd hetvenesztendős Varga Mihály elle-nezte meg a szavait a legtüzesebben. Megvertük az osztrákokat, megverjük a cár seregét is! Csak ne várjon mindenki a másiktól mindent. A boldogabb végét kell megfogni a furkósbotnak, úgy menni a dühös kutyá felé!

Tizenöt unokája volt Mihály bá'nak, aztán ilyen délibábkergető mégis — gondolta Hübner András. Hanem a többiek sem voltak különbe-k. Havelka Ferenc már húszezres magyar seregről beszélt, Gáncs Pali már negyvenezerre toldotta a Fehérvár felé menetelő főlzabadító seregeket, Kuczka Mihály, a rop-pant erejű kovács pedig a tűzéség megduplázását emlegette. Neki csak a járás harangjai kellenének, ő megöntené az ágyúkat, mint az a székely ezermester, Gábor Áron cselekedte. Ki kellene szabadítani a börtönből Mihálik plébános urat, meg a Brunó barátot, majd azok összeszednék a harangokat!

Alig tudta őket csitítani Hübner tobak. Baljós sejtelmek kezdték gyötörni. Mi lesz, ha ez a kis gyeptűz lángözönné dagad? Halál és pusztulás!

Eszébe jutottak Ybl tanácsnok úr szavai, melyeket délelőtt mondott neki, mikor az új műhely tervét bemutatta neki:

— Figyeljen ide, kedves Hübner! A csakazértis forradalmárok: nyugtalan fészekzhagyók. Mind amolyan szellemi gyüttment. Petőfi apja még a Felvidékről jött, Bem Lengyelhonból, Klapka, Damjanich az ország pereméről. A többi azon-kép fészekzhagyó!

Erre ő azt felelte nagyon szerényen:

— Tanácsnok úr, — és Kossuth? És Görgei? És Kiss Ernő, Vécsey, meg a többiek? Ezek is gyüttmentek?

— Nem. Ezek magyarok. Nomádok. Érti, Hübner mester? A magyar min-dig nomád. Mindenütt otthon van, és mindenütt idegen. A saját hazájában is...

Ez cseng a fülében, amint most elnézi forró fejű barátait. Havelka apja a Felvidékről szüremkedett be, Kuczka Mihály Kecskemétről „gyütt”, Varga Mihály és Gáncs Pali pedig „nomádok”.

És ő? Az öregapja Bajorországból vándorolt be, itt verejtékes munkával jó, erős fészket rakott. Nem, ő nem nomád! Nem akar nomád lenni!

Furcsa! Most, mikor ezeket a törődött arcú, felgyúlt szemű sorstestvéreit látja, most fakad föl benne a helyes válasz, amit a nagyeszű Ybl Miklós tanács-nok úrnak kellett volna megadnia délelőtt:

— Nem, tanácsnok úr! Ezek nem forrongó gyüttmentek! Ezek csak fiata-lok. Ősz fejjel, szöghajjal is fiatalok. Mint a nemzet maga. Most csinálják a nemzetet. Ha még lehet...

Úgy érezte most, hogy ő is a fiatalok közé tartozik.

* * *

Augusztus hetedik napján futótűzként terjedt el a hír, hogy a császáriak, élükön Gaál biztossal, Pest felé menekültek el.

Az emberek nagy csoportokba verődtek az utcán. Annyira váratlanul érte őket a dolog, hogy nem is mertek örülni. Az okosak a zsalú mögé menekültek. Úgyis csel az egész! Vége Kossuth kalandjának! Gaálék tiszta munkát akarnak csinálni, azért akarják kicsalogatni a szabadság medvéit barlangjukból!...

Hübner András szinte örült ennek a lapuló óvatosságnak. Valahogy a bosszúnak egyszer végét kell vetni, mert a bosszú új bosszút szül, s akkor se vége, se hossza a szenvedéseknek...

Hanem egyszerre megszólaltak a Tóváros felől a dobok és a kürtök, és Hübner András is a tömeggel sodródott arrafelé. Vele volt Anikó és legnagyobb fia, Péter. A Megyeház-téren látták meg először a bevonuló magyarokat. Háromszáz nemzetőr menetelt hetyke mosollyal, élükön Hamvassy tanácsos fiával. Jóvérű ló ficáinkolt alatta. Mögöttük lépdelt Balogh Ignác a szabadcsapatával. Volt közöttük vadászpuskás fehérvári, zöld zrinyi-atillás zalai, vöröstollas Bocskay-honvéd, fokosos magyaralmási, fehérszűrös, széleskalapú, gatyás komáromi szabalegény...

Tiefbrunner, a kefés, megvetőleg mormogta Hübner tobak mögött:

— Igazi gyűlevész!

— Mi? — hördült föl Hübner. — Éljen a magyar szabadság!

A kefés eltűnt, a tobak pedig nem tudta, ki üvöltött ki az ő torkán. Csak azt látta, hogy a nép vele éljenez. Mintha csak a nagy tobakra vártak volna az emberek, hogy ő kezdje. Most fölfakadt belőlük a sok megaláztatás, a rémítő, rettegető éjszakák szenvedése, a sok ingyenmunka, a nehéz ütlegek fájdalma: odarohantak a tarka, rosszfegyverzetű sereghez, és ölelték, csókolták őket, ahol érték.

Anikó is megfogta apja kezét és magával vonszolta. Egy perc, — és Balogh Ignác már a karjaiban tartotta apát és leányát.

— Odanézzen, mester uram! — mondta a legény ragyogó szemekkel. Az opálkék augusztusi égbolton, mint kukacragott óriás-sajt szédülten úszott a telehold.

— Úgy-e, megmondtam! — hetykélkedett a legény. — Holdtöltével jövünk!

— És a többiek? Mednyánszky, Noszlopy, Klapka?

— Majd jönnek azok is!

— Csak majd?

— Rövidesen! Még tisztogatják a vidéket, de már a sarkunkban vannak.

— És ágyú?

— Majd az is lesz! Velük jön. Csak tarackból hús.

— A póstán az hírlík, hogy Falkenhayn megindult Bicske felől Fehérvár felé...

— Összetörjük!

Nem lehetett ellenvetést tenni. A szent tűz ott lobogott a fiú szemében, és fölgyújtott mindenkire. Hübner András ott menetelt Balogh Ignác mellett, de nem firtatta tovább a fiút. Minek? Az ő józansága mégis csak hervasztó átok, hiába. Eszébe jutott neki a munkája. Fogta a leánya kezét (a fia elpárolgott mellőle), és keresztültörtetett vele a Városház-téren. Még látták, hogy a városháza erkélyéről Justitia istenasszony bekötött szemű szobra mellől Hamvassy beszél a tömeghez gyújtó tűzzel. Nem várták meg, mit beszél. Hübner tobak sietett haza a bőreihez. Egy kád jó bőr ma megérett, ki kell szedni. Ez nagyobb törvény mindennél.

Onnan a szömörccs kád mellől hívatta magához Hamvassy Imre, a legújabb városparancsnok. Kuczka Mihály, a kovács, jött érte a rejtekből előszedett nemzetőr-kalappal a fején.

— Kapitány úr — fordult Hamvassy a tobakhoz —, én önt a palotavárosi nemzetőrszázad parancsnokságával bízom meg! Vegye tudomásul, hogy

a városháza áruló, némethez szító tisztségviselőit elfogattam, bebörtönöztettem, és átvettem a város parancsnokságát!

Hübner András arca komor fellebbe borult. Megint a bosszú! Körülötte suttogva nyüzsgtek a nomádok, a szent métely megszállottjai. De ott szorongtak a berendelt higgadtak és habozók is.

— Nos, kapitány úr?! — türelmetlenkedett a népvezér.

— Dolgozni szeretnék, öcsémuram — vallotta határozottan a tobak. — Békességet!

Árulásszámba ment most ez.

— De András bácsi! — fakadt ki a parancsnok. — Velük tart?

Kínos csend zuhant a tanácssteremre. Olyan nagy volt a tobak tekintélye, hogy válasza eldönthette volna a még habozók állásfoglalását. Az eszes Hamvassy jól tudta ezt. Harsány, ünnepélyes hangon mondta most:

— Nos elmondom, amit eddig titkoltam! Vegye tudomásul mindenki, hogy maga Kossuth Lajos jön utánunk a nagy sereggel. Kossuth apánk áll a végső harc élére!

Valami szent fény ragyogott föl most Hübner András arcán: Érces, lelkesült hangon kiáltotta:

— Halálig a magyar szabadságé vagyok! Kossuthé!

* * *

Két napig tartott a szent mámor. Pincék zugából, ereszek réseiből, kazlak füledt odvaiból mordályok, kardok, szűzmáriás zászlók kerültek elő. Aradnál már ott állt a bénító gyűrűben Görgei Artúr halálra sebzett seregével. Petőfi átfúrt szíve már a tömegsír mélyén hevert, és Kossuth a lemondó levelét fogalmazta Arad alatt...

A fehérvári megszállottak pedig mámorosan énekelték a szabadság dalait. Kiszabadultak a börtönből a kanonokok és Mihálik, az emeletes plébános. Brunó pátért azonban Pestbudára szállíttatta még jóidőben Gaál biztos. Máskor a szabadságért szenvedők szabadulása ünnepi esemény lett volna, de most eltörpült minden a nagy készülődésben.

Egymást kergették a sötét, kétségbeejtő hírek. De a szent métely boldogjai fittyet hánytak nekik. Kossuth meg Klapka minden órában jöhet. És ott van az Isten! Ne higgyék a Belváros császári-érelmű farizeusai, hogy a szabadságért való forradalom istentelen dolog! Mi tiszták vagyunk! Csak élni akarunk szabadon, munkásan, magyarul! Nem lehet ma okosnak lenni! Nem lehet itt bölcsekedni! Innen indul ki új életre a magyar szabadság harca. Mögöttünk negyven király szelleme, akik itt vannak eltemetve. Az Árpádokat nem is fosztotta volna meg trónjuktól Kossuth Lajos, mert a magyar szív volt a törvényük! Velünk harcolnak ők láthatatlanul.

Hübner Anikó és leánytársai is beálltak a szabadság igájába. Tépést csináltak a sebesültek számára. A Budai-úti „kórodában” készen álltak a férfiak mögött.

Hübner Andrást elhagyta most a tépelődés szelleme. Soha olyan nyugodt és derűs nem volt, mint most. Szervezett, gyakorlatoztatott, parancsokat osztogatott.

Augusztus tizedikén éjjel fogó hold mellett megszólaltak a dobok Fehérvár utcáin.

— Jönnek a császáriak! Riadó! — süvítették a hírhozók.

A Belváros rangos házai zárva maradtak. De a Palotaváros, Felsőváros, Víziváros és Tóváros megszállottjai fegyvert és kaszárt ragadtak. Hegyi Pali, az ács, hatalmas szekercét forgatott kezében, suttó diákgyererek kést villogtattak, Juli néni, a piaci lacikonyhák nagytestű démona, nagy szelő késsel a kezében lihegve törtetett a férfinép közt a Királysor felé. Kuczka Mihály, Gáncs Pali és Havelka Ferenc Hübner András seregében meneteltek. Hozzájuk sorakozott Balogh Ignác is tarka szabadsapatával.

Mentek, majd rohantak sisteregve, lobogva, égetve mint a gyeptűz. Balogh Ignác ott szorongatta a szíve fölött Hübner Anikó piros tollát, és rágyújtott a komáromiak szent dalára:

Föl, föl, vitézek, a csatára!
A szent szabadság oltalmára!
Mennydörög az ágyú, csattog a kard,
Ez lelkesíti csatára a magyart!

A sorompónál egyesült Hübner András Varga Mihálynak az öles szűcsnek nemzetőrcsapatával.

Most tompa dörrenés. Valahol a Külső Budai-út fái közt levágott Falkenhayn első gránátja.

— Nos, fiam — szólt nyugodtan Hübner András Balogh Ignáchoz —, hol vannak Mednyánszky és Klapka ágyúi? És hol van Kossuth Lajos?

— Itt van, apámuram!

Most először szólította a tobakot apámuramnak. A szívére mutatott. Olyan volt, mint a részeg. Túlkiabálta a nagy zajt:

— Ahol a szabadság tüze ég, ott van Kossuth Lajos!

Ez volt utolsó szava.

*

Két óráig tartott a harc a megsemmisítő túlerővel. A Király-sor házait egyenként védték a bőrkötényes, kérgestenyerű nemzetőrök és a kaszás parasztok. Fel is gyújtották őket a vasasnémetek.

Balogh Ignácot ott találta Anikó reggel a Bódás kovács kapujában. A szívet érte a golyó. Keze görcsösen szorított egy véres, csapzott tollat. Szép, barna feje kérdően meredt az ég titokzatos kelyhe felé.

Apjaurát hiába kereste a leány. Már messze vitték a győztes császáriak véres fejjel, bilincsbe verten öt társával együtt a pesti bitófák felé...

Fédérico Garcia Lorca: MALAGUENA

A halál
be és kijár,
a korcsma ajtaján.

Fekete ló zihál,
néhány sötét legény
nagy útra kél
s szól a gitár.

És valami sós illatár,
asszony-vér szaga száll
a partok lázban égő
nárdusán.

A halál
be és kijár,
ki és bejár
a halál
a korcsma ajtaján.

Jékely Zoltán fordítása

SZEMLE

AZ «ALEXIUS»-TÓL

A «TIZENKÉTCSILLAGÚ KORONÁ»-IG

Egy-egy mű mélyebb megértése szempontjából mindig hasznos, ha megpróbáljuk beléhelyezni egyrészt korába, másrészt alkotója fejlődésének benső idejébe. E „szituálás” legelső s legkézenfekvőbb adatai az évszámok.

Sík Sándor „Alexius”-a, — e régen elfogyott s most végre új kiadásban megjelent négyfelvonásos verses misztérium — 1917-ben látott először napvilágot. Keletkezése tehát a világháborús esztendőkre esik; s e tény önként veti föl a mű és a kor kapcsolatának s az írói állásfoglalásnak a kérdését. Mi volt a költő felelete korának? Milyen élményt jelentett számára a háború? Hogy világosabban lássuk az „Alexius”-nak, a drámának műfajánál fogva szükségképen nem közvetlen, hanem objektívált választát, meg kell keresnünk a lírikus szubjektív vallomását. Az „Alexius” két verseskötet között áll; az egyik, a „Költemények” 1916-ból, a másik, a „Maradék magyarok” 1919-ből való.

Lássuk először a korábbiak az útmutatását. Mindjárt második verse, a „Zrínyi harmadik éneke” — „1912 november, török háború”: jelzi a cím alatt a keltezés — arra vall, hogy a költő egyáltalán nem osztozik kora nacionalizmusának derűlátó, illuzionista magyarság-szemléletében.

Jaj, minekünk immár, megnyomorult népnek,
Sok nagy erők közt ötödik keréknek,
Hangosszavúaknak, nagytarajúaknak,
Szitkos kicsinyeknek, pártos nagyuraknak;
Ekére lomhának, kardra se deréknek,
Betűre keménynek, munkára heréknek...

Az 1913-ból való „Jeremiád” kiáltása: „Boldog Teremtő, már mivelünk mi lesz?” és „Jaj, megítélt nyomorult fejűnknek!”; mentségünk nincs más, mint a könny: a bűnbánat. A „Népfőlkélők” katonavonata nem vidáman-virágosan, hanem „cammogva, nyögve, nehezen” indul; ezek a katonák emberek, családapák, „nehéz, mély csendességük” csupa gond és hazagondolás; nem lelkesek, egy rájuk szabott kötelességet teljesítenek.

A „Maradék magyarok” első öt verse való a háborús esztendőkből, 1916-ból és 1917-ből. Jellemzőjük a mély részvét, az egyetemes humánus, a szeretet panasza a testvér emberek egymást-öldöklése láttán.

Testvéreim, maradék magyarok,
S ti más testvérek, messze milliók,
Akik értetlen, ámuló szemekkel
Hajtjátok a rettentő kereket,
A tébolyult Sors óriási gépét...
Sírjunk mind, együtt! Soha még
Igy nem éreztük, hogy egyek vagyunk, —

hirdeti az „Ének minden emberhez”. A káini mészárlásban a költő egyetlen kérése Istenhez: ne engedje átkot ejteni; „átkozott legyen, aki átkozl” — vallja a „Háborús imádság”. Az „Éjszaka 1917-ben” víziójában együtt jelenik meg a fogoly kúnsági legény, a barakkban sínylődő francia fiú, a szerelme után sóvárgó olasz leány s az ágyútűzben elpusztuló öreg muzsik; s a költőben egyformán fáj mindannyiuk kínja:

Ezer szívem van, és bódult iramban
 Dobol bennük vad indulót a vér.
 Ezer mellem van, és átverve mind!
 Rabház sötétje rám húz ráncokat,
 És én vagyok korbácsos porkoláb.
 Engem gyilkolnak odakint,
 És én vagyok a gyilkos is, szegény,
 Százszor szegényebb, mint aki halott.

Ebben a perspektívában bizonyára erőteljesebben domborodik ki az „Alexius” korának szóló tanúsága. Időben a két szélső határ, a „Zrínyi harmadik éneke” és az „Ének minden emberhez”, 1912 és 1916 közt állva, egyrészt annak a keresztény és katolikus humanizmusnak a szószólója, mely az evangéliumi szeretet nevében utasítja el a hatalom és a fegyverek erőszakosságát, másrészt annak a kegyelmi fölismerésnek a hirdetője, hogy a „beteg föld” és „vad kinokat vajudó világ” bajainak orvossága, gyötrelmeinek megváltása csak a bűnbánat és az Istenhez való megtérés, az isteni szeretetben való föloldódás lehet, mert „a szeretet mindennél erősebb”. Ezt a meggyőződést, ezt az állásfoglalást testesíti meg Alexius, ez a korszerű értelme az edesszai templomtéren mondott nagy prédikációjának, a szentpáli szeretet-himnusz e parafrázisának, s annak az összeütközésnek, melybe a fegyveres hatalmat képviselő Kapitánnyal kerül. ez ad különös aktualitást annak a rövid szózatnak, melyet a néphez és a katonákhoz intéz, mikor ómiatta egymásra akarnak rontani: megmutatja az ellenségekben az embert s az emberekben a testvért, — akár az „Éjszaka 1917-ben”, vagy az „Ének minden emberhez”. Ez utóbbinak a kiáltása:

Testvérek, merjünk hősök lenni már,
 És merjük már megmondani magunknak,
 Hogy sebet kapni fáj,
 És sebet adni fáj,
 És minden fájás fáj mindenkinek.
 Testvérek, merjünk hősök lenni már,
 Acélozzuk karunkat ölelésre,
 És merjük már elsírni azt a könnyet,
 Embervoltunk, embernagyságunk könnyét! —

ugyanabból az élményből, az ihletnek ugyanabból a forrásából fakad, mint Alexius békítő beszéde:

Mit akartok? Vért fogtok ontani?
 Fegyvert fogtok a fegyver ellen? Balgák,
 A Krisztus sírva néz benneteket!
 Ti fegyvert fogtok testvéreitekre?
 Ti jó emberek vagytok, harcosok,
 És ezek is itt mind jó emberek!
 Mi bajotok egymással?

Az „Alexius” azonban nemcsak a „mindennél” és minden erőszaknál erősebb szeretet korszerű keresztény drámája; drámája a hivatásnak is. Úgy érezzük, egy benső, győzelmesen megharcolt dráma, — egy papi dráma objektiválása. Az 1916-ban megjelent „Költemények”-ben van egy vers, mely rávilágít ennek forrásaira. „Van-e szebb, testvér” a címe; két egymásnak felelő strófa. Az első kérdése: van-e szebb, mint „magasban állni”, onnét énekelni „messzehangzó éneket”, melyre „fölnéznek az emberek”, amelytől könnyebbnek érzi magát, a föld és csillag gyullad a homlokokon. A második felelete pedig: van-e szebb, mint szolgálni az embereket, megfogni csüggedt kezüket, érteni a szívben maradt szók néma nyelvén”. Az első strófa az idealista, nagy tetterre s a nagy tetterhez nagy hatalomra vágyó Alexiusé, a bizánci császár leányának jegyeséé; a másik a koldusé, a szenté, a csoda-

tevőé, az Isten emberéé. Az első: kérdés, a második: válasz. S alighanem itt rejlik a misztérium mélyebb személyes értelme: a költőnek, a „Szembe a nappal” merészen diadalmashangú költőjének választása; annak a szintézisnek művé vetítése, szimbolizálása, amelyben a költőt és a papot egyesíti egy mindaddig példátlan egységbe: a költőt és a pasztoráló papot, a lelkipásztort. Az „Alexius” e vallomásából szervesen következik mindaz, amit oly szerencsésen jelképez a későbbi „Fekete kenyér” cím; következik e líra közvetlensége, élőszó-szerű bizalmassága, realitása, misztikumának is valóban kenyérszerű ízessége, mindenkinek megélhetősége és az az alázata, amely a pályakezdés romantikusan színes és pazarló szó- és ritmus-játékait elejtve a mind realisabb és szemléletesebb, mintegy tapinthatóbb, ízlelhetőbb szépség értékeivel kárpótol: a „Sarlósboldogasszony” dús nyárizével, a „Fekete kenyér” bizalmasan mély életszerűségével, a „Magányos virrasztó” realizmusával, s át a további köteteken, végül a „Tizenkétcsillagú korona” meghitt, népi-gyermeki Mária-kultuszával.

Ha ennek a benső drámának az őszinteségét s mélységét akarjuk látni, ha az „Alexius”-nak ezt az értelmét és jelentőségét teljes súlyában akarjuk ismerni, Sík Sándor második verseskönyvéhez, az 1912-ben megjelent „A belülvalók mécsé”-hez kell fordulnunk. Alexius nem elégedhetik meg evilági boldogsággal, az ő hivatása az L’gész; erre a misztikus sejtelemre utal második felvonásbeli első párjele-nete Adriaticával; „A belső látás éjje borzogat” — mondja. Erről a „belső látás-ról” szól „A belülvalók mécsé”, melyben sorra megjelennek, olykor szinte szavak-ban, kifejezésekben, szimbolikában is az „Alexius” vezértémái, prelúdiumai. „El kell menni a sivatagba”; „úgy érzem nagyon messziről jöttem”; „valaki áll a helyemen, egy másik”; „minden lépésem egy nehéz csoda s minden titok”; „a könnyben van az élet”; „akkor vagyok a tiéd mindenestül, amikor hűtelen vagyok”; s az Alexius fináléjának párja, a „Mennyegzős ének”:

Én a kelyhemet fenékiig iszom,
Mind a két karom ölelésre tárom.
Mindent, ami van, mindent, ami jön,
Mindenkit idelelné és odafönn:
Jegyajándékul nekem adja Párom.

Minden az enyém és bennem a Minden,
Összefog mindent ez a szerelem.
Testvérem mind, akinek szent az élet,
És ők a nevető nászí kíséret,
És ők dalolják a nászdalt velem.

Az „Alexius” és a „Tizenkétcsillagú korona” közt pontosan három évtized a távolság; s az utóbbi annak az útnak, annak a szintézisnek a gyümölcse, amelyet a költő „A belülvalók mécsé” misztikus élménye után az „Alexius”-ban, és Alexius alakjában saját maga választott. „Versek a Boldogságos Szűz Máriáról” — mondja a kötet alcíme. Nem Máriához, hanem Máriáról; s mert róla: a költő, a lorettói litánia egy-egy epitetónjával kapcsolatban nyilván bocsátkozhatott volna olyan mély teológiai fejtegetésekbe, aminőkbe egyik-másik nagy skolasztikus himnusz az Oltáriszent-ségről például; megközelíthette volna témáját az intellektualitás felől, szikrázó szim-bolikát bontakoztatott volna ki körülötte, vagy akár válthatta volna látomásszerű képekre, elvont víziókra a dogmát; — de sem ezt nem tette, sem azt. Ennek a Szűz Máriának „kapa a vállán, fején tarka kendő”, ennek lakása „az a jó meleg trágya-párás”, a betlehemi akol magyar-falusi mása; ez a Mária még a Kálváriára menté-ben is köztünk-való asszonyemberhez hasonló, s ha hasonlat nem is, a ritmus és a iitmus egész hangulata a népi passiók naív, meghitt és éppen naívságában oly realisan mély áhitatát idézi: „Nézi Jézust, nézi a keresztfát, — Azt a véres, verejté-kes orcát”; — mint ahogy az egész vers a reális anyai fájdalommal érzékelteti, e szent fájdalom megrázó, velünk-egy emberségét, amit szinte elénk ugrat egy oly közvet-len, oly emberien nagy és mély jelző: ahogy a szenvedő Krisztusban is a maga

„kicsi” fiát látja Mária: „Nézi most is, rogyadozó testtel — Kicsi fiát a szörnyű kereszttel”. S nem többet mond-e sok fejtegetésnél, magyarázatnál; nem szinte tapintatosan élményien döbbsen rá a „Mediatrice Dei” titkára egy ilyen strófa:

Sereglünk a Krisztus elé,
De hogy álljunk szeme elé?

Mit mondjunk, ha reá kérdez?
Szólj helyettünk, anyánk édes,
Annyit mondj csak: rosszak vagyunk,
De mégis a tied vagyunk.

Ami ennek a realitásnak, naívságnak a költői hitelét megadja, az szándékolatlansága, őszintesége, élményi volta. Ez nem stilusutánzat, nem neoprimitivizmus; ez valóban az a gyermeki hit, bizalom, áhítat, mely az anyát, az égi Anyát megilleti. Az a gyermekség, amelyről megható egyszerűséggel szól a „Bölcsességnek széke”:

Ontsd belém a bölcseséget:
Úgy is mondanám,
Hogy a gyermekség malasztját
Esedezd le rám.
Engedd újra visszaélmem
Bokros éveim,
Lenni, mint a régi kisdéd
Jézus térdein.

Aki bizó, aki tiszta,
Aki egyszerű,
S anyakézből édes neki
Ami keserű.
S ha elpilledt a játékbán,
Csak egyet kíván:
Elaludni jó öledben
Édes jó Anyám.

Ez a költészet nemcsak költészet; ez a maga ízes és magyar realitásában, tiszta egyszerűségében imádság is. Gyermekien alázatos, meghitt imádság; azzal, aki először mondta, vele mondhatja mindenki úgy, mint a magáét. Ez az a titok, melyről a „Van-e szebb, testvér?” beszélt: „szívben maradt szók néma nyelvén érteni”. S nemcsak érteni: meg is szólaltatni ezt a néma nyelvet. „Csak annyi érot érünk, amennyi fénye visszacsillan rólunk az Istennek” — mondta Alexius. Ezekben a versekben sok ilyen fény csillan; és nemcsak fény, melegség is. Annak a szeretetnek a melege, mely „kifosztani vágyik önmagát — És odaadni mindent és magát — És mindennek lenni mindene”.

Rónay György

BESZÁMOLÓ

A FRANCIA KATOLIKUS TANÜGYI KIÁLLÍTÁSRÓL

A közelmúltban lezajlott francia törvényhatósági választások nemcsak eredményekben, hanem a szembenálló pártok hosszú előcsatározásai, késhegyig menő és sokszor kíméletlen előkészítő választási propagandája szempontjából is messze túlnőttek a szabványos kereteken. A francia szavazók nem annyira azt keresték, hogy a törvényhatóság élére személyükben megbízható, szakképzett és ilyen tisztség viselésére

érdemes vezetőket és melléjük rendelt tanácsosokat állítsanak, hanem szavazatukkal az ország politikai irányvonalát kívánták megjelölni. A küzdelem tehát politikai síkon zajlott az egyes pártok között, s az ideológiai harcok során, egészen természetesen, egyik lényeges ütközési felület az iskolák laicizálásának kérdése volt. A baloldali pártok hatalmas plakátokon hirdették a községi és állami iskola (école laïque) elsőbbségét a Franciaországban semmi állami támogatást nem élvező, kizárólag önjerejére utalt „szabad” felekezeti iskolával (école libre) szemben, melynek, szerintük, a modern demokráciában létjogosultsága nincsen. Megvédjük az állami iskolát! — hirdették a színes falragaszok, s az ember szeme önkénytelenül kereste: hol és ki védi a felekezeti iskolát a választási hadjáratban?

A választ nem a pártok hangzatos frázisai adták meg, hanem az a szerény kis tábla, amely csaknem minden metróban ott függött: „Exposition de l'Enseignement Catholique Français” (francia katolikus tanügyi kiállítás). S alcímként ez a sokat ígérő mondat: az ország szolgálatában. A felekezeti iskola megvédi igazát minden támadással szemben — nem a politika porondján, hanem a tények erejével. A francia irodalom, tudomány és politika legkiválóbbjai — Henri Bordeaux, Paul Claudel, Henri Teitgen miniszterelnökhelyettes, G. Tessier, a keresztény szakszervezetek elnöke, hogy csak néhány nevet ragadjunk ki —, álltak elére a tanítók és növendékek névtelen ezreinek, hogy erkölcsi támogatásukkal biztosítsák a kiállítás sikerét.

S valóban, ha az ember végigjárja a párisi vásár épületében a kiállítás elfoglalta 12 termet, lehetetlen, hogy ne érezze meg az önzetlenség és áldozatoság szellemét, mely a nehéz helyzetben lévő felekezeti tanítókat az ifjúság szolgálatába állítja és abban megtartja; lehetetlen, hogy ne lássa igazoltnak azt a bizalmat, melyet ma közel egymillió szülő tanúsít anyagi áldozatok árán is¹ és lehetetlen, hogy a tárgyi-lagos szemlélő ne jusson ugyancsak arra a meggyőződésre, hogy valóban jogos és méltányos a katolikus iskolák egyetlen követelése: hogy megmaradhassanak helyükön, együttműködve az ország többi élő erőivel, mint Franciaország nagyságának építő munkásai.

Mindjárt az első teremben megfogja a látogatót az ügyes szervezés, az izléses elrendezés és főleg a meggyőződés magávalragadó ereje, ami a kiállítást, tárgyi mondanivalóin túl is, oly értékessé teszi. Hatalmas körbefutó freskó 15 képe bizonyítja, hogy évente egymillió szülő nem pusztán azért bizza gyermekét a keresztény nevelőre, mintha az egyházi iskolák tudományos és technikai felkészültsége nagyobb lenne, mint az állami iskoláké, hanem főleg azért, mert a kat. felekezeti iskolákban a tanítást az evangélium szelleme élteti, s ez ad egészen különös pedagógiai jelentőséget az ott végzett nevelő munkának.

A bejáratú ajtó fölött monumentális freskó eleveníti meg a Evangélium néhány olyan tanítását (Ne ölj! Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!), amit a világ nagyon is elfelejtett — s mit nyert vele? — A körbefutó nagy freskó alatt öt nagy fülke tárja eléink a keresztény iskolatörténet fázisait és bizonyítja, hogy a „szabad” iskola gyökerei messze visszanyúlnak a történelmi multba.

Valóban hálátlansággal lehetne vádolnunk a kiállítás rendezőit, ha mindjárt a következő teremben nem azok előtt tisztelegne, akiknek áldozatos munkája, szak tudása és lelkiismeretessége a keresztény iskolák lelkét adja: az előtt a 60.000 (33.000 világi és 24.000 egyházi) tanító² előtt, akik szegényen, névtelen egyszerűségben, sokszor félreismerve és megrágalmazva, önzetlen hősiességgel szolgálnak a katolikus iskolázás ügyét. A különféle tanítóképzők, a tanítót tanulmányai befejezése után is segítő pedagógiai és általános emberi fejlődést biztosító szervezetek (főleg a párisi Katolikus Egyetem Pedagógiai Intézetének ilyenirányú tanfolyamai), a tanár morális és anyagi érdekeit védő keresztény szakszervezet mutatják azt a sokoldalú, de egy célra törő tevékenységet, amely a katolikus tanítót hivatásának minél teljesebb betöltésében támogatja. Külön helyet foglal el a pedagógiai könyv-

¹ A francia „szabadiskolák” — bármelyik felekezet tartsa is fenn őket — semmi állami támogatást nem élveznek, teljesen önjerejükre utaltan működnek. Így az ingyenes állami tanítással szemben a felekezeti iskolákban tandíjat kell fizetni.

² „Tanító” a bármely iskolafokon működő pedagógus (tanító, tanár, egyetemi tanár, stb.) általános megjelölése.

kiállítás, mely szemléltetően tárja a látogató elé a tankönyvek szerkesztésében mutatkozó fejlődést.

A következő termek színes rajzokban, szemléltető statisztikákban és főleg a növendékek kiállított munkáin keresztül mutatják be az egyes iskolafajok és -fokok tanítási módszerét, célkitűzéseit és eredményeit. A növendékek ezrei dolgoztak a kiállítás számára és valóban számtalan fokozat vezet a kis óvodás rajzaitól a szakiskola növendékének művészi fafaragásáig, vagy az egyetemi laboratóriumok munka-eredményének bemutatásáig.

Már az óvodások kiállítása, de még inkább az elsőfokú oktatás termének óriási plakátjai, a francia iskolásokat jelképező François, Brigitte, Jean-Pierre és Jeanette iskolai életének és munkájának képei világosan mutatják, hogy a felekezeti iskolákban tanuló gyermekek ugyanezt a tanítási anyagot végzik, mint az állami iskolák növendékei, de ezenfelül a rendszeres valláserkölcsei nevelésben egyéniségük formálása is kezdetét veszi. A felekezeti iskolák célja nem bizonyítványokat gyártani, hanem a gyermekeken át a jelenlegi és jövő családot értékesebbé tenni. A tanító nem elkülönült tekintély, hanem útmutató, barát és — sokszor hangsúlyozottan — a szülő munkatársa. Évente első fokon 1,200.000 gyermek a „szabad” iskola növendéke.

A szakirányú iskolák (ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi — a nők részére még háztartási és varró) — páratlanul gazdag kiállítása szinte elkápráztatja a látogatót. A lille-i és lyoni katolikus ipari és technikai iskola és a mérnöki szakiskolák növendékeinek névtelenül kiállított munkái, a precíziós műszerek, a művészi ihletésű fafaragások, a textiltechnika legújabb eredményeinek felhasználásával készült szőttek stb. tanuskodnak arról, hogy ezek az iskolák nemcsak pedagógiai, hanem szak szempontból is magas színvonalon állanak.

Külön terem tárja elének a mezőgazdasági iskolák fejlődését és jelenlegi helyzetét. Ez az az iskolatípus, amelyre az Egyház mindig különös gondot fordított. Már a VIII. században ingyenes mezőgazdasági oktatást szervezett meg Orleans akkori püspöke. A XVII. században de la Salle Szent János tanítóképzőket alapított mezőgazdasági tanítók részére. Azóta ez az oktatási ág iskolafokok és fajok szerint is óriásit fejlődött. A parasztság életkörülményeinek különbözősége az intézmények változatos skáláját tette szükségessé. A „szabad” iskola, éppen függetlenségénél fogva, könnyebben alkalmazkodott a sokrétű követelményekhez. Angers, Beauvais és Purpan patinás hírű mezőgazdasági iskolái mellett legújabban az erősen igénybevett mezőgazdasági ifjúság számára tanfolyamokat nyitottak meg (az ú. n. Lanzuniskola), melyeken havonta csak 8 napot tanítanak, egyébként levelezés segítségével érik el az iskolába a távolság vagy elfoglaltság miatt el nem jutó növendéket.

A terem egyik falát hatalmas freskó foglalja el. Nagy mező közepén fehérbe öltözött Krisztus beszél a fiatal földművesekhez. Megkapóan ábrázolja ez a kompozíció Krisztus szeretetét a föld népe iránt. A mezőgazdasági iskolák arra törekednek, hogy a parasztságot ismét szoros kapcsolatba hozzák az Élet Könyvével.

A női szakiskolák egész lakóházat rendeztek be. A szobák és konyha izléses elrendezésén, a kiállított ruhák, kézimunkák művészi szépségén, sőt még a kereskedelmi szakiskolák kiállításán át is azt hangsúlyozzák, hogy a szakismereteken túl ezek az iskolák a jövőendő háziasszonyait és családanyáit nevelik és így az ország erkölcsi és anyagi felemelkedését szolgálják.

A középfokú iskolák a felekezeti oktatás legfontosabb ága, már csak a tanulók számánál fogva is. Csaknem 30.000 növendéket — a francia középfokú iskolások 53%-át neveli az 1250 középfokú katolikus iskola 19.000 tanára. A vizsgaeredmények és a növendékeknek e nyilvános tanulmányi versenyeken elért rangfokozata a tanárok és módszerek kiválóságáról tesz tanúságot. Ez iskolák igazi értékét azonban nem a statisztika kedvező számai mutatják. A keresztény középiskola (legtöbbször kollégiummal egybekötve) elsősorban nevelési és nem pusztán oktatási tényező. A növendék nemcsak jövő maturáns, akinek az előírt — sokszor túlterhelt — tanulmányi programot kell eivégeznie, hanem egyéniség, akinek szíve és lelke van. A „szabad” iskola közösséget alkot, ahol a tanár segítőkész barát, aki idejét az órakon túl is tanítványainak szenteli, a növendékek pedig munkatársak.

Hogy csak egy példát ragadjunk ki a százból, a reimsi Szent József-fiúiskola növendékei kis csoportokat alkotnak s egymást támogatva a tanárok által eléjük tűzött feladatokat nem felső tekintély parancsára, hanem szinte saját elhatározásuktól és meggyőződésüktől hajtva végzik el. Az egyes ilyen csoportok nem a fiúk egyszerű egymasmellé állításai, hanem baráti szálakkal szoros egységgé formált közösségek, amelyekben a növendékek a közösségi s általában az emberi élet tanonciskoláját járják ki. A 8—10 fiú más-más osztályból kerül ki és a csoport nemcsak az iskolai feladatok végzésében fog össze, hanem az iskolai élet minden területén (ebéd, játék, sport) összetartja tagjait. A csoport vezetőjének lenni sem a diákok, sem a tanárok előtt nem jelent kitüntetés, hanem feladatvállalást s a „*primus inter pares*” elve áldásosan érezteti hatását. Az eddigi eredmények szerint ez a csoportmunka nem hogy nem árt a klasszikus iskolai tanulmányoknak, hanem azokat kiegészíti és emberibbé teszi. Hatása beláthatatlan: azok a növendékek, akik az iskolában tudatosan átélték a legkisebb munka végzésében is mutakozó felelősségüket, — egész életükben érezni fogják a szociális felelősség kötelező erejét.

Új kezdeményezés a mamers-i „*paraszt*” gimnázium, ahol a latin mellett a természettudományi tárgyak is erősen szóhoz jutnak a földműves élet, a mezőgazdaság problémáival együtt. A gimnáziumnak szakirányú óráit agrármérnök vezeti.

Sorrendben a kilencedik terem a katolikus felsőoktatással foglalkozik, így elsősorban az öt francia katolikus egyetem munkájával. Angers katolikus egyeteme három (bölcész, jogi, természettudományi), Lyoné négy (teológiai, bölcész, jogi, természettudományi), Toulouse-é három (teológiai, jogi, természettudományi) fakultást foglal magában, utóbbi tanárai között ott tisztelheti a világszerte ismert Sabatier és Senderens kémiai professzorokat. A hat fakultású párisi egyetem számos kutató és nyelvi intézetet tart fenn (Szociális Intézet, Gregorián Intézet, Tomista Kör, Közgazdasági és Kereskedelmi Főiskola, Könyvtáros-képző, Keleti Nyelvintézet stb.). Büszkesége Branly, aki Marconival együtt a mai rádió első megteremtője volt. A kiállítás tisztelettel adózik a német légerekben elpusztult teológiai, jogi és bölcész professzorai emlékének is. Végül a lille-i egyetem négy karának (teológiai, bölcész, jogi, természettudományi) és az egyetem fenntartotta többi iskolának (Ujságíróképző, Ipari, valamint Kereskedelmi Főiskola) működésén kívül az egyetlen katolikus orvosi és gyógyszerészkar munkáeredményét mutatja be a kiállítás.

Ezeknek az egyetemeknek létjogosultsága elvitathatatlan, nemcsak mert módot nyújtanak a szoros értelemben vett egyházi tudományok legmagasabbfokú művelésére, hanem mert a világi tudományok különféle ágaiban végzett kutatásokat és elért eredményeket a keresztény szemlélettel összhangba hozzák.

Természetesen lehetetlen egy kiállítás keretében a katolikus egyetemek értékét s az ott végzett munkát teljes egészében bemutatni. Mégis, az egyetemek munkájának vázlatos ismertetésén át fogalmat alkothat a látogató arról, hogy ezek a iskolák milyen nagymértékben járultak hozzá az emberi kultúra fejlesztéséhez, mennyiben segítették a francia katolikus elit kialakítását és igyekeztek a keresztény ideált a tudomány minden ágában hatóerővé tenni.

Nem lenne teljes a kiállítás, ha az iskolák munkájának bemutatása után nem szentelné egy termet az elhagyott, bűnöző, vagy testileg, illetve szellemileg nyomorék gyermek nevelési problémáinak. Az Egyház, a szeretet misszionáriusa, különös gonddal fordul felé az égető társadalmi kérdés felé. Szentek, rendalapítók, pedagógusok és szervezők (St. Jean Eudes [Notre Dame de Charité], St. Vincent de Paul, St. Jean de Dieu, Don Bosco, St. Grignon de Montfort [Les filles de la Sagesse] stb.) évszázados munkájának eredményeként az akár fizikai, akár szociális vagy családi szempontból abnormális gyermekek ma már nem a társadalom számkivetettjei, hanem megfelelő nevelés segíti őket emberi életre.

Az első csoport, a testileg fogyatékos gyermekek, három különböző rend (Frères de Jean de Dieu, Frères de St. Gabriel, les Filles de la Sagesse) kb. 70 intézetében találunk otthont. A bemutatott eredmények bizonyítják, hogy a régente örök teherként rájuk mért fogyatékoságok ellenére, munkájukkal megfelelő helyet tudnak találni a dolgozó társadalmában. Különösen figyelemreméltó itt a kis Heurtin Márta

esete, aki születésétől vak és süketnéma. Ma mégis önállóan ír, olvas, köt és az írógépén tökéletesen dolgozik.

A terem második felében kerül bemutatásra a szellemileg abnormis — fogyatékos vagy bűnöző — gyermekek érdekében végzett munka. Az az áldozatos szeretetszolgálat, melynek eredményeként a sérült gyermeklelkek nagyrésze visszatál az emberi közösségbe. Leginkább női szerzetesek (Soeurs de Prison, le bon Pasteur) munkáját láthatja itt a szemlélő, akik 372 házat tartanak fenn Franciaországban és a gyarmatokon. Nem mintha pl. a leány-bűnözők százaléka nagyobb volna a fiúkénál, hanem mert csupán a legutóbbi években alapított, a Franciaországban oly ismert Chevrier atya kongregációt (Pères de Prado) a bűnöző fiúk átnevelésének céljából. Ez intézetek alapelve: a régi javítóintézetek helyett a családi életet pótolni igyekvő otthonokban szakszerű képzéssel mesterséget adni a kisiklott lelkű ifjúság kezébe, s így kapcsolni be őket a társadalomba.

Az árvaházak munkájával foglalkozik a terem hátralevő része. Az 1000 katolikus árvaház tanítóinak legfőbb törekvése, hogy a múltbeli tömegneveléssel szemben, mely az árva egész életében érezte a kisebbségség nyomasztó hatását, Krisztus szeretetétől ihletve, a családi környezet melegét ültessék át az árvaházba. Emellett a növendékeknek kiváló szakszerű képzést adnak, hogy az életbe érzelmi, erkölcsi és mesterségbeli vonalon a családban nevelt gyermekekkel egyenlő feltételekkel indulhassanak.

A következő teremben mintegy kitágul a látogató előtt a szemhatár: a missziók iskoláiról beszélnek a rajzok és statisztikák. 30.000 szerzetes 8000 iskolában másfél-millió gyermeket tanít első-, közép- és felsőfokon, minden iskolatípusban, a francia világbirodalom területén.

A felekezeti iskolák dicsőségeként egész termet foglalnak el azoknak a ma hírneves, kiváló franciáknak képei, akik katolikus iskola növendékei voltak. Nem árt megjegyezni, hogy Vincent Auriol, a francia köztársaság jelenlegi elnöke is „szabad” iskolában végezte tanulmányait.

Végül az utolsó teremben Hollandia, Belgium, Svájc, Anglia és Amerika katolikus iskoláinak színes kiállítási anyaga azt mutatja be, hogy a „szabad” iskolázás kérdése ezekben az országokban valóban a szabadság, igazságosság elvei szerint nyert megoldást.

Végigjártuk a francia kiállítást, mely egy nagy nemzet nagy fiainak megnyilatkozása. Lehet, hogy a bemutatott eredmények idealizált képet mutatnak a katolikus iskolákban végzett nevelő munkáról. De egy bizonyos: az az eszmény, mely ezeket az iskolákat életre hívta, amely a nevelők és növendékek ezreit ugyanegy ideál felé irányítja, olyan élő és mozgató erő, mely a nemzeti közösség és az emberiség életében is a továbbfejlődés és az emberi kiteljesedés záloga.

Dr. Dános Éva

KATOLIKUS ÁLLÁSFOGLALÁS AZ AMERIKAI OLVASÓKÖRÖKRŐL ÉS A NÉGERKÉRDÉSRŐL

Chicagóban „Great Books Foundation” elnevezéssel intézmény létesült, mely feladatul tűzte ki azt, hogy a világirodalom klasszikus irodalmi alkotásait megismertesse a széles néprétegekkel. A „Foundation” által kiképzett oktatók vezetése mellett, ebben az évben a következő könyveket igyekeznek a nagyközönséghez közelebb hozni: Az „Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat”.

Plato: Apológiája.

Thucydides: Peloponnesusi háború története (részletek).

Aristophanes: Lysistrata, Madarak, Felhők.

Aristoteles: Etikája, Politikája (részletek).

Plutarchus: Lycurgus, Numa, Alexander, Caesar.

Szent Ágoston: Vallomások 1—8. könyv.

Szent Tamás: Summa I—II.

Machiavelli: Il Principe.

Montaigne: Válogatott esszéi.

Shakespeare: Hamlet.

Locke: Of Civil Government.

Rousseau: A társadalmi szerződés; Az amerikai alkotmány I—II. könyv.

Smith: The Wealth of Nations I. könyv.

Marx: Kommunista manifesto.

A „Foundation” jelentése szerint az elmúlt esztendőben több mint 20.000 személy vett részt ebben a valóban nagyigényű szellemi továbbképzésben. Az adat önmagában rendkívül érdekes, azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy hozzávetőleges becslés szerint az Egyesült Államokban 15 millió személy van, ki haszonnal látogathatná ezeket az előadásokat. A „Foundation” minden politikai, felekezeti stb. irányítástól függetlenül működik. Tárgyilagosságában és függetlenségében azonban mintha egy kissé nagyon is messzire menne, mert tájékoztatójában kijelenti, hogy az objektív igazság létezik ugyan, s azt a fenti és a későbbiekben tanulmányozandó könyvek kisebb-nagyobb mértékben az olvasó elé tárják, ennek ellenére a tanfolyamok vezetői nem közlik az igazságot haligatóikkal, hanem csak az igazság felismeréséhez vezető utat mutatják meg. Mortimer J. Adler a következőképpen határozza meg a tanfolyamok célját a vezetők használatára adott útmutatóban: „Az olvasó-tanfolyamok alakításának célja a felnőttek szabad művelése. A „szabadművelés” pedig egyszerűen az embernek, mint embernek nevelését jelenti. E meghatározás szerint a nevelés nem jelent testnevelést, a szó legáltalánosabb értelmében; nem jelenti vallási nevelését, s nem célja a szak, illetve hivatásbeli kiképzés. Tekintettel arra, hogy minden ember egyén, s egyben a társadalom tagja, nevelésének is figyelembe kell venni természetének e kettős voltát. A szabadnevelés célja elsősorban a jó ember, s másodsorban a jó állampolgár.”

A katolikus felfogással természetesen gyökeresen ellenkezik a fenti meghatározás ama megállapítása, hogy a szabadnevelésnek vagy a nevelés bármely formájának hatáskörén kívül esik a vallási nevelés. Az amerikai katolikusok legtekintélyesebb lapja, az „America” ezen a ponton kapcsolódik bele a „Foundation”, egyébként rendkívül jelentős munkájába. Az „America” megállapítja, hogy Adler fenti meghatározása, illetve célkitűzése ellentmond önmagának, mert az embernek mint embernek tanulmányozása elválaszthatatlan az ember és a vallás viszonyának tanulmányozásától, még akkor is, ha vallás alatt csak a természetes vallást értjük. Az ember lényegileg vallásos lény, mert lényegileg teremtmény. Az „America” rámutat arra, hogy a „Foundation” tevékenységének rendkívüli jelentősége van, hiszen nemcsak olvasóköröket létesít a világirodalom klasszikusainak tanulmányozására, hanem e körök vezetésére vezetőket képez külön tanfolyamokon. Csak New-Yorkban 130 ilyen tanfolyamvezető nyert különleges kiképzést. Feltételezhető ugyan — írja a jezsuita folyóirat —, hogy az olvasókörök vezetőinek nagyrésze nem lesz képes a Mortimer Adler által előírt merev szekularizmust ténylegesen megvalósítani, azonban ettől függetlenül a katolikus körök nem nézhetik tétlenül a „Foundation” munkáját.

A megoldás pedig nem az, hogy ellenolvasóköröket létesítsenek vagy sajtó- és templomi hadjáratot indítsanak a „Foundation” ellen. Az „America” s a katolikus körök kötelessége nem a „Foundation” munkájának hátráltatása, hanem a hiányok pótlása, tehát legzelebb arról a vallásosság szempontjainak érvényesítése. Éppen ezért abban az ütemben, ahogyan az olvasókörök munkája halad, az „America” hasábjain sorozatosan cikkek jelennek meg, melyek a tárgyalt könyveket katolikus megvilágításba helyezik, illetve felhívják a figyelmet azokra szempontokra, melyeket az olvasókörök vezetői elmellőznek. Ezek a cikkek útmutatásul szolgálnak nemcsak az olvasókörök tagjai, de azok vezetői számára is.

*

Az amerikai négerekről manapság divatos dolog írni, s e kérdés iránt tanusított érdeklődés teljesen indokolt is, mert hiszen az Egyesült Államok néger polgárainak jogai és helyzete valóban próbaköve a valódi demokratikus gondolkodásnak, illetve a demokratikus elvek megvalósításának. Hogy ezen a téren még sok fejlődésre van

Amit „sine ira“, de nem „sine ironia“ 1580-ban megállapított a tiszta emberiségnek és emberi tisztánlátásnak ez a ritka megtestesülése, Montaigne, az változatlanul igaz maradt az évszázadok folyamán a fehér és a színes ember viszonyára: a magasabbrendűség fölényének tudata emberalatti lényeknek osztályozta a színes fajtakat. A löporral működő embergyilkoló szerszámok fölénye az emberi kiállással szemben, a cselvetés fölénye az egyenességgel, a hazugság az igazmondással, a ravaszság a nyíltsággal szemben átmenetileg kétségtelenül nagy helyzeti előnyt biztosított azok számára, akik éltek ezekkel a „magasabbrendű“ eszközökkel. Ez az „előny“, amely az anyagi javak megszerzése terén jelentkezett, egyidejűleg helyrehozhatatlan erkölcsi hátrányba sodorta a „fehér embert“ egy olyan „naiv“ és „primitív“ erkölcsi magatartás képviselői szemében, akik a nyíltság, egyenesség és őszinteség tiszteletében születve és növe fel, más etikai érték-rend törvényei szerint éltek.

A „hódító“ fehér ember magatartása következtében ez a szembenállás mindenütt kialakult, ahol csak együttélésre került sor fehérek és színesek között. A konfliktus tehát adva van és minden konfliktus drámai csirákat hordozván magában, táptalaja lett a szindarab-témáknak is.

Ezen az időszerű talajon termelődött ki annak a két ismeretlen nevű amerikai írónak — James Gow és Arnaud d'Usseau-nek — háromfelvonásos színműve is, melyet „Mélyek a gyökerek“ címmel játszik a Művész Színház.

*

A két író a konfliktust az USA egy déli államának miliójében, egy konzervatív öreg politikus, Ellsworth Langdon szenátor házában, Bella Charles néger házvezetőnőnek a világháborúból hazatért, hadnagyi rangot nyert néger fia, Brett Charles körül fejleszti ki. A második világháborút a saját magasabbrendűségének mániájától megszállott nép hatalomvágya provokálta és ebben a háborúban joguk volt meghalni az emberi egyenlőség és szabadság eszméjéért a lenézett és megvetett négeknek is. A négerre azért hozták ezt az áldozatot, hogy a sorsvállalás közössége következtében elnyerjék az egyenlő emberi elbánást. De hazatérve a háború befejezése után, azt kell tapasztalniuk, hogy a hazájukbeli fehér emberek túlnyomó többsége nem tud és nem akar megváltozni. A tisztajellemű, becsületes Brett a déli atavisztikus négergyűlöllet következtében, önhibáján kívül üldözött vaddá válik. Langdon szenátort makacs, megcsontosodott néger-ellen szembe odáig ragadtatja, hogy hazug vádat kohol a fiatal tiszttal ellen. Hiába derül ki ártatlansága, hiába áll mellette szerető szívvvel a fiatalabbik Langdon-lány, Ginevra, sebzett, örökre gyanakvó, csalódott lélekkel, tele keserőséggel és reménytelenséggel kezdi meg harcát Brett, a négek felvilágosításáért és emberi, egyenlő jogú életének kivívásáért.

Az írók a humanizmus hirdetése érdekében tiszta képletbe egyszerűsítik le a problémát. Mindegyik alak egy-egy emberi magatartást képvisel.

Langdon szenátor az előítéleteiben megingathatatlan, négekkel szemben elfogult, ellenszenvében a becstelenségig süllyedő embertípus képviselője. A régi „erős“ fehér ember, akinek minden eszköz jó hatalmi pozíciójának biztosítására.

Alice, az idősebb leány, az ingadozó átmenet. Támogatja tanulmányaiban Brettet, de meg van sértve, amikor az a saját feje után akar cselekedni. Úgy érzi, hogy a „hála“ örökre odaláncolja majd az ő akaratahoz, de ugyanakkor elképzelhetetlen a számára, hogy „emberi kapcsolat is lehetséges egy néger és egy fehér leány között“. Amikor a néger túllép a határon, amit a kifinomultabb rabszolgaság engedélyez, ő is szembefordul a „lázadóval“ és inkább azonosul apjával, mint hűgával.

Ginevra, a húga, a fenntartás nélküli szeretet képviselője, akiben az érzések már ledöntöttek minden válaszfalat.

A „színes“ oldalon a régi néger világ képviselője Bella, a házvezetőnő. Éli az alsóbbrendű négek szolgai életét, akik nem is ébredtek még helyzetük tudatára. Egyénileg egyszerű, cseléd-sorra született asszony lévén, fél minden változástól és néger agressziótól. De amikor fia elbukni látszik az egyenlőtlen küzdelemben, annak a jólelkű női Caliban-nak a dühével lázad ura ellen, aki rájön, hogy parancsolója sohasem volt Prospero, mert hitvány, hazug, aljas, jellemetlen ember.

Az „átmenet” átlag-néger magatartását Honey, a színes szobalány képviseli, aki — megalkuszik. Éli a maga ösztönös, szimpla, silány életét, megvesztegethető, bosszúálló, de nem mélyen romlott. Fajtája ellen nem tud tartósan bünt elkövetni: visszaadja a pénzt, amivel Brett ügyében megvesztegették.

Az „új néger”, a felvilágosodás férfias, büszke, tisztalelkű harcosa Brett, aki jó, nemes, becsületes, okos, aki ráeszmélt, hogy hiába segítené az idősebb Langdon-lány, Alice őt egyénileg a megbecsült tudósi pályára, a kérdés nem oldható meg egyéni karitással és egy meghatározott személy felé irányuló pártfogás-gyakorlással, amíg tízezrek és százazrek az emberi szolidaritás karámjából kizárva, szabad prédái minden vadászó hajlamnak, gyűlöletnek és bosszúnak. Közösséget vállal fajtájával és feláldozza egyéni boldogságát a kiközösített százazreknek.

A kétszer három alak konfigurációi mellett Roy Maxwell a hajlékony, csapongó, következtelen déli „közvélemény” kórusát testesíti meg; Howard Merrick, az északamerikai író pedig a jobb álláspontra jutott világos ítéletű, emberséges közvéleményt, aki minden magasabb ideológiai indíték nélkül, kizárólag józan belátás alapján, racionális okokból szembefordul a szenvedéllyel, mert aljas eszközökhöz nyúlt és melléje áll az üldözötteknek, mert tudja, hogy ártatlan és igaza van.

A thézis és antithézis tehát világosan ki van fejtve e műben, mint az emberi történesek dialektikájának két változata. Az írók csak a szintézissel maradnak adósok és még a megoldás reményét ígérő mondatot is kérdőjellel zárják le.

*

Nem kétséges, hogy időtállóbb módon is meg lehet fogalmazni egymástól mélységesen különböző fajták szembekerülésének problémáját, amint azt pl. a Medea-téma nem egy feldolgozója be is bizonyította. Ekkor azonban a jellemekből folyik a konfliktus. A jónak és rossznak, becsületesnek és aljasnak, jellemesnek és jellemtelennek ez az egymást kizáró formában való szétválasztása azt a veszélyt rejtje magában, hogy az élet, ahonnan bizonyító anyagát merítette az író, ugyanúgy, mint ahogyan ezzel a példával szolgált, meg is cáfolja egyszer saját példáját.

Es erre viszont van remény.

Az a tény, hogy a „fehér ember” már Montaigne korában „beismerésben” volt és sikerre viszi a színházak olyan produkcióit, amelyek tükröt tartanak zilált arca elé, remélni engedi, hogy egyszer mégis megvalósítja Menenius Agrippa emberi testrészekről szóló meséjének tanulságát, mégpedig nemcsak a társadalmi osztályok között, hanem a földön lakó emberfajták nagy szervezetében is, minden élő embernek önként vállalt egyenlő értékű funkciót biztosítva egy fajták fölötti tiszta harmóniában.

N. A.

ÉS ÁTLÉPTÉK A KÜSZÖBÖT...

— Kassák Lajos színműve a Nemzeti Színházban —

Kopár falak és még kopárabb lelkek. A szerző kispolgári családot rajzol, de a mai átlagos proletárnál alacsonyabb anyagi, szellemi és erkölcsi színvonalon. Túlzottan sötét ábrázolásának oka nyilván az, hogy egy életforma elmúlását, lehetetlenné válását akarja bebizonyítani. De sokkal több bizonyító ereje lenne a darabnak, ha ábrázolása tárgyául nem ezt az alig hihető, végletes esetet, hanem a típust, az átlagot választja. Ennek az életformának csődje megnyilatkozik kretonfüggönyök, olcsó szönyegek, olajnyomatok és családi arcképek között is, sőt a részletre vásárolt rádió sem segít rajta.

A csőd ott jelentkezik — s ezt Kassák, ha más szemszögből is, de helyesen látja —, hogy a családból valami misztikus összetartozás érzésén kívül, minden lelki elem kiveszett. A vérség kötelékeivel összefűzött emberekben semmi közös hit, szándék, vágyakozás nincsen. A család — nemcsak ebben a társadalmi rétegben — addig család, amíg a vér misztikumán és az anyagi érdekeken kívül és fölül ezek a lelki elemek is összetartják. Emlékek, hagyományok, kultúra, vallás — egyik vagy másik,

vagy valamennyi együtt. Ebben a rideg lakásban (otthonnak nem nevezhetjük) az apa hatalmaskodásban, gáncsoskodásban keres kárpótlást elrontott, hiábavaló életéért. Az anya minden egyébről lemondott, csak etetni akarja a rábizott családot. A fiatalok kivágyakoznak az értelmetlen, céltalan életből, de vagy elindulni sincs erejük, vagy szárnyszegetten térnek vissza. Az igazi szabadságot csak a szociális forradalomért küzdő legkisebbik leány találja meg.

Kassák művész módjára alkotta meg alakjait, de mondanivalója, ismétlem, meggyőzőbb és általánosabb értelmű lett volna, ha a környezetrajzot elavult naturalista módszerrel nem teszi ennyire sötétte. A család válsága, lelki válság, s nem lehet teljes képet adni róla úgy, mintha azt hinné a szerző, hogy lélek már — nincs is.

A darab felépítése — bár a naturalista módszer bizonyos vontatottságot elkerülhetetlenné tesz —, drámai és hatásos. Az előadás eltalálta a szerző-megadta hangot. Ki kell emelnünk a szülőnk játszó Bihari József és Ladomerszky Margit nevét, de általában mindegyik színész jól állta meg a helyét. Az összjáték sikere egyben a rendező, Fábry Zoltán sikere is.

Benedek Marcell

KÉPZŐMŰVÉSZET

ÖNARCKÉP-KIÁLLÍTÁS. — A XIX. és a XX. század nagy magyar festői.

Nincs érdekesebb festői téma az önarcképnél. Minden alkotásban voltaképen önmagát fejezi ki a művész, de ha saját arcvonásaiban keresi énjének titkos értelmét, előbb le kell küzdenie elfogódottságát, hogy szűkségszerűen tudatosan és mégis őszintén nézzen önmagába. Hiszen, miközben magát festi, nemcsak tükörmása, hanem az ítélkező Idő is visszanéz reá.

Mednyánszky kitér a vallás elől. Igénytelenül, kopottan, öregesen, zárt szemhéjjal áll az utókor elé, rejtélyesen és befelé talán mosollyal gondolva: „íme, ez a testi mivoltom. Ám lelkemet, szépségivő szememet, igazi önarcképem, a tájképeim őrzik”. — Nagy Balogh János kíméletlen nyíltsággal számol be önmagáról. Mintha az üdvössége forogna kockán, szenvedéyes tárgyilagossággal úgy szemléli az arcát, mint egy idegen tárgyat, ahogyan az orvos boncol egy hullát. — Kernstock Károly csak könnyed tartásában, a kemény vállal és a felszegett fejével, tereli el a figyelmet arról, hogy most halálos komolyan vall. És kételyektől verejtékező arccal, már túl a hatvanon, elsősorban önmaga előtt tisztázza a döntőfontosságú kérdést: kicsoda voltaképen? Miért élt? Mit ad örökölni?

Hollósy Simon és Ferenczy Károly festői mivoltában jelenik meg, hangulati környezettel együtt. Hollósy a műtermében áll, munka közben néz felénk, szerényen, kedvesen, mintha azt mondaná: „számomra ez

a pillanat, mert dolgozom és érzem, hogy élek, örök. Hogy mi lesz azután, nem tudom és nem is bánt”. Ferenczy réveteg szemmel a messzeségbe tekint és balját egy próféta megszállottságával emeli, mintha nagy sokasághoz beszélne, holott egymaga ül, jobbját nyomatékosan palettáján tartva. Nem annyira önvallomás ez az önarckép, mint beleringatás egy őszinte, de még csak félig hitt meggyőződésbe, hogy jó s követéskeresméltó a magaválasztotta út.

Vaszary merészen hevenyészett, sötét-színű krétavonással, mintha mértani idomot rajzolna, adja képmását, néhány vastag, egyenes csíkkal jelezve a szemet. Látszólag, hogy eltakarja, ki se kelljen nyitnia, jóllehet élesen néz és áthatóan figyel vele, a maga módján. Az önállóan valószínűleg ez a fintoros játékosága a férfias szemérem gögje, hogy leplezze végzetes komolyságát a számonkérés órájában. — Derkovitsnál a rejtekezés, oldalt tartott tükrével fedi el félarcát, kihívó visszavonulás a félreismerés és közöny elől a magányába, erőből feszülő izmai-val inaszakadtáig küzdve a biztos győzelemig. Mintha így vallana csillogó tükrének: „előbbrevaló, hogy én már egészen látom magam. Meg fog ismerni a világ is”.

Mészöly, Nagy István, Dési-Huber önarcképeit földöntúli báj ragyogja be: a kezesletlen egyszerűség, a tisztaság és az áhítat. Istenre kellett gondolniok, amikor maradéktalan őszinteséggel, meztelenül nyi-

tották fel a lelküket: Mészöly mélázó önfeledtséggel, Nagy izzó szeretettel, Dési-Huber egy ártatlan kislány megtalált hitével. — Gulácsy gyermekded őszinteségére jellemző, hogy önvallomása sem illeszkedik be a valóság kereteibe. Számára az élet az álomnál, a mese káprázatánál kezdődik. Mi sem természetesebb, hogy magát álcázva és éppen a pap mezében áll önbíráskodó ecsetje elé, hiszen az életénél is jobban sóvárogta a hitet, a békét osztó vallás uralmát. És egy őszi hajnal derengésében, egy kis középkori város csendjében rajtakapja magát, hogy jó volna, szeretne, még tán sikerülne neki is — élni.

Az idős Lotz is, az ifjú Székely is, metzón éles értelemmel, de fagyos szívvel vizsgálja a környező világ ellenállásán győzedelmeskedő arcmását. Nem befelé vallanak, hanem kifelé foglalnak állást. Nem hajolnak meg a kordivat előtt, sőt, erős akaratuknak szereznek irányító szellemükkel érvényt. Már Barabás és Kovács Mihály: kiszorgálják a közvéleményt. Nem önmagukkal törődnek, hanem koruknak kívánnak tetszeni. Még festői tehetségükkel is főleg társadalmi helyzetük igényét hangsúlyozzák.

Réti István görnyedő habozással, mint egy eleven kérdőjel, áll az Idő értékelő rejtélye előtt. Nemes magatartása, becsületes nyíltsága szívhezszóló. — Szinnyei-

Merse sötétbíbor hátterű, puha, ápolt arca megnyerő, mint egy szívélyes magyar ismerős, és titokzatos, előkelően idegen, mint egy velencei doge. Taszit és vonz egyszerre. Kifejezése kettős. Külsőleg: egy nyugodt, közömbös, tán kissé élveteg, magáról semmit el nem áruló, tökéletes gentleman. Befelé: egy robbanó nyíltsággal kitárulkozó, dúsképzletű, féktelenül vidám, forrón rajongó költő. És ha jól megnézzük, még a homálybavesző háttér is kacag, mint tenyérrel lefogott napözön.

Megdöbbenő, lenyűgöző Munkácsy önarcképe. Szeméből süt a lángész tudatalatti megfajthetetlen, természetfölötti varázsa. — És elbűvöl, megszedít Rippl-Rónai vallomása a tükör előtt. A behúzott, néma szája vádol: „Nem érttetek meg!” De a múlandóságon túlman néző szem kiolthatatlan, égő szikrákat ontó fény.

Búcsúzóban a szerencsésötletű tárlattól, szenteljünk néhány gyönyörködő pillantást Aba-Novák magabiztos, erélyes arcának. Ha jobbfelől, néhány méterre állunk az egész képet betöltő fejtől: a nagykarimájú kalap, mint háttér, elfödi a világot, a zöld-kék folt, mint felhőtlen égbolt kéklik, és a meglevenedő, életerős férfiarca, villogó, nyílt szemmel, úgy szemléli korát és a rohanó időt, mintha egy dübörgő vonat ablakából hajolna ki.

Hayts Géza

KÖNYVEK

GARREN-TRILOGIA. (Márai Sándor három könyve.)

Igy kezdődött: négy fiú bandába verődik, valamire vállalkoznak, ami Márai szavával — játék, varázslat, átköltés, kaland, körülöttük lélekzik a nyolcszáz éves város „hegyek között, mélyen bevattázva, három tornya az égbe mutat”. A búvszavak már kisegítenek a „Zendülőknél”, enélkül elakadnánk a totemisztikus sárga frakk birodalmában. A fiúk mindazt, ami történi, a céltalanság kultuszának jegyében hajtják végre, eleinte csak sínylik a háború kozmikus remegéseit, majd szembe fordulnak a felnőttek világával, melynek gyanús valóságát igyekeznek elnyomni a banda betegesen művészi játékaik között.

Eredendő bűnüket viseli a „Féltékenyek”

két testvérhőse is: évtizedek óta szeretek volna menekülni — Perúba s Karakba — az emlékektől, megpróbálták a „gúnyos, deduktív módszereket”, de a fertőzést nem tudták kiheverni, megmaradt, mint a mélyen megbántott lélek irtózása a valóság feltörő rémképeitől. A tapasztalatlan olvasó értetlenül áll szemben egy fejezetnél Ábellel, a varázslóval. Mintha az író valamilyen oda-nem-illő közjátékot iktatott volna hősei sorsába, lélektani tréfát, mely csak arra jó, hogy próbára tegye az „írói hitelt” kereső olvasót. A hazatérő két Garren — Péter és Tamás — régi, bűvös szót kérdez az ittfelejtett kövér, megkopaszodott bandatársától: varázssz-e még, Ábel? „...de csak egyideje — mondja mentegetőzve —, azelőtt írtam. De

most már elmúlt az idő, amikor a szavak még hatni tudnak. Kénytelen vagyok így varázsolni...”

A varázslat itt az autosuggestiónak ke-szerű módja: a varázsló mindig szomorú. Fiókjában ócska csengővel egy képzelet-beli mandarin számára — ül a szomorú Ábel s védi a Művet, mely ködből, illú-ziókból, hagyományokból alakul. Monu-mentális, csak éppen megfoghatatlan, köd-falain keresztül alig hatol át a változó vi-lág zaja. Grál-szerű megközelíthetlenség-égen így rejtve is marad a be-nem-ava-tott idegen előtt.

A tengerparti Kassa csak kísérleti álló-más a főhős Péter számára, aki a Félteke-nyekben is talán már legtisztábban jelké-pezi az álló trilogiát. Nincs még egy ilyen statikus remekműve a roman-fleuve műfa-jának, mint ez a történesnélküli történet, mely a „Sértődöttékben” leli meg legbő-beszédűbb fogalmazását. Mintha az író ha-dat üzenne mindannak, ami klasszikus re-gényszerkezetre, történetre utal. Meg-vetné, mint novellájának furfangos hőset, a mesegyárost, aki „friss, eredeti meséket szállít házhoz kereskedők, bankárok, gyá-rok számára, minden este elalvás előtt, telefonon, egyéni akusztikájú, optimista meséket, teljesen az előfizető igényére szabva, kívánság szerinti hanggal s óhaj-szerinti befejezéssel...” Így fog egyre in-kább irtózni minden „regényszerű”-től. írói művében alig találunk néhány valódi párbeszédet, legtöbbször recitativová szé-lesednek, szétduzzasztja őket az emlék-anyag.

Garren Péter, e műfaj nélküli művész Párisban rátalál a rejtett remekműre, míg csak néhány sarkot, a szembenlévő ház szobáját veszi szemügyre, s így csak egy kispolgári élmény önfeledt szépségében csillan fel elemző művészete. A baj a Hanggal támad, amikor a rikácsoló Diktá-tor hirtelen betölti ezt az idilli kisvilágot s Garren Pétert arra kényszeríti, hogy el-induljon a reflexiók dantei körében, ke-rengjen közöttük, mintha valami titkos erő lebénítaná s nem érkeznek meg már soha-sem a kozmopolita vendéglátókhoz. Talán értelmetlen is lenne az egész, ha nem tá-madnának fel a Féltekenyekből a másfél-évtizedes hallgató torzók, s nem hallanánk valami újat Emanuelról, a szomorú fegy-vergyárosról. Mennyit szeretnénk volna va-laha tudni róluk, de a Féltekenyek írója ma már fukar kezekkel mér, a mostani

Emanuel úgy hat, mint a megvert hadve-zér posthumus emlékiratai tükrében a teg-napi történelem. Péter látszólag már meg-tagadta a szolgálatot Emanuelnál, mert úgy érezte, „mintha bekötött szemmel dol-goznék egy kalózhajón”. Csak éppen to-vábbra is ott él szívós, szinte elnyúlhetet-len passzívításában, Emanuel napjai s bolygórendszere között.

A Sértődötték mikrokozmosza hiteles volt, míg csak a quartierbeli szeretkezők-ből s Emanuelból állt. De amikor szinte orvul belereccsen a hang — egyszerre el-veszti a regény egyensúlyát. Ma már szinte elképzelhetetlen, regényben is, hogy valamikor démoni volt: az egész világ reszketve csavarta fel a rádiót. Ma már csak nyomasztó emlék, amint üvölt bele a pusztába: túlközel vagyunk ahhoz, hogy felidézük erejét. Az az érzésünk, hogy a Sértődöttékben ez a makrokozmosz nem tartozik egészen szorosan a Remekműhöz, melyet hívebben jelképezett a sárgafrakk, Aeolushárfa s a szeretkező kispolgárok, mint Hitler hangja s a megszállott német monológja a Páriskörnyéki műkertben. Az élő történelem a maga lenyűgöző monu-mentalitásával nem regényanyag olyan-fajta mű számára, melyet a franciák a Szó Katedrálisának neveznek. A Garren Péter maszkját viselő író, aki mesebeli Kar-nakká tudta varázsolni a rajnamenti kis-városet, melyben mindent átkölt, megszé-pít, libegővé tesz, ami közelbe kerül — most ezzel a történeti materiával nem tud megbirkózni: esszé lesz, néhány novella, politikai vádirat, vagy mémoires. Mintha elfelejtené néha, hogy kortársak s szem-tanuk az olvasói, akik épp annyit, néha talán többet is tudnak az alapanyagból, mint a szereplők, akik gyakran nem min-dennapi fölénnyel nyilatkoznak a világ pillanatnyi „nagy” kérdéseiről.

A különös csak az, hogy a Carren-triló-gia harmadik szakaszára, a Sértődöttékre az író már régen készült, akkor, amikor a Hang-ot még csak nagyon-nagyon keve-sen ismerték. Mit is ígért a Féltekenyek utolsó akkordjaiban? „... Anna talán majd elmegy Péterrel Karnakba... talán ittma-rad, őrsi a hárfát és a Garren-titkot... Péternek örökösen két hazája lesz, vias-kodik majd a maga módján az embertelen Emanuellel... tudja, hogy Anna még egy-szer megjelenik Péter életében s a kis Juditnak is lesz még szava Péterhez...” Az íróban akkor még másféle Garren-mí-

tosz élt: Ábel, a varázsló, Garren Péter, Tamás, Anna és Judit mozogtak csak a szűk, kisvárosi színen. Most helyette Párist kapjuk a harmincas esztendőök derekán, benne egy eléggé személytelen Pétert, aki már inkább csak a baljós idők tehetetlen európai lelkiismerete. Ezentúl látunk néhány laza szalónsarkokat, ahol kisigényű, anakronisztikus hírverők mondják ma már oly kopott szólamaikat.

Mindezt csak lelkünk könnyítésére mondtuk, mert ma is az a meggyőződésünk, hogy Márai Sándor Garren-műve egyike a magyar irodalom legnagyobb igényű, legizgalmasabb alkotásainak. Nagyon nehéz olvasmány, daedalusi közjáték, veszedelmes az olvasó számára, ha nem visz magával kötelet s varázsigt. De mégis, minden bírálat s minden ítélet ellenére lenyűgöző, társtalan kompozíciójú kirándulás a magyar lélek tágas birodalmába, melyben csodálatos dialektikájának szépségével pótolja az író a laza, gyakran hiányzó körvonalakat.

Passuth László

ISZONY. Németh László.

A regényírás válságában a mindennek-előtt csak népszerűsége törekvő írásművek egy-egy tetszetős problémát ragadnak magukhoz s ezt célzatosan felduzzasztják, elvérszegényítve az élet egyéb oldalait. Az ezekkel aláhanyatló színvonal nem alkalmas arra, hogy az olvasóhoz közelebb, helyesebben: életközbe hozza a művet. Voltaképpen ugyanezt cselekszik a problémakörökkel és megírásmódjukkal az írónak csak magával törődését jelentő regények is; a csak beavatottaknak érthető, nagyszerű, hűvös fölényű megírás már magával a virtuóz technikával felette akar maradni annak a szándéknak, amelynek a regény-iparosodás viszont feláldozza a színvonalat. Ezek közül egyik sem ad valóságot. Irodalmunk válságában a problémát jelentő tünet voltaképpen az, hogy az ál-regény elnyomja a regényt, a célzatosság, vagy a virtuóztatás a regényben az életet. Mindez így általánosítás; de annyi jogosultsága van, amilyen mértékben a tapasztalati tények az irodalmunkat szemlélőből ezt kiváltják. Jelentős mű az, amely ezek után újra az élet értékelését kelti fel bennünk.

Németh László új regénye, az *Iszony*, első személyben íródott és ez az elsőszemély: asszony. Ritka merészség és nem

könnyű művészi feladat, ennyit meg kell állapítanunk akkor is, ha nem is akarunk mélyére hatolni annak: vajjon csupán erőpróbának vállalta-e az író ezt a formát, avagy a mondanivaló kifejezésének alkati, művészi kényszeréből.

Ami a regényben magávalragad, első-sorban a nyelvi kifejezőerő. Ahogy a dolgokat megjeleníti, a vérbő realista író nyilatkozik meg bennük. Érzéketlenül tapintható képzetek teszik tömörre mondatait s bár a szellem nyugtalan feszültségét érezzük, mindenütt ott van a lefékező öntudat, ami biztos egyensúllyal ragadja meg a művészi élmény legpontosabb kifejezését. Hisz az, ami miatt nem hígul fel, nem válik szétomlóvá és nem lazul sehol. Egyéni nyelv, amely erőteljes színességével népi szöttek sűrű gazdagságát idézi. Gazdag és hajlékony, nem válik szárazon gondolativá, szerkezetivé, bár az elvonatkozott elemeket is pontosan ki tudja fejteni vele. S nagyon érdekes, hogy mindez: az asszonyi elsőszemély megszólalásának szolgálatába állított kifejezőkészsége, ennek módja, kapcsolásainak és stílusának belső sodrása legkitűnőbb nőíróinkéval, Kaffkával, Molnár Katáéval rokon.

Már az expozíciónál ugyanolyan erővel jelenülnek meg a valóságos cselekmény képei, mint a belső történet: a nő emlékei. Ahogy alakjait megjeleníti, — a gazdász kemény tömzsi keze a kutyán: az egész alak úgy bontakozik ki előttünk, ahogy a téli tájból kilép. Sorsa csak később fog előttünk kialakulni, de alakját, lényét első megjelenésénél már megismertük. A mű epikai vonulásában minden a tényekről beszél; ha más időben és más alakon keresztül láttatja például ezt az alakot, ezzel nem csak jellemez, hanem a cselekmény följelölésében ez már egy kerékfordulat és a mondanivalóhoz szükséges egész képet teszi teljesebbé. Minden vidéki, táji képe egy-egy genre-kép. A nőírók alkati sajátosságával rokon ugyan csak az a miniatűr pontos éberség a részletekben, a gazdász udvarlása például, ahogy a lányt követi a konyhába, a járása, a környezet, ahogy megbotlik, amit mond; s a részleteknek ez a gazdagsága meleg és színes, ize van és hőmérséklete, nem érzik rajta semmi merevsége a művészi élmény-kibontásnak, hanem ott formálódik a szemünk előtt. S ez a leíró részletesség nem csak atmoszférát teremt, hanem az olvasót bele tudja hozni ebbe

a légkörbe, meg tudja csinálni velünk azt, hogy rangrejtve ott tudjuk érezni magunkat az eleven sorsok között.

De voltaképpen az a fontosabb, mit mond az író ebben az asszonytest-ruhában nekünk, mihez tudott közelebb jutni ő s közelebb juttatni minket.

Hősnője ma már nem különleges női típus, de olyasfajta, akiből a középkorban sokat megégettek volna. Mindaz, ami környezetéből következően, de főképpen férfi-úó-kapcsolatban történik vele, s ami a női alkatnak megfelelő kell hogy legyen, belőle, a típusnak ebből a spécieszből heves ellenkezést vált ki. Az író nem okoskodik, nem kutattatja velünk ennek az okát, elkerüli annak a veszélyét, hogy kórtörténeti alanyt csináljon belőle; hanem felmutatja az apa és a leány gyengéd érzelmi kapcsolatának finom rajzát, a leány tanyai magányát, amelynek csendjében önmagát őrzi s azt, hogy ellenkezése a fiúval megkezdődik már akkor, amikor ez mint asszonyi portékát meri takarítani. Ellenkezése ösztönös a szerelmes leánykérő fiúval szemben, akire mindenki rá akarja beszélni; s apja halála után nem csak rokonai, hanem a körülmények is kerítőkké válnak körülötte. A házastársi napokban sorra derülnek ki a hazugságok közöttük, az, hogy alkati és lelki színvonalkülönbség miatt nem egymáshoz valók, a gyermek sem hozza őket közelebb s az asszony egyképpen menekül férje és önmaga sötétebb erői elől, amikor elhagyja férjét. Visszatérése sem old meg semmit közöttük, csak tovább viszi az asszonyban azt a lázadó, halálra-kivánó ösztönt, amely akár lassú halállal, akár gyilkossággal, a másíknak az életére tör — a maga szabadságáért. S az asszony a férfi halálával visszanyeri önmagát, mintegy saját eredeti lényét.

Rokonszenves ez a hősnő? Nem az. Egyáltalában nem olyan szavakkal jellemzi újszülött gyermekét sem például, amelyek szeretetet mutatnának. Olyan természet-e, aki anyaságában sem tudja odaadni, elveszíteni magát? Odaadását a gyermek, a férj, a közösség, a társadalom felé — amiklen mindvégig kívül marad —, csak az állandó napi munka kötelességteljesítésével váltja meg. A férfi sem rokonszenves. Nem rossz ember, talán még jobb is az átlagnál. Minden megmozdulásában benne van a „természet” embere, a maga visszaszítónan kicsinyes hazugságaival, ame-

lyekben őszintén hisz; átlagosságában oly magamegelégedett, megfellebbezhetetlenül jelentéktelen, eszébe se jut másnak lenni; oly vérlázítóan, oly reménytelenül, oly végesen ember.

Az asszony a maga magasabb belső vonaláról természetesen látja mindezt, ahogy általában nemcsak kívülről nézi a dolgokat, hanem kicsit feljebből is. Küzd önmagával saját gyűlölete ellen s az ellen a vállalt kötelessége ellen, hogyha szeretni nem is tudja, de legalább eltérni akarja. Az önfeláldozó és békéltető szeretet legmagasabb állapotát az író nem engedéyezi hősnőjének, embert és nem szentet akar elélni.

Rokonszenves alakot egyáltalán nem találunk a regényben. Az író művészete teszi, hogy megértjük őket, mert könyörtelen pontossággal, sorsuk csapdájában vannak ábrázolva. S a megértésen túl részvétellel fordulunk feléjük. Ahogy a hazugságok elkendőzésére mutat a házasságban és a hazugságok belegyökerezésére a társadalomban, a kegyetlenségig igazságkereső, de voltaképpen olyan dolgokra mutat rá, amiket megingatni szinte lehetetlen, mert legtöbbször az emberek léte van felépítve rájuk.

Az elrontott házasság történetének körén belül az író kibont egy mélylélektani belső kört is, az asszony alkatának kérdését. Hősnője mindent becsülettel végez, lelkiismeretesebben az átlagnál, sőt egy bizonyos etikai sugárzás veszi körül, de pontosan és éppen amire az átlag asszony, arra semmire sem jó. Az író szerint: — mintha az élet valóban akarna egy olyan lényt, aki mire való? — apácának, papnőnek, művésznek, szűznek, — olyannak, akit nem nyálazhat be másik ember. Az író a regény veszélyes pontjain szerepcsésen meg tud menekülni attól, hogy felsőbbrendűvé, — még attól is, hogy démonivá magasítsa, hogy művészi jelképpé idealizálja; bár az emberek felé való odaadásnak a teljes hiánya s a csak a munkában való felégés inkább férőprobléma, mint asszonyi. Itt erős a kísértésünk, hogy az író Jung-i „animájának” ábrázolását lássuk bele a hősnőbe.

De maradjunk meg annál, hogy elrontott életet ábrázol. Nem kíséri meg, hogy elméletet húzzon föl, hiszen ennek az elrontott életnek kényszerű hazugsága a regénynek minden lapján megmutatkozik.

Ha műszavakkal akarnánk élni, mond-

hatnók, hogy individualista író individuálpszichológiai regénye, amely mély igazságlátással leplezi le, hogy az ember élete mennyire közügy. A férfi halála után az asszony megnyugvása a beteg gyermekek ápolásánál ismét csak nem odaadásban teljesedik ki, hanem feloldódik valami nyugodt derűben; a szüzsies magány elértségében kapja vissza önmagát s kisleányát is úgy szemléli, most már szeretettel, mint egy darab reábizott szegény emberiséget.

Szoós László

TIZ SZÁL GYERTYA. *Fekete István* elbeszélései. — (Új Idők-kiadás.)

A könyv bevezetője egy dunántúli vegyeskereskedésből ad pillanatképet, ahol a bolt homályos szögletében tíz szál gyertya vár vevőre. A tíz szál gyertya egyenként kel el, a kötet tíz elbeszélése a tíz szál gyertya útját követi. Ezzel a kereket fogja össze az író a tíz különböző műfajú írást: van közöttük életkép, anekdota, érzelmes epizódokból összefűzött élettörténet és az író ostromnaplója. Mindegyikben szerepet kap egy szál gyertya: — még az ostromnaplóba is beleszővi az író, hogy az óvóhelyen használt gyertyát a dunántúli boltban vette — néhol mint egyszerű dekoráció, másutt a szerkesztés segédeszközeként: a perszifikált gyertya „vallomása” köti össze a különböző motívumokat.

Ez az apriori keret súlyos béklyót köt az író szemléletére, már az elbeszélések témájának megválasztásában is korlátozza. „S a gyertyák elindultak erre-arra, örömré, sirásra, bánatra, vígságra. Világítottak élőknek és holtaknak, utaknak és emlékeknek, szegényeknek, gazdagoknak, tivornyáknak és áhítatnak...” — írja a bevezető, már a stílusával is jelezve, hogy a gyertyák „nagy pillanatoknak” lesznek szemtanúi: keresztelők, halottaságokra, bontakozó és beteljesülő szerelmekre szórva fényüket.

A minden elbeszélésben felvillanó gyertyaláng mellett a természeti tájkép is visszatérő elem. E képek mögött nem érzünk objektív tájat, inkább a hagyományos évszakábrázolásokra emlékeztetnek. „Március volt és tizenharmadika. Hajnalban északi szél csapott hirtelen a városra és a szitáló esőcseppek megfagytak a le-

vegőben. Esett a hó, pedig a barackfák ágai már bimbóban voltak és a kertekben sárga kis arcával már napok óta nevetett a kankalin...” — így ír például a márciusi tájról, de a többi kép is a kalendáriumok konvencionális fejléccrajzaira emlékeztet: „Vénasszonyok nyara száll a levegőben. Most múlt dél, de a nap már nem tüzes, csak meleg, mint az öreg ölelés. A tarlókon kolomp kondul az őszi elé, a szántások felett elkésett lepke táncol, a patakok csendesen susognak, mint ősszel az öregasszonyok, s a napraforgók nehéz fejjel hajolnak a föld felé, mintha gyónnának”. Néhol az elbeszélések cselekményében is felhasználja a hónapokhoz fűződő hagyományos képzeteket, hangulatokat: a csaposfiú vonzalma májusban érik szerelemmé, a keresztelő a természet megújulása idején zajlik le, a vénasszonyok nyara a magára maradt öregember utolsó vigaszát ragyogja be.

Ezek a feltűnő külső jegyeket túl természetesen Fekete István egyéni látásmódja, korábbi kötetiből ismert hangulatfestő készsége, kiforrott, könnyed stílusa fűzi kerek egységbe a tíz elbeszélést. Fekete István legnagyobb erénye, hogy nem lépi túl írói képessége határait: az úttörők vívmányait, eredményeit csiszolgatja tovább. Részben innen ered nagy népszerűsége is, másrészt minden bonyolalmat kisimító optimizmusából és derűsen fatalista társadalomszemléletéből. „Ma péntek, holnap szombat, a napok jönnek és mennek s egyszer majd elfogynak...” — mondja egyik hőse s ez mottóul kívánczik az egész kötet élére. Ez a mondat a Fekete-írások időszemléletét is megvilágítja: valami lomha — az egyéntől független — időkerék görgeti a napok egymásutánját ezekben az elbeszélésekben. Az idő múlását külső „objektív” tények illusztrálják: gyakran rajzol pókhálós padlásokat, kopott lépcsőket, ódon pinceíveket.

Parasztszemlélete nem lépi túl a Gárdonyi-féle hagyományokat: Jánost, az urasági kocsist így „látja” a gyertya lángja: „Nincs mit nézni rajta. János belenézett a gyertya kis világosságába s a lángocska szinte lesütötte a szemét. — Ezzel az emberrel nincs mit kezdeni. Egyszerű, mint a föld és vén, mint a tűz. Ilyennek született...”

Vargha Kálmán

SOMMAIRE.

Egide Hermann: Joseph Lonovics. — *Gabriel Thurzó*: Grégoire Czuczor, poète de l'Alarme. — *Étienne Gál*: Émerich Erdősi. — *P. S. Kovács O. F. M.*: Cletus Gasparich. (A l'occasion du centenaire de la guerre d'indépendance hongroise de 1848—49, *Vigilia* publie quatre portraits de prêtres catholiques hongrois, héros et martyrs de la lutte pour la liberté et la transformation démocratique de la Hongrie. *Joseph Lonovics*, futur archevêque de Kalocsa, fervent champion de la paix confessionnelle, lutait pour l'abolition des privilèges féodaux et contre le régime absolutiste des Habsbourg. *Grégoire Czuczor*, le savant rédacteur du „Grand Dictionnaire Hongrois” est aussi l'auteur d'une poésie révolutionnaire intitulée: *Alarme*, devenue presque aussi populaire que celles de Petőfi et qui lui a valu six années d'arrêts de forteresse. *Émerich Erdősi*, piariste, professeur de lycée, qui a pris part comme aumônier militaire aux plus grandes batailles de la guerre d'indépendance, représente cet esprit piariste qui a formé les plus hautes figures de la révolution de 1848. *Cletus Gasparich*, franciscain, ayant combattu pour la liberté de la Hongrie, fut condamné à mort et exécuté par les Autrichiens.)

Guillaume Juhász: Ghandi et le christianisme.

Géza Szarka: Nouvelle.

Poésies, de *Georges Rónay*, *Nicolas Vidor*, *Jean Bárdosi-Németh* et *Fédérico Garcia Lorca*.

CHRONIQUES.

Georges Rónay: De l'Alexius à la Couronne de douze étoiles. (L'Oeuvre d'Alexandre Sik.)

Éve Dános: Compte rendu de l'Exposition de l'Enseignement Catholique Français.

Joseph Szentkirályi: Chronique américaine.

THÉÂTRE:

Antoine Németh: Compte rendu de la pièce des auteurs américains James Gow et Arnaud d'Usseau traitant le problème nègre, représentée au *Théâtre d'Art*.

Marcel Benedek: Compte rendu de la nouvelle pièce de Louis Kassák: *Iis ont franchi le seuil* représentée au *Théâtre National*.

BEAUX-ARTS — LIVRES.

KEDVEZMÉNYES ELŐFIZETÉSI LEHETŐSÉG A VIGILIÁRA.

A VIGILIA előfizetőinek a folyóirat járatása, ha az Új Ember Jókönyv Szolgálatának is résztvevője, 1 évre nem 40.—, hanem csak 30.— forintba kerül.

Erre vonatkozó díjmentes részletes tájékoztatót készséggel küld az Új Ember Jókönyv Szolgálat Budapest, IV., Ferenciek-tere 7., I. lépcső, I. emelet.

ARANY, EZÜST, ÉKSZER **VÉTEL, ELADÁS**

Kehely, ciborium, szentségtartó
nagy választékban.

Dr. BAJMÓCZINÉ WINTERMANTEL TERÉZ
Budapest, VII., Rákóczi-út 10., I. 2.

FÉRFIKALAPOT KÖSZEGI kalaposmestertől

Főüzlet és műhely: IX., RÁDAY-U. 26. Fiók: CALVIN-TÉR. Múzeum-krt sarok.

Nagy bel- és külföldi kalapraktár. **JAVÍTÁS.**

Alapítási év 1890,

HAUER REZSŐ cukrász

cukrászdája és csokoládégyára

BUDAPEST, VIII., RÁKÓCZI-ÚT 49.

Telefon: 139—012.

ELADÁS. VÉTEL CSERE. TEL: 258-244

BP. XI. BARTÓK BÉLA-ÚT 41.

Részletre is.

Vas, szerszám, háztartási cikkek

IMREY MIHÁLY

Budapest, VI., Király-utca 53.

SCHUBAUER
és MITICZKY

BÉLYEGZŐK
JELVÉNYEK

Budapest, Duna-
utca 6. Telefon.

FESZTI MASA „Boldogasszony“

kivágójáték képekből minden gyermek művészi

Mária-oltárt készíthet magának.

Ára Ft 6.50, több alakkal és háttérrel Ft 20.—

Kapható: **K O R D A** könyvkereskedésben
Budapest, VIII., Mikszáth-tér 4.